

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**RASYONALİZM BAĞLAMINDA EKONOMİ – SİYASET
İLİŞKİLERİNE HABERMASÇI BİR BAKIŞ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Elif MADAKBAŞ

**Enstitü Anabilim Dalı : Kamu Yönetimi
Enstitü Bilim Dalı : Siyaset ve Sosyal Bilimler**

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. İrfan HAŞLAK

HAZİRAN - 2011

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

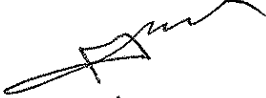
RASYONALİZM BAĞLAMINDA EKONOMİ-SİYASET
İLİŞKİLERİNE HABERMASÇI BİR BAKIŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Elif MADAKBAŞ

Enstitü Anabilim Dalı : Kamu Yönetimi
Enstitü Bilim Dalı : Siyaset ve Sosyal Bilimler

Bu tez 21/06/2011 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. İrfan HAŞLAK

Jüri Başkanı

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Yrd. Doç. Dr. Binyamin BEZCİ

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Yrd. Doç. Dr. Tuncay KARDAŞ

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Elif MADAKBAŞ

21.06.2011

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın hazırlanmasında desteğini ve yardımlarını benden esirgemeyen, değerli kütüphanesinden kendi kitaplarımımsı gibi yararlandığım danışmanım Yrd. Doç. Dr. İrfan HAŞLAK'a çok teşekkür ederim. Ayrıca tezin şekil şartları konusunda vakit ayırıp titizlik gösteren Yrd. Doç. Dr. M. Lütfi ŞEN'e; yorumlarından ve gösterdiği yoldan yararlandığım Arş. Gör. Esra DİL'e; yüksek lisansa başladığım ilk aylarda bana İstanbul'daki evlerinin kapılarını açan Nermin DEDE ve ailesine, yorulduğumu ve tükendiğimi hissettiğim zamanlarda verdiği moralle yeniden çalışmaya başladığım Orhan CULFA'ya teşekkür ederim.

Teşekkürlerimin en büyüğü elbette benimle ay, gün, sayfa hesabı yapan ve her zaman yanımda olan annem ve babamla, hayatın daha neşeli ve kolay geçmesini sağlayan kardeşimdir.

Yine de tüm heyecanlarımın ve hayallerimin gerçeğe dönüşmesinde payı en büyük olan ve bu çalışmanın ithaf edilmesi gereken birileri varsa bu kişiler hiç şüphesiz Elfiz ÖZER ve Emin ÖZER'dir. Onlar olmasa her şey eksik ve yarım kalırdı. Belki de hiç olmazdı.

Elif MADAKBAŞ

21.06.2011

İÇİNDEKİLER

TABLO LİSTESİ	iii
ÖZET	v
SUMMARY	vi
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: AKIL VE RASYONALİZM: KAVRAMSAL BİR ÇERÇEVE	4
1.1. Akıl: Anlamak ve Düşünmek.....	4
1.2. Rasyonalizm: Bir Öğreti Olarak Akıl	6
1.3. Akıl Yürütme	11
1.3.1. Bilimsel Akıl Yürütme: Tümevarımsal ve Tümdengelimsel İz Sürme	11
1.3.2. Bir ‘Akıl Yürütme’ Şekli Olarak Diyalektik	12
1.4. Rasyonalleşme.....	13
1.5. Karşıtlıklar İçinde Rasyonalizm.....	14
1.5.1. Akıl-Duy(g)u Karşıtlığında Rasyonalizm	14
1.5.2. Parça-Bütün Karşıtlığında Rasyonalizm	15
1.5.3.Modern-Postmodern karşıtlığında Rasyonalizm	17
1.6. Tarihsel Süreç İçinde Rasyonalizm.....	18
1.6.1. Antik Dönem’de Rasyonalizm: Platon ve Aristoteles’te Akıl.....	19
1.6.2. Bir Çağa Adını Veren Unsur Olarak Akıl: Aydınlanma ya da Akıl Çağı	20
1.6.3. Akla Yönelik Eleştiriler ve Post-modern Düşüncede Akıl.....	26
1.7.Bölüm Değerlendirmesi	28
BÖLÜM 2: RASYONALİZMİN SİYASAL VE EKONOMİK ALANDAKİ YANSIMALARI	29
2.1. Ekonomi ve Siyaset İlişkilerine Genel Bir Bakış.....	29
2.1.1. Geniş Anlamda Siyaset-Ekonomi İlişkileri: Ekonomi Politik.....	29
2.1.2. Dar Anlamda Ekonomi-Siyaset İlişkileri: Devlet ve Piyasa	32
2.2. Ekonomik ve Siyasal Rasyonalizm	33
2.2.1. Ekonomik ve Siyasi Alanda (Rasyonel) Aktörler	35
2.2.2. Karar Teorilerinin Ekonomik ve Siyasal Alanda Kullanımı	37
2.3. Faydacılık Yaklaşımı: Çıkar, Fayda ve Hesaplanabilirlik	48
2.4. Rasyonalizmin Uygulama Alanlarına Yönelik Eleştiriler.....	51

2.5. Bölüm Değerlendirmesi	56
BÖLÜM 3: HABERMAS'IN RASYONALİZM ANLAYIŞI	
ÇERÇEVESİNDE KARAR TEORİLERİNİN YORUMLANIŞI.....	57
3.1. Habermas'a Göre Akıl, Rasyonalizm, Rasyonalleşme, Akıl Yürütme	58
3.2. Habermas'ta Rasyonalizmle İlişkili Kavramlar	60
3.2.1. Rasyonel Bir Unsur Olarak Dil	60
3.2.2. Söylem Etiği	63
3.3. Habermas'ta Ekonomi ve Siyaset İlişkileri.....	66
3.4. Habermas'ta Ekonomik ve Siyasal Rasyonalizm	68
3.4.1. Habermas'ta Rasyonel Aktörler	68
3.4.2. Habermas'ın Karar Teorilerine Bakışı	69
3.5. Habermas'ta Faydacılık Yaklaşımı	79
3.6. Karşıtlıklar İçinde Habermas	80
3.6.1. Akıl Duy(g)u Karşıtlığında Habermas	80
3.6.2. Bütün Parça Karşıtlığında Habermas	81
3.6.3. Modernizm ve Postmodernizm Karşıtlığında Habermas.....	83
3.7. Bölüm Değerlendirmesi	84
SONUÇ.....	86
KAYNAKÇA	92
ÖZGEÇMİŞ.....	105

TABLO LİSTESİ

Tablo 1. Weberci Analiz.....	24
Tablo 2. Seçmen Paradoksuna Bir Örnek	44
Tablo 3. Mahkum İkilemine Bir Örnek.....	47
Tablo 4. Anahtar Kavramların Habermas'ta Konumlanması.....	84

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1. Habermas'ta Politika-Ekonomi-Sosyoloji-Felsefe İlişkileri.....	88
Şekil 2. Habermas'ın Denge Yaklaşımı.....	89

Tezin Başlığı: Rasyonalizm Bağlamında Ekonomi-Siyaset İlişkilerine Habermasçı Bir Bakış	
Tezin Yazarı: Elif MADAKBAŞ	Danışman: Yrd. Doç. Dr. İrfan HAŞLAK
Kabul Tarihi: 21.06.2011	Sayfa Sayısı: vi (ön kısım) +105 (tez)
Anabilimdalı: Kamu Yönetimi	Bilimdalı: Siyaset ve Sosyal Bilimler
<p>Çok yönlü bir düşünür olan Habermas, başta felsefe ve sosyoloji olmak üzere uluslar arası ilişkiler, dilbilim gibi birçok disiplin içinde araştırmalara konu olmuştur. Siyaset Bilimi içindeki konumu ise daha çok demokrasi ve katılım konularında söz konusu olmakta, ‘müzakereci demokrasi’ ile anılmaktadır. Bu yaklaşımın yanında Habermas’ın siyaset bilimine katkısını yöntem olarak ele almak da mümkündür. Yöntem üzerinden şekillenen bir bakış açısının hem müzakereci demokrasi anlayışının temellerinin anlaşılmasını sağlayacağı hem de karmaşık olarak görülen Habermas’ın çalışmalarının biraz olsun anlaşılmasına yardımcı olacağı düşünülmüştür. Bu nedenle siyaset bilimine analitik yaklaşım olarak bilinen karar teorilerinin anahtar kelimeleri olan rasyonellik, karar, oyun, denge, paradoks, risk ve belirsizlik gibi kavramların Habermas tarafından nasıl kullanıldığının incelenmesi ile Habermas’ın durduğu nokta anlaşılmaya çalışılmıştır.</p> <p>Habermas’ın rasyonalizm anlayışının siyaset bilimini yöntem olarak açıklayışını anlayabilmek için öncelikle rasyonalizm kavramı açıklanmaya çalışılmış; rasyonalizmin bilim felsefesi içindeki yeri görülmek istenmiştir. Daha sonra akıl ve rasyonalizm kavramlarının ekonomi alanındaki konumlanışı ve bu konumlanışı takiben ortaya çıkan ekonomik modellerin siyasal süreçleri açıklamada nasıl kullanıldığına değinilmiştir. Bu kullanıma yönelik eleştirilere ise Habermas’ın durduğu noktayı daha iyi anlayabilmek için yer verilmiştir. Son olarak ise bu modellerin Habermas tarafından nasıl kullanıldığına ve Habermas’ın rasyonalizm anlayışına yer verilmiştir.</p> <p>Habermas’ın siyaset bilimine yaklaşımını anlamaya çalışmak onun diğer bilim dallarındaki yaklaşımları da dikkate alınarak gerçekleştirilmiş; felsefe, sosyoloji, dilbilimi gibi disiplinlerdeki temel eğilimleri birer ipucu olarak ele alınmıştır. Böylece günümüzde artık ampirik çalışma alanlarında kullanılan müzakereci demokrasi kavramının böyle bir yaklaşıma ne kadar uygun olup olmadığının temelleri de bu kavramın önemli temsilcilerden biri olan Habermas açısından görülmeye çalışılmıştır.</p>	
Anahtar Kelimeler: Rasyonalizm, Karar teorileri, Habermas, İletişimsel Eylem.	

Title of the Thesis: A Habermasian View on Economy-Politics Through the Lens of Rationalism	
Author: Elif MADAKBAŞ	Supervisor: Assist. Prof. Dr. İrfan HAŞLAK
Date: 21.06.2011	Nu. of pages: vi (pre text) +105 (main body)
Department: Public Administration	Subfield: Politics and Social Sciences
<p>Having shown his interests in various subjects, Habermas is subjected to many studies mainly in philosophy, sociology, international relations and linguistics. His contribution to political science is especially related with democracy and participation issues, so he is commonly known for his ‘deliberative democracy’ in the literature. However, it is possible to take Habermas’ works into consideration in terms of political science methodology, as well. This kind of approach is thought to help understanding not only foundations of deliberative democracy but also Habermas’ system which seems complex. Hence, terms which are known to be keywords of decision theories in an analytic approach to politics such as rationality, decision, game, equilibrium, paradox, risk and uncertainty are analyzed in Habermas’ works in order to gain insight into Habermas’ point of view.</p> <p>First of all, rationality and its position in philosophy of science are established in order to perceive Habermas’s interpretation of political science methodologically. Then, position of rationalism in economics and its use as an economic model in interpretation of political processes are given a place. Critics on this kind of model are stated to shed light into Habermas’s side in the criticisms. Consequently, Habermas’ understanding of rationalism and his use of these models are studied in the last section.</p> <p>Habermas’ approach to politics is analyzed in the context of his approaches in other disciplines. Therefore, his main tendencies in other disciplines such as sociology, linguistics and philosophy play a role. His theoretical presumptions are crucial in order to understand roots of empirical works in the area of deliberative democracy. Its possibility is analyzed in terms set by Habermas, an important contributor to the term.</p>	
Keywords: Rationalism, Decision theories, Habermas, Communicative action.	

GİRİŞ

Tezin Amacı

Bu çalışma, siyaset ve ekonomi arasındaki ilişkileri farklı disiplinler arasında bağ kurma potansiyelini barındıran rasyonalizm çerçevesinde incelerken bilim felsefesindeki rasyonalizm anlayışının nasıl şekillendiğini görmek, rasyonel unsurları içinde barındıran ekonomik modellerin siyasal süreçleri açıklamasına yönelik yaklaşımlarda Habermas'ın konumunu ve eleştirel tutumunu irdeleyerek siyaset bilimine Habermas'ın yaptığı katkının incelenmesi amacı güdülmektedir.

Tezin Önemi

Habermas üzerine yapılan çalışmalar daha çok Habermas'ın felsefi tartışmaya girdiği kişiler ile sosyoloji, felsefe ve bilim felsefesi üzerinden şekillenmektedir. Siyaset bilimi üzerine yapılan çalışmalar ise Avrupa Birliği, kamusal alan ve müzakereci demokrasi konularıyla sınırlandırılmaktadır. Yöntemsel olarak Habermas'ın siyasete katkısı ve bunun karar teorileri üzerinden çalışılması çok sınırlı bir alanda gerçekleşmektedir. Karar teorileriyle rasyonalizm anlayışının analiz edilmesi bu tezde diğer disiplinlerdeki yaklaşımların genel hatlarıyla verilmesiyle bir bütünlük içinde görülmeye çalışılmıştır.

Tezin Yöntemi

Tez, tamamen farklı teorilerin birbirilerini açıklayabilmeleri temelinde oluştuğundan anket ve mülakat gibi yöntemlerin verileri kullanılmamıştır. Belirtildiği üzere asıl konu teorilerin birbirini sınaması olduğundan ekonomi-siyaset ilişkileri genelinde aslında Habermas'ın İletişimsel Eylem kuramının (Habermas'ın birçok konudaki yaklaşımının da desteğiyle birlikte) karar teorileri olarak rasyonel tercih kuramı, sosyal tercih kuramı ve oyun teorisi gibi teorilere yaklaşımı incelenmiştir.

Tezin hem ilk bölümünde Weber, Kant, Platon ve Aristoteles gibi düşünürlerin akla yaklaşımının ele alınışında hem de ikinci bölümde Downs, Shapiro ve Green gibi yazarların ekonomik modellerin siyaset alanında uygulanışını eleştirişlerinde birincil kaynaklar kullanılmıştır. Özellikle son bölümün temel kaynağı olarak neredeyse Habermas'ın bütün eserleri yani birincil kaynaklar kullanılmıştır. Her üç bölümde de birincil kaynakları tamamlayıcı olarak ikincil kaynaklara yer verilmiştir.

Tezin İÇeriği

Rasyonalizm bağlamında siyaset ve ekonomi ilişkilerini ele almak ve bu konuya Habermas'ın yaklaşımını görebilmek için öncelikle rasyonalizm kavramının teorik temellerine bakılmıştır. Bu nedenle öncelikle akıl, akılcılık, akıl yürütme gibi temel kavramlar açıklanmaya çalışılmıştır. Akıl kavramının tanımı ve akıl türlerine yönelik belirgin yaklaşımlar (Kant, Aristoteles, Habermas, Horkheimer gibi) ele alındıktan sonra rasyonalizm kavramına ve türlerine değinilmiştir. Akıl yürütme süreci içinde özellikle tümevarımsal ve tümdengelsel akıl yürütmeye değinilmiştir. Bu konuya değinmek rasyonalist tutumların nasıl bir bilimsel yöntem daha yatkın olduğunu anlamak açısından önemli olmaktadır. Platon'dan günümüze dek gelen önemli bir akıl yürütme şekli olarak diyalektiğe değinilmiştir. Rasyonalizm üzerine çalışmalar Batı kaynaklı olduğundan ve Habermas da Batılı bir düşünür olduğundan, rasyonalizmin temel birtakım karşıtlıklar içinde nasıl konumlandığı incelenmiştir. Bu karşıtlıklar akıl-duy(g)u, parça-bütün ve modern postmodern olarak ele alınmıştır. Tarihsel süreç içinde rasyonalizmin gelişimi ve rasyonalist düşünürlerin argümanları ise Habermas'ı anlamada daha işlevsel oldukları için Platon, Aristoteles, Kant, Descartes ve Weber ile sınırlı tutulmuştur. Son olarak akla yönelik tarih içinde geliştirilen eleştirilere çok genel olarak değinilerek aynı zamanda tarihsel süreçte aklın konumlanmasının bir devamı olarak postmodern düşüncede akıl kavramının algılanışına değinilmiştir.

İkinci bölümde rasyonalizm kavramının siyasal ve ekonomik alanda nasıl şekillendiğinin anlaşılması için öncelikle genel olarak siyaset ve ekonomi ilişkilerine değinilmiş, ekonomi politik yaklaşımlar ile devlet-ve piyasa ilişkilerine yer verilmiştir. Hem ekonomik hem siyasal alandaki yansımalar açısından ise sırayla rasyonel aktörlere ve karar teorilerine yer verilmiştir. Karar teorileri başlığı altında ise rasyonel ve sosyal tercih kuramlarına, risk ve belirsizlik kavramlarına, oyun teorisine ve Pareto Optimumu ile Condorcet Paradoksuna değinilmiştir. Bu kavramlara yönelik açıklamalar çoğu zaman faydacılık ile suçlandığından faydacılık akımı incelenmiştir. Son olarak ilk bölümdeki akıl kavramına ve rasyonalizmin teorik boyutuna yönelik eleştirilere benzer şekilde rasyonalizmin ekonomik ve siyasal alandaki yansımalarına yönelik eleştirilere yer verilmiştir.

Son bölümde ise ilk ve ikinci bölümdeki içeriğin bir karışımı olarak Habermas'ta akıl kavramı ve bunun iletişim içinde yer aldığı şekil Habermas'ın Kant ve Weber yorumları da dikkate alınarak işlenmiştir. Daha sonra rasyonalizmin ekonomik ve siyasal alandaki yansımaları Habermas'ın teorileri ile açıklanmaya çalışılmıştır. Bu nedenle ekonomi-siyaset ilişkileri, karar teorileri, risk ve belirsizlik, oyun kavramı ve faydacılık Habermas penceresinden ele alınmış ve karşıtlıklar içinde Habermas'ın durduğu taraf anlaşılmaya çalışılmıştır.

Tezin Kısıtları

Habermas gibi birçok konuda düşünmüş ve yazmış bir düşünürün rasyonalizm bağlamında ekonomi siyaset ilişkileri içinde özellikle rasyonel tercihler ve karar teorileri açısından ele alınması söz konusu olduğunda Habermas'ın bu noktadaki duruşu genel bir resim içerisinde verilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle bazı konularda detaya girilmemiştir. Örneğin oyun teorisinin onlarca türü olmasına rağmen konu olarak oyun mantığı ve temel ayrımlara yer verilmiştir. Yine rasyonalizmi tarihsel olarak ele alırken akılcı olarak tanımlanan düşünürlerin hepsine değinilmemiş, yalnızca Habermas'ın kavramlarını ödünç alarak kullandığı ya da daha sık referansta bulunduğu düşünürlerin sadece rasyonalizmle ilgili tutumları ya da buna temel oluşturacak yaklaşımları ele alınmıştır. Bunun dışında Habermas'la ilgili konularda çok büyük ölçüde birincil kaynaklardan yararlanılmıştır.

BÖLÜM 1: AKIL VE RASYONALİZM: KAVRAMSAL BİR ÇERÇEVE

1.1. Akıl: Anlamak ve Düşünmek

Akıl, basit olarak “düşünme, anlama ve kavrama gücü, us; öğüt, salık verilen yol; düşünce ve kanı”; ya da “bellek” olarak tanımlanmaktadır (<http://tdkterim.gov.tr/bts/>, 04.02.2011). Dolayısıyla aklın düşünsel bir çabaya, akıl vermek anlamında öğüde, bir konu hakkında sahip olunan fikre ya da akılda olan, akılda tutulan anlamında hafızaya işaret ettiği söylenebilmektedir. Dolayısıyla akılı ön plana alarak eylemde bulunmak gerçeği bulma yönünde bir çaba olarak değerlendirilmekte “akıllı” kişi “gerçeği iyi gören ve ona göre davranan” kişi olarak karşımıza çıkmaktadır (<http://tdkterim.gov.tr/bts/>, 04.02.2011). Akıl sözcüğünün kökenlerine bakıldığında Latince “ration”ve “ratio” sözcüklerine dayandığı görülmektedir. “Ratio” sözcüğü “rer” fiilinden türemektedir; bu fiil ise “hesaplamak” anlamına gelmektedir. Latince kökenli olan “reason” (Anglo-Sakson) sözcüğü ise İngilizce’de hem “neden, sebep ve gerekçe” olarak kullanılmakta hem de “çıkarsama yapma, düşünmek” gibi anlamlarda kullanılarak “entelektüel bir çaba” olarak algılanmaktadır. “Reason” isim olarak kullanımının yanında fiil olarak kullanılmakta, “bir tartışmada yer almak, taraf olmak; birinin eylem ve fikirlerini etkilemeye çalışmak; sonuca varmak için akılı kullanmak” gibi anlamlara gelmektedir (<http://www.merriam-webster.com/dictionary/reason>, 05.02.2011). “Akla uygun, makul” anlamındaki “reasonable” sözcüğü “fazla ve aşırı olmayan” anlamına gelerek bir ölçüt belirtmekte, bu durumda felsefik boyutuyla ön plana çıkarak “analitik, tutarlı, rasyonel, mantıklı, iyi temellendirilmiş” gibi sözcüklerle eş anlamlı kullanılmaktadır (<http://www.merriam-webster.com/dictionary/reasonable>, 05.02.2011).

Bu basit ve sözlüksel tanımlarının yanında bir yöntem, bir faaliyet olarak aklın tanımlanması elbette karmaşık bir sürece işaret etmektedir, aklın birçok tanımını ortaya çıkarmaktadır. Akıl hem kendi içinde bir tanımlamaya tabi tutulmakla birlikte aynı zamanda karşıtları olan deney, tutku, inanç gibi kavramlarla da tanımlanabilmektedir. Akıl tanımlamalarında ise üç ortak özellik dikkat çekmektedir: 1)kanıtlama 2) motive etme 3) gereksinme. Amaç edinilen ve doğru olduğuna inanılan bir sona erişmek için onun doğruluğu kanıtlanmalıdır. Doğruluğu kanıtlanmış amaca yönelik eyleme geçme

ve süreci aşma noktasında motive edici unsurlar olmalıdır. Tüm bu kanıtların, “motivasyonların” gerekçeleri de sıralanmalıdır (Flew, 1979: 300).

Akıl üzerine yapılan çalışmalar, tanımların farklılığı ya da tanımlardaki ortak özellikler düşünürlerin akıl üzerinden yürüttükleri çalışmalarda akli türlere ayırmalarına böylece literatürde ün kazanmış birtakım akıl türlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu türlerin en ünlüsü Kant’ın “pratik akıl” ve “salt akıl” ayrımıdır. Benzer bir ayrımı Antik Yunan düşünürü olan Aristoteles de yapmış, akli teorik ve pratik akıl olarak ikiye ayırmıştır.

Akli ve akılcılaşmayı eleştiren Frankfurt Okulu temsilcilerinden Horkheimer akli “nesnel akıl” ve “öznel akıl” olarak ikiye ayırmaktadır. Horkheimer’agöre aklın ilk akla gelen tanımı “insanın neyin kendi yararına olduğunu bilmesini” sağlayan unsur olmasıdır. Öznel aklın işleyişinde bir “amaç” vardır ve bu amaca ulaşmak için hangi “araçların” uygun ve yeterli olacağı konusunda akıl yürütülür (2005: 55). Nesnel akılda ise bir kazançtan öte bir şeyin her türlü faydasının yanında kendi içinde değerli olması ve evrensel bir yaklaşımın varlığı söz konusudur (2005: 61).

Akıl konusunda yine Frankfurt Okulu kökenli olan Habermas (1990a: 58) ise “iletişimsel akıl” ve “stratejik akıl” arasında bir ayrım yapmaktadır. İletişimsel akılda Habermas’ın belirlediği birtakım önkoşulları takip ederek uzlaşmaya varma çerçevesinde kurulan doğru bilgi aktarımına dayanmaktadır. Stratejik akıl ise dürüstlük ve samimiyet ilkelerinden saparak kitlelerin manipülasyonuna dayanan bilginin saptırılması ve kitlelerin bir kişinin ya da bir grubun çıkarları doğrultusunda yönlendirilmesini içermektedir.

Aklın sosyal bilimler alanındaki çalışmalarda antik dönemden günümüze kadar ön planda olmaktadır. Birçok düşünürün –hemen hemen hepsinin- akıl kavramı üzerinde durduğunu ve bu konuda çalışmalar yaptığı görülmektedir. Bunlardan en ünlüleri yine Kant’ın “Salt Aklın Eleştirisi” ve “Pratik Aklın Eleştirisi” eserleridir. Akıl üzerine yazan diğer iki Alman düşünür ise Heidegger ve Hegel olmaktadır. Hegel “Tarihte Akıl: Tarihsel Felsefeye Genel Bir Giriş” adlı çalışmasıyla, Heidegger ise “Aklın İlkesi” adlı kitabıyla ünlüdür. Modernizmin eleştirdiği dönemde akılla ilgili çalışmalara baktığımızda Marcuse’un “Akıl ve Devrim: Hegel ve Sosyal Teorinin Yükselişi”, Horkheimer’in “Akıl Tutulması”, Adorno’nun Rolf Tiedemann ve Rodney Livingstone

ile birlikte ele aldığı “Kant’ın Salt Aklın Eleştirisi” kitabı dikkati çekmektedir. Thomas Paine ise “Akıl Çağı” adlı çalışması ile ünlüdür. Postmodern düşüncede akla ilişkin çalışmalara bakıldığında Derrida’nın “Rogues: Akıl Üstüne İki Deneme”, Ernest Laclau’nun “Popülist Akıl”, Sartre’nın “Diyalektik Aklın Eleştirisi”, Pierre Bourdieu’nun “Pratik Akıl: Eylem Teorisi Üzerine”, Paul Feyerabend’in “Akla Veda” gibi çalışmaları söz konusu olmaktadır. Liberalizmi açıklama sürecinde Nozick “Rasyonalitenin Doğası” adlı bir kitap yayınlamıştır. Akla yönelik çalışmalarda kadın figürünün dışlanmış olduğuna yönelik eleştirilerden oluşan Genevive Lloyd’un “Erkek Akıl” isimli kitabı ise feminist akım içinde önemli bir yer tutmuştur.

1.2. Rasyonalizm: Bir Öğreti Olarak Akıl

Aklın bir entelektüel faaliyet olarak ele alınması ve insan düşüncesinin, davranışının, kararlarının temelinde akıl olduğunun var sayılması, bu temellerin araştırılması, dünyanın algılanmaya çalışması ve gerçeği bulma çabası olarak aklın akılcılık, usçuluk, akliye ve rasyonalizm olarak bilinen bir akıma dönüşmesine neden olmuştur. Rasyonalizm dar anlamda şu şekilde tanımlanabilmektedir:

“1. Akla dayanan, doğruluğun ölçütünü duyularda değil, düşünmede ve tümdengelimli çıkarmalarda bulan öğretilerin genel adı, usçuluk, akliye, rasyonalizm, deneycilikkarşıtı. 2. Akla ve akıl yolu ile varılan yargıya inanma, akla aykırı veya akıl dışı hiçbir şeyi tanımama davranışı ve tutumu, akliye, rasyonalizm. 3. Bilginin evrensellik ve zorunluluğunun deneyden ve deneye dayanan genellemeden değil, yalnızca akıldan çıkartılabileceğini savunan öğreti, rasyonalizm.” (<http://tdkterim.gov.tr/bts/>, 14.02.2011)

Rasyonalizm sözcüğü de İngilizce “reason” ve “rational” sözcüklerinden gelmekte ve bu sözcüğün kökeni Latince “ratio” sözcüğüne dayanmaktadır. Rasyonellik, sonucunu hesaplayarak davranışları belirleme, bütün şartları ve yolları inceleyerek tutarlı bir eylem peşinden gitmektir. İnsanlık tarihinin başlamasıyla ortaya çıkmış bir kavram olan rasyonalite insanın toplumsallaşmasıyla da söz konusu olmuş, karar alma aşamalarında gündeme gelmiştir (Miller ve diğ., 1995: 404).

Akıl tanımına benzer olarak rasyonalizmin de farklı tanımlamaları bulunmaktadır. Gilboa (2010: 5-6), ekonomi temelinde ele alınan rasyonalizmin karar aşamalarında kendini gösteren bir kavram olduğunu belirtmektedir. Böylece rasyonalizm bir tercih meselesi olarak uygunluk (feasibility) ve arzulanabilirlik (desirability) arasındaki karşıtlık olarak tanımlanmakta, rasyonalizm de “kararın tutarlılığı (coherence of the

decision)” olarak algılanmaktadır. Elster(2009: 1-2) rasyonalizme analitik bir açıdan bakıldığında rasyonalizmin iki şekilde tanımlanabileceğini belirtmektedir. Bunlardan ilki aklın (reason) tutkulara (passion) karşı konumlandığı durumdur. İkincisi ise irrasyonalitenin karşısına çıkarılan rasyonel tercihlerdir. Charles Taylor (1990: 87), rasyonalizmi açıklarken bir ‘mantıksal tutarlılığın’ gerekliliğinden bahsetmektedir. Bir insan hem bir eylemi ve kararı hem de onun tam tersi bir eylemi ve kararı uyguluyorsa burada tutarsızlıktan bahsedilebilir.

Peacocke (2004)rasyonalizmden söz ederken rasyonalizmin üç ilkesine dikkat çekmektedir. İlk ilke özel hakikat-olanak sağlayabilirlik tezidir (special truth-conductiveness thesis), ikincisi rasyonel bağımlılık tezi (rational dependence thesis), sonuncusu ise genelleştirilmiş rasyonalist tezdır (generalized rationalist thesis). İlk tez hakikatle ilişkilendirilebilecek, hakikat arayışında bir kural oluşturabilecek ya da bir kuralla sınanabilecek bir konunun seçimiyle ilgili olmaktadır. İkinci ilke kendi içinde farklı aşamalar bulundurmaktadır: Karmaşık (complexity) görünen olayların ardındaki ortak noktanın bulunması, bu ortak noktanın tekrar parçaları açıklamada kullanılabilmesi ve tüm bu iki aşamanın felsefik temeli teşkil etmesidir. Son ilkede ise konunun incelenmesinde “a priori” ilkesinin göz önünde bulundurulması gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Sonuç olarak ister bütünü ister parçayı inceleyelim bütün unsurların kendi içinde bir bütünsellik teşkil edildiğini göz önünde bulundurulması salık verilmektedir.

Peacocke’un ayrımları da göz önünde bulundurularak, tarihsel süreç içinde rasyonalizme bakıldığında da çıkarılabilecek bir sonuç olarak rasyonalizm çalışmalarında birbiriyle bağıntılı olarak şu dört çabanın göz önünde bulundurulduğunu söylemek mümkündür:

Hakikat arayışı olarak rasyonalizm: Rasyonalizmin ne olduğu üzerine filozofların farklı yaklaşımları olmasına rağmen rasyonalizm aslında uzun zaman diliminde birikmiş felsefi bilginin üstüne temellenmiştir. Burada aslında bir gerçeklik arayışı söz konusudur. Bu arayışta “görünen” ve “gerçek” ayrı şeyler olarak kabul edilir. Gerçeğe ise ancak rasyonaliteyi takip ederek ulaşılabileceği düşünülmüştür (Nelson, 2005: xiv). Elbette ampiristler de rasyonalistler de edindikleri bilginin hakikat olduğunu ileri sürmektedirler. Bu nedenle çoğu zaman bu iki öğreti arasında “geçişlilik” olduğu

görülebilmektedir (Sayers, 1985: 142). Bu durum iki öğretinin de akla ve hakikate aynı şekilde yaklaştıkları anlamına gelmemektedir. Cottingham (2003: 14-15) bu ayrımı belirtmek için “teknik anlamda akılcılık” kavramını kullanmaktadır. Felsefi çaba içinde bulunan herkes zaten akıl yürütmekte, ister ampirist ister rasyonalist olsun akıl temelli bir faaliyet yürütmektedir. Doğru bilgiye ulaşmada duyuların yanıltıcı olduğunu söylemek “teknik anlamda rasyonalizm” olmaktadır. Rasyonalistlerin gerçekle ve hakikatle, ampiristlerin ise görenenle ve yanıltıcı olanla ilgilendikleri savı daha çok rasyonalistlerden gelmiş gibi görünmektedir.

Kurallar bütünü olarak rasyonalizm: Rasyonalitenin “evrensel” ve “kendini doğrulayan (self-validating)” bir sistem olmasının yanında ayrıca kurallara uymayı ve bu kuralların her zaman herkese uygulanabilecek bir kurallar sistemi olduklarını kabul etmeyi gerektirdiği belirtilmektedir (Toulmin, 2003: 85-6). Bu konu özellikle insan hakları kavramının yaygınlaştırılması ve kabul edilmesi noktasında önemli olmaktadır. Her zaman her yerde herkese uygulanabilecek kurallar bütünü sonuç olarak evrensele, evrensele ulaşma çabasına işaret etmektedir.

Tartışmanın bu boyutu özellikle hukukun varlığı, nesnel ve somut kuralların koyulmaya çalışılması noktasında önemli olmaktadır. Kurallar ayrıca oyun, faydacılık ve tercih kavramları açısından da önemlidir. Oyunla kuralların ilişkisi her oyunun takip edilmesi gereken belli kurallar çerçevesinde oynanmasından kaynaklanmaktadır. Koyulan kuralların kimin tarafından konduğu ya da kimin çıkarına olduğu tartışmaları “faydacılık” tartışmalarını da gündeme getirmektedir. Kuralların tercihlerle ilişkisi ise “kural güdümlü tercih (rule guided choice)” söz konusu olduğunda önemli olmaktadır. “Rasyonel bir müzakere” aşamasında insanların karar vermelerini sağlayan birçok kural söz konusu olmaktadır. Bu da rasyonalizm-kural-karar üçgeninin bir başka yüzü olmaktadır (McClennen, 2004: 223-224).

Teorik bir çerçeve olarak rasyonalizm: Rasyonel olmak bir konunun belli özelliklerini belli bir düzen çerçevesinde incelemeyi başarmak anlamında da kullanılmaktadır. Bir konuyu incelemede sözü geçen bu düzen “mantıksal tutarlılık (logical consistency)” olmaktadır. Mantık ve akıl üzerine çalışmaların Antik Yunan’da teorinin gelişmesi yönünde etkileri düşünüldüğünde rasyonel çabalar teorik çerçeve oluşturma çabası olarak algılanabilmektedir. Bu noktada rasyonalizm teori ile aynı

anlama gelmektedir (Taylor, 1990: 89-90). Audi de (2004: 17-18) pratik ve teorik ayırımından bahsederken Antik Yunan'a, özellikle Aristoteles'e referansta bulunmakta; Aristoteles'in pratik-teorik ayırımını temel almaktadır. 'Teorik rasyonalite' olarak adlandırdığı rasyonalite etrafımızda olup bitenlerle ilgili 'doğru bir resim' oluşturmakla ilgilidir. Pratik rasyonalite ise daha çok gün içinde kullanılan ve karşılaşılan somut durumlarla ilgilenmektedir. 'Bilgiye' ulaşma, bilgi için temel çerçeve oluşturma ise teorik rasyonalitenin üzerinde daha çok durduğu bir konu olmaktadır.

Teorilerin rasyonalizmle olan ilişkisi "hakikat", "rasyonel onaylama" ve "metod" gibi kavramlar üzerinden şekillenmektedir. Her birinin diğeriyle olan ilişkisi (hakikatın metodla, metodun rasyonel onaylamayla, hakikatın rasyonel onaylamayla) bilim kavramını anlamak açısından önemli olmaktadır (Sankey, 2008: 109-110).

Bilginin kaynağı olarak rasyonalizm: Akılcılıkta "evrenin bir bütün olarak" algılanmaya çalışılması söz konusudur. Bu nedenle rasyonalizm ilgilendiği bir diğer konu da bilginin kaynağıdır. Örneğin Platon'da bilgi insan zihnine sonradan eklenmemekte, insanla birlikte doğuştan gelmektedir. İnsan dünyada bu bilgileri doğurtmakla bilgiyi elde edebilir. Bu nedenle bir bilginin bir bütün olarak algılanan evrenin tümünde geçerli olabileceğine ve elde edilemeyecek hiçbir bilgi söz konusu olmadığına inanılmaktadır (Cevizci, 2000: 9-10). Bu durumu açıklamak için kullanılan *a priori* sözcüğü "deney öncesi" anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bilgiye ulaşmada deneyden önce ve ondan bağımsız olarak her insanda bir yeti bulunmaktadır. *A priori*'nin tersi ise *a posteriori*'dir. *A posteriori* ise "deneyden sonra" anlamına gelmektedir (Lacey, 1986: 10). Platon'da bilginin doğuştan bize geldiği, bunun akıl yürütme ile doğurtulabileceğine ilişkin gerçekliğe ulaşma yolunda ileri sürdüğü yönteme aynı zamanda "anımsama teorisi" denmektedir (Cevizci, 2000: 20). Bu teoride kişi dünyaya gelmeden önce dünyayla ilgili tüm bilgiyi edinmiştir. Ruh dünyaya gelip bedene girdiğinde bu bilgileri unutmuştur. Dünyada gördüğü kavramlarla bunları hafızasından "çekip çıkarır" (Akarsu, 1987: 22). Bilginin hafızadan çekilip çıkarılması işlemine "doğurtma (maieutics)" denmektedir (Akarsu, 1987: 59). *A priori* olanın arayışında tamamen soyut olanla kalmayıp somut olan olaylara *a priori* olanın uygulanması ya da ikisinin bir denge şeklinde işlemesi durumunda ortaya çıkan

rasyonalizm türüne Peacocke (2004: 199) “ılımlı rasyonalizm (moderate rationalism)” demektedir.

Rasyonalizmin her bilim dalında algılanışı ve tekabül ettiği kavramlar aslında ortak bir noktaya sahip olmakla birlikte farklılaşabilmektedir. Görüldüğü üzere rasyonalizm aslında felsefe temelli bir uğraştır. Bilgiye ulaşma konusunda aklın kullanımına odaklanır. Bilgiye ulaşma noktasında nesnelunsurlar üzerinde durulmaktadır (Abercrombie ve diğ., 1988: 201). Ahlaki açıdan rasyonalizme yaklaşıldığında neyin iyi neyin kötü olarak algılandığının araştırılmasında duyguların değil aklın öncülüğünde a priori bilgidен hareketle ahlaki ilkelere varılması söz konusu olmaktadır. Dini açıdan bakıldığında rasyonalizm inanca karşıt olarak akli ön plana çıkarmaktadır (Cevizci, 2000: 10).

Akıl konusunda belirtildiği üzere rasyonalizmin de birçok şekli bulunmaktadır. Örneğin birey-toplum karşıtlığından hareketle bireyin rasyonel tutumlarını ve toplumun rasyonel tutumlarını inceleme noktasında Christopher McMohan (2001:6) kolektif rasyonalizmi bireysel rasyonalizmden ayırmaktadır. Bu noktada Gigerenzer (2000: 199) kolektif rasyonalizmle ilişkilendirilebilecek bir kavram olarak sosyal rasyonalite gündeme getirmektedir. Sosyal rasyonalite bilginin çevreden etkilenerek oluştuğunu ileri sürmektedir. Sosyal rasyonalitede sadece bireyin söz konusu olmadığı, bireyin dışında çok çeşitli canlı varlıkların olduğu belirtilmektedir. Sosyal rasyonaliteyi açıklamada bahsi geçen çevre fiziksel çevreden ziyade daha çok “sosyal çevre”dir.

Kartezyencilik ya da Kartezyen rasyonalizm Descartes kaynaklı ve onun adından türeyen bir düşüncedir. “Düşünüyorum öyleyse varım” sözünden yola çıkarak önce şüphe üzerinden geliştiği, daha sonra Tanrı’nın bahsettiği bir unsur olarak “açık ve net” düşüncelere erişildiği varsayılır. Kartezyen düşüncede asıl belirgin olan ise zihnin ve beden birbirinden tamamen ayrı unsurlar olarak ele alınmasıdır. Bu beden ruh ayrımı aynı zamanda Descartesçi anlamda bir karşıtlığa (duality) işaret etmektedir (Bunnin ve Yu, 2004: 100-101).

Ekonomik rasyonalizm konusunda önemli olan sınırlı rasyonalizm (bounded rationalizm) kavramı, insanın “kısıtlı zamanda” “kısıtlı bilgiyle” tercih yapmak zorunda olduğunu vurgular. Tercih yapılan ortam ise “belirsizliklerle dolu”, sürekli “değişmekte” olan bir dünyadır (Gigerenzer ve Selten, 2002: 10).

Akademik bir niteliğe bürünerek bir akım bir yöntem olarak akıl kavramından türeyerek ele alınan rasyonalizm bilgiye ulaşma, kural koyma, gerçek olanı arama ve teorik bir temel oluşturma gibi konularda kullanılmaktadır. Zaman içerisinde şekillenen, farklı yorumlarla karşılaşan rasyonalizmin birçok türü olduğu görülmektedir.

1.3.Akıl Yürütme

Akıl yürütme (reasoning) “akıl kullanımı, çıkarımlarda bulunma” anlamına gelmektedir (<http://www.merriam-webster.com/dictionary/reasoning>, 05.02.2011). Akıl yürütme (reasoning) birçok düşünceyi birbirleriyle ilintileyerek bir sonuca ulaşma, çıkarımda bulunma sürecidir. Akıl yürütme aslında biçimsel ifade almış bir nesnenin gerçekliğine, özüne ulaşma çabasıdır (Cevizci, 2000: 11). Akıl yürütme her şeyden önce “çıkarsama” ve “sonuca varma” gibi anlamlar taşıdığı için mantıkla da yakından ilgilidir. Felsefenin bir disiplini olan mantık, akıl yürütme, akıl yürütmenin niteliği ve akıl yürütme yolları ile ilişkilidir (Popkin ve diğ., 1982: 225). Akıl yürütme neden gösterme noktasında da önemli rol oynamaktadır. Kişinin bulunduğu eylemler için gerekçe sunması söz konusu olduğunda bunu güdüler üzerinden değil de nedenler üzerinden yapmaya çalışmaktadır. İnsanlar, eylemlerinin gerekçesi olarak kıskançlık, cimrilik gibi güdülerini değil de akılcı argümanları tercih etmektedir (Winch, 2007: 90).

Akıl yürütme türleri oldukça fazla ve çeşitlidir. Bunlardan bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür: sağduyulu akıl yürütme, makul akıl yürütme, örnek temelli akıl yürütme, tekdüze olmayan akıl yürütme, olasılığa dayanan akıl yürütme, pratik akıl yürütme, model temelli akıl yürütme, baskı temelli akıl yürütme, çizgisel akıl yürütme, tarafsız akıl yürütme, niteliksel akıl yürütme, kolektif akıl yürütme, analogik akıl yürütme, yasal akıl yürütme, istatistiksel akıl yürütme, uzamsal ve dünyevi akıl yürütme, filozofik akıl yürütme, yargısal akıl yürütme, matematiksel akıl yürütme, bilimsel akıl yürütme, bilişçi akıl yürütme....

1.3.1.Bilimsel Akıl Yürütme: Tümevarımsal ve Tümdengelimsel İz Sürme

Her bilim dalında bir akıl yürütme vardır. Hem sosyal bilimlerde hem fen bilimlerinde birbiri ardına gelişen bazı olayların varlığından söz edilebilir. Bazı sınamalarla benzer gelişmelerde yer alabileceği düşünülen düzeni açığa çıkarma çabası ve bu çaba için birtakım yöntemler geliştirilmesi ile akıl yürütme gerçekleşmektedir. İşte “neden” ve

“nasıl” sorularının sorulduğu bu çabaya “bilimsel akıl yürütme” denmektedir (Hughes ve Lavery, 2004: 219). Bilimsel akıl yürütmede, bilgiye ulaşma çabasında ise iki tür akıl yürütme söz konusudur, bunlar tümevarımsal ve tümdengelimsel akıl yürütmedir.

Tümdengelimsel akıl yürütmede (deductive reasoning) yeni bir bilgi edinilmez, var olan bilgi kullanılarak çıkarımlarda bulunulur. Tümevarımsal akıl yürütmede (inductive reasoning) ise daha net ve yeni bilgi edinilmesi söz konusudur. Bu nedenle tümdengelimcilere göre kendi yöntemleri mantıkla daha çok ilişkili olmaktadır (Hughes ve Lavery, 2004: 197-8). Bu nedenle tümdengelimsel bir açıdan tümevarımsal yöntemin ele alınması onu “mantıkdışı” olarak nitelemeye neden olmaktadır. Tümevarımsal yöntem “doğada bütünlük” aradığından ve gözlenebilir olaylarla gelecek hakkında fikir yürütmeyi kolaylaştırmayı amaçladığından ampirik çabayla örtüşmektedir (Sankey, 2008: 80).

Tümevarımsal akıl yürütmede asıl olan gözlemlerdir. Bir konuyla ilgili binlerce gözlem yapıldıktan sonra bir sonuca varılabilir. Ama her zaman hesaba katılmamış örnekler, gözlem yaparken gözden kaçmış istisnalar olabileceği gerçeğinden hareketle tümevarımsal bilgi çoğu zaman net ve kesin bir bilgi olarak görülmez. Tümdengelimde ise doğru kabul edilerek ele alınmış bir önermenin doğru olup olmadığı sınanır. Yani baştan doğru kabul edilerek ölçüt olarak ele alınmış net ve kesin olduğu kabul edilen bir bilgi söz konusudur. Bu bilgi tümdengelimsel akıl yürütme sonucu elde edilmiş bir bilgidir (Warburton, 2000: 130).

1.3.2. Bir ‘Akıl Yürütme’ Şekli Olarak Diyalektik

Diyalektiği kısaca “çatışma veya gerilim içindeki ve karşılıklı ilişkileri nihayetinde yeni bir karışıma yol açacak iki güç” olarak tanımlamak mümkündür (Layder, 2006: 352). Diyalektik eski Çin ve Hint dönemlerinden kaynağını alarak Yunan öncesi döneme, oradan da Sokrates’e ulaşmıştır. Daha önce durumları açıklamada kullanılan diyalektik Sokrates’te diyaloglar çerçevesinde bilginin ve hakikatin aranması şekline dönüşmüştür. Platon’da ise beden ve ruh ayrımını takiben ikisi arasındaki karşıtlıkta bir sonuca varma amacı gütmüştür (Kara, 2001: 58-9).

Konunun girişinde de belirtildiği üzere tartışmadan yola çıkarak hakikate erişme çabasında akıl yürütme ile gerçekleşen sürece “diyalektik” denmektedir. Diyalektik

sınıflandırma yapmada, bir teze karşı tez üretmede, iki farklı görüşü sentezlemede kullanılabilir (Cevizci, 2000: 92). Farklı görüşleri sentezleme işlemine “bireşim (synthesis)” denmektedir. Bu sentezin karşıtı ise çözümlerdir. Parçaları birleştirip bütünü elde etme ya da bütünü parçalara ayırmada tümevarım ve tümdengelim yöntemleri söz konusu olmaktadır (Akarsu, 1987: 38).

“Karşıtlık (contradiction)” dediğimiz kavramın içinde –isminden de anlaşılacağı üzere- farklı unsurlar bulunmaktadır. Bu farklı unsurların birbirine sadece karşıt olduğunu söylemek yeterli değildir. Karşıtlığı oluşturan durum birçok özelliği de içinde barındırmaktadır. Birbirine karşıt unsurlar aynı zamanda birbiriyle ilişkilidir ve birbirini harekete geçirir. Bir değişkende gerçekleşecek değişim karşıdaki değişkeni harekete geçirecektir (Ollman, 1993: 15-16).

1.4.Rasyonelleşme

Rasyonelleşme referansını daha çok Weber’den alan, “duygu ve gelenekten” ziyade kaynağını akıl ve hesaplamalarda bulan yaklaşımdır. Çoğu zaman “bürokratikleşme” kavramı ile birlikte kullanılmaktadır (Arda, 2003: 507).

Rasyonelleşme 1920’li yıllarda ekonomik düzenlemeler esnasında ortaya çıkmış bir kavramdır. Planlama yanında bilgi ve teknolojinin de rasyonelleştiği; bunun sonucunda ise sanayi devleti ile gündeme gelen standartlaşma, insanların tabi olduğu düzendeki aşırı detaylaşma rasyonelleşme ile ilişkilendirilmiştir (Brubaker, 1998: 546). Weber’in “demir kafesi” ile başlayan rasyonelleşmenin kavramsal olarak ele alınışı Frankfurt Okulu’nda Batı medeniyetini eleştirmek için kullanılmış, Habermas’ın rasyonalizmin ile iletişim ve pratiği birleştirmesi daha “iyimser”bir yaklaşım sağlamıştır (Brubaker, 1998: 547).

Rasyonelleşme de rasyonalizmde olduğu gibi farklı bilim dalları için farklı inceleme alanlarına kapı aralayabilmektedir. Temel olarak rasyonelleşme iki açıdan ele alınmaktadır. Bunlardan ilki Pareto’yla ilgili olan ve eylemleri konu alan yaklaşımdır. İkincisi ise Weber’in insanın her davranışının planlandığı bir süreci işaret eden yaklaşımıdır. Rasyonelleşme birçok alanda görülmektedir. Ekonomide bir kurum daha çok kar etmek amacıyla rasyonelleşebilmektedir. Dinde her şeyi kavrayan kapsayan bir akıl, bir tutarlılık bir düzen bütünü olması sebebiyle rasyonelleşme mümkündür.

Siyasette meşruiyet konusu rasyonalizm aracılığıyla incelenebilmektedir. Bilim açısından rasyonalizm ise bilgiye nasıl ulaşacağı konusunda aydınlatıcı olmaktadır. Toplumsal açıdan bakıldığında örgütlerin ve kuramların bürokratikleşmesi rasyonalizm ile ilintili olmaktadır (Abercrombie ve diğ., 1988: 202).

Rasyonalleşme “araç-amaç” arasında giden yoldaki uyumun sağlanmasını gerektiren süreçle özdeş olmaktadır. Dolayısıyla ilişkili olduğu kelimeler büyük ölçüde “denetlenebilirlik, hesaplanabilirlik ve tahmin edilebilirlik” olmaktadır. Rasyonalleşmenin bu şekilde tanımlanışı Weber’in Batı kültürü üzerinde yaptığı incelemelerin bir sonucu olmaktadır (Cuff ve diğ., 1998: 55).

1.5.Karşıtlıklar İçinde Rasyonalizm

Batı düşüncesinin temelini oluşturan karşıtlıklar rasyonalizmi şekillendirebilmekte ve rasyonalizm tarafından şekillenebilmektedir. Gellner (1992: 56) akıllı ‘bütüne’ yaptığı vurgudan ötürü birtakım karşıtlıklar içinde ele almaktadır. Akıl karşısında zıt bir konumda yer alabilecek kavramları şu şekilde sıralamak mümkündür: “gelenek”, “otorite”, “deney”, “duygu” ve “kısmi deneme-yanılma” yöntemidir (piecemeal trial and error procedure)”.

Akıl kavramının genel olarak karşıtlıklar içinde de ele alındığını dikkate alarak bu karşıtlıkları bilimsel bir yöntem olarak ruh-beden karşıtlığı, ruh-beden ayrımından hareketle akıl-duyu karşıtlığı, evrensel ve göreceli olanı ele alma noktasında parça-bütün karşıtlığı, bir akım ve düşünüş şekli olarak modern-post-modern karşıtlığı olarak sınıflandırmak mümkündür.

1.5.1.Akıl-Duy(g)u Karşıtlığında Rasyonalizm

Dünyanın akıl vasıtasıyla kavranabileceğini ve bilgiye akılla ulaşılabilceğini öne süren rasyonalizmin karşıtı “ampirizm”dir. Ampirizmde bilgi deney yoluyla elde edilmektedir, zihnin boş bir levha olduğu düşünülmektedir (tabula rasa). Bu düşüncenin savunucuları ise Locke, Hobbes ve Hume gibi düşünürlerdir (Denham ve Lobeck, 2010: 19-20). Rasyonalizmde farklı anlayışların varlığı ampiristlerin rasyonalizmi eleştirmesine sebep olmuştur. Bu eleştirilere rağmen rasyonalizmde durumun ampirizmden farklı olduğu, rasyonalizmin farklı anlayış türleri olsa da aslında hepsinde ortak olan bir özün olduğu ileri sürülmektedir (Nelson, 2005: 6).

Filozoflar dūşünsel faaliyetlerini akıl üzerinden yürütürler ama bu durum hepsini akılcı yapmaz. Felsefik bir çaba içinde bulunup aklını kullanmak kişileri akılcı düşünür sıfatını vermez. Çalışmalarını deney ve gözlem üzerinden yürüten düşünürler de akıllarını kullanmaktadırlar. Burada akla yapılan vurgu doğruyu bulma çabasında deney ve gözlem yerine akli merkeze alan ‘teknik anlamda’ bir ayrımdır. Deneycilik Yunanca “empairia (deneyim)” sözcüğünden gelmektedir ve deneyciliğe yönelik farklı yaklaşımlar söz konusu olsa da asıl unsur dünyayı duyularımızla algılayabileceğimiz iddiasıdır (Cottingham, 2003: 14-15). Yine de akılcılığın ve deneyciliğın tamamen birbirinin zıddı unsurlar olmadığı da ileri sürülmektedir. Aynı kişide hem akılcı hem deneyci tutumlar bulunabilmektedir. Bazen de bu iki kavramın iç içe geçmiş olmaları bu kavramları kullanmamayı gerektirmez. Düşünmek ve tartışmak açısından Batı düşüncesinin bu karşıtlığı (akılcılık/deneycilik) önemli bir unsurdur (Cottingham, 2003: 18). Ampirizm ve rasyonalizmin birbirinden farklı olması sordukları sorular üzerinden şekillenir. Emrisizmin bu dünyada neler olup bittiğiyle ilgilenir; görünenlerle ilgili bilgi toplayıp analiz eder. Rasyonalizm ise görünenin bilgilerini değil, bu dünyanın neden böyle bir düzene sahip olduğunu araştırır (Lennon, 2005: 12). Deneycilere göre dünya duyularımızla algılanır. Duyularla yapılan algılama bedenle ilgilidir. Rasyonalistlerde ise akıl ve beden ayrımı söz konusudur. Rasyonalistler bedene duyulan ihtiyacı göz ardı etmemekle birlikte asıl olanı akılda aramaktadırlar (Hatfield, 2005: 31).

Ruh ve beden ayrımının gündeme gelmesi, bedene ait görülen haz, arzu ve istek gibi unsurların ruh, dolayısıyla akıl tarafından dengelenmesi anlamına gelmektedir. Duyuların esiri olmamak, karar verirken duyguları göz önünde bulundurmamak çoğu zaman ‘rasyonel’ olmak ve erdemli olmakla eş tutulmuştur. Duyuların insanı yanılttığı, duygulardan yola çıkarak gerçek bilgiye ve hakikate erişilemeyeceği düşünülmüştür.

1.5.2.Parça-Bütün Karşıtlığında Rasyonalizm

Bütün-parça karşıtlığını üç unsur üzerinden incelemek mümkündür. Bu üç unsur tümel olan, tikel olan ve tekil olandır. Tümel olan bütünden, bütün parçaları kapsayan en büyük parçadır. Tikel olan küçük, bütünü kapsamayan parçacıkları ifade etmektedir. Tekil olan ise en küçük parçayı, çoğu zaman bireyi temsil etmektedir (Güvel, 1998: 207). Parça-bütün, tümel-tikel, tikel-tekil, ya da tümel-tekil karşıtlıklarını farklı karşıtlıklar ile incelemek mümkündür.

Bu karşıtlıklardan biri mutlak-göreceli karşıtlığı olmaktadır. Dünyanın belli bir bölgesinde ya da kültüründe süregelmekte olan bir uygulamanın yanlış olduğunu belirtmek birçok tartışmayı mutlak/göreceli karşıtlığında gündeme getirmektedir. Bir bilginin ya da doğruluğun ya da ahlaki yargının mutlak olduğunu söylemek her zaman her yerde geçerli kurallardan bahsetmek demektir. Son yıllarda görülen ise göreceliliğe yönelik eğilimlerin arttığıdır. Böylece görecelilik açısından bir uygulamayı kötülemek, yanlışlamak ya da yargılamak sorunlu olmaktadır. Mutlak/göreceli ayrımı aynı zamanda öznel-nesnel ayrımını da gündeme getirmektedir. Mutlak olan nesnel, göreceli olan öznel olarak algılanmaktadır (Baggini ve Fosl, 2007: 98-100). Mutlakçılıkta “sınırsız” bir oluş söz konusudur. Mutlak olanın her şeyi kapsadığı ve her şeyin ondan türediğine inanılır. Görecelilikte ise “sınırlı”, her zaman ve her yerde geçerli olmayan unsurlar söz konusudur (Stedman-Jones, 1998: 124). Mutlakçılık “evrensellik”, “kozmojoloji” ve “Tanrı” gibi kapsamı geniş kavramlar üzerinden gelişmektedir (Stedman-Jones, 1998: 125).

Cognitivism ve non-cognitivism de benzer sorular üzerinden hareket etmektedir. Örneğin “Yamyamlık kötü müdür?” sorusunun cevabı önemlidir. Bunun kötü bir şey olduğunu söylemek de mümkündür, değerleri bizden farklı olan insanlara göre değişebileceğini söylemek de mümkündür. Eğer birtakım gerçekler olduğu ve bu gerçeklerin bilinebileceği düşünülüyorsa “cognitivism” söz konusudur. Eğer belli ahlak yasaları olsa bile bunları bilmemizin mümkün olmadığı düşünülüyorsa non-cognitivism söz konusudur (Baggini ve Fosl, 2007: 112-113).

Modern dönemde rasyonalizmle ilişkilendirilen karşıtlıklardan biri de gerçek durum/değer (fact/value) ayrımı olmaktadır. Bu ayrımın temel noktası tek bir gerçekliğin var olduğu, bu gerçekliği algılama ve yorumlamadan doğan farklılıklardan dolayı farklı değerlendirmelerin oluşmasıdır. Bu karşıtlıklardan hareketle “olan” ve “olması gereken” ile değerlerin gerçek durumları gibi algılanıp sunulmasına dek pek çok tartışma söz konusudur. Gerçek durum herkes için kabul edilebilecek nesnel ve bilimsel temelli bir kavramken değer, kişinin bu gerçekliği yorumlaması ya da bakış açısı olarak tanımlanabilir (Hollinger, 1994: 60).

Rasyonalizmde gerçek olan ile rasyonel olan örtüştüğü; rasyonalizm birçok parçacığın ortak noktasının ne olduğunu anarken görecelilik her bir parçanın diğerinden farkına

odaklandığı; böylece görecelilikte farklılıklar ön plana çıkarken rasyonalizmde asıl olan “standartlar” olduğu ileri sürülmektedir (Hollis ve Lukes, 1990: 10-11).

Diğer karşıtlıklarla ilişkili olarak ortaya çıkan karşıtlıklardan biri de yerel ve küresel karşıtlığı olmaktadır. Yerel, bir bütünün kendine has özellikleri olan bir parçası olarak tanımlanırken küresel ise yerelden daha geniş bir alanı ifade eden, içine birçok farklı kültürü ve topluluğu alan bir kavramdır. Bu süreçte iletişim önemli rol oynamaktadır. Yereldeki iletişimde ortak noktalar daha fazlayken küresel boyutta iletişimin artması küreselleşmeyi artırırken birçok kültürün ve dilin karşı karşıya gelmesini gündeme getirmektedir. Bu nedenle aslında yerelle küreselin iç içe geçmiş olduğunu söylemek de mümkündür (Back, 1998: 76).

Görüldüğü gibi mutlak olan, evrensel olan, nesnel olan, cognitif olan, gerçek olan ve küresel olan rasyonel olanla ilintilenme konusuna daha yatkın tümel kavramlar gibi görünmektedir. Göreceli olan, öznel olan, non-cognitif olan ve rasyonel olanların yoruma daha çok açık olduğundan tümel ve tikel olanla daha çok ilişkilendirilebilecek kavramlar olarak görülmektedir.

1.5.3.Modern-Postmodern karşıtlığında Rasyonalizm

Modernite Batı’da meydana gelen sanayileşme sonucu ulus-devlet temelinde gelişmiş düşünceler bütünüdür.Modern anlayışın 1960’lı yıllarda sorgulanmaya başlamasıyla post-modern tartışmalar gündeme gelmiştir. Postmodern düşüncede evrensel atıflar ve bütünlük algısı yerini parçalanmışlığa ve farklılığa bırakmıştır. Ulus-devletlerdeki diğer kültürler vurgulanmış ya da uluslar arasılaşılmaya vurgu artmıştır. Post-modern düşüncede tartışılan konular iletişim, tüketim gibi konular olmuştur (Thomas ve Walsh, 1998: 363-364).

Pakulski (2000), postmodernizmden bahsederken birçok yazar gibi öncelikle postmodernizmin net bir tanımının olmadığını belirtip daha sonra bu yaklaşımda görülen ve bizi postmodernizm nitelemesine götüren özellikleri sıralamaktadır. Post-modernizm her şeyden önce alışageldiğimiz ideolojiler ve anlatılara alternatif yapıların varlığından söz eder. Post-modern düşüncüyü farklı açılardan inceleyen isimler Bauman, Stephen Crook, David Harvey, Mike Featherstone gibi isimler olmakla birlikte, postmodernizm Marksist anlatımın da karşısında durduğu için Neo-Marksistler için

kaosve karmaşa post-modernizm ile eş anlamlı olmaktadır. Postmodern nitelermelere temel oluşturan özellikler ise devletin küçülmesi, egemenliğin sarsılması, sınırlardaki belirsizlik, uluslararasılaşma, kültürel farklılığa vurgu, yeni sosyal hareketler ve siyasi yapılanmalar, sosyalizmin yenilgiye uğramasıyla yeni emek anlayışlarının ortaya çıkması gibi unsurlar olmaktadır.

Postmodernizmde mutlak, evrensel, cognitif, nesnel olan gibi kavramlar büyük anlatılar olarak görölmekteyken yerel olan, göreceli olan, non-cognitif olan, öznel ve göreceli olan daha çok dikkat çekmektedir.

1.6.Tarihsel Süreç İçinde Rasyonalizm

Rasyonalizm, 17. ve 18. Yüzyılda Descartes, Spinoza, Leibniz, Clarke gibi düşünürlerin akıl yoluyla birtakım ahlaki çıkarsamalara vararak ilkeler oluşturulabileceği düşüncesine dayanmaktadır. Dolayısıyla rasyonalizm, Batı felsefesi kaynaklı bir kavramdır. Moral çıkarsamalara ulaşmak için akıl yoluyla duyguların kontrol edilmesini de içerir. Akla atfedilen önem içsel (internal) bir değere sahiptir, bu nedenle dışsal (extrinsic) etkilerin (sosyal ortam, gelenek gibi) ahlaka ulaşmada ölçüt olamayacağı ileri sürölmüştür. Rasyonalizm şüpheciler tarafından çoğu zaman tartışılrsa da bir düzen ve genel ilkeler arayan düşünürler için vazgeçilmez olmuştur. Akılcı düşünürler bu çabalarında “kesinliği”, “tümdengelimciliği” “matematikselliği” ve “evrenselliği” ön plana alan bir yöntem kullanmışlardır (Baggini ve Fosl, 2007: 87-8).

Kıtalara yayılan bu düşüncenin temelleri Platon’a dek dayanmaktadır. Antik Yunan’da yani Batı düşüncesinde “en iyi yaşama” ulaşmak için aklın ilkelerini izleyen, çıkış noktasını akıl olarak belirleyen ilk düşünür Platon’dur (Haberman ve Stevenson, 1998: 89). Karşıtlıklar üzerinden düşüncelerini geliştiren Platon’a göre ruh kişi doğmadan önce de vardır ve formlar (biçimler) dünyasında ruhun hatırladıklarıyla doğru olana ulaşmak mümkündür (Haberman ve Stevenson, 1998: 96)

Rasyonalizimin ya da rasyonalist düşünürlerin tarihine bakıldığında çalışmalar Platon’dan başlayarak Arsitoteles, Descartes, Spinoza, Leibniz, Hegel gibi düşünürlerden günümüzde Chomsky’ye dek uzanabilmekte (Cottingham, 2003), rasyonalizmin karar teorileri ve feminizme etkisi göz önünde bulundurabilmektedir (Nelson, 2005). Bu bölümde diyalog kurma ve hakikate ulaşma çabası olan Platon,

pratik akıl-teorik akıl ayrımında bulunan Aristoteles, norm kavramının ve akıl yürütmenin önemli teorisyeni Kant, Habermas'ı anlamada daha çok yardımcı olacak düşünürler olarak görüldüğünden rasyonalizmin tarihsel sürecine bakış bu düşünürlerle sınırlı kalacaktır. Rasyonalist düşünürler literatüründe pek yer almasa da rasyonalizme yönelik açıklamalarıyla Habermas'a büyük referans oluşturan Weber ve akıl çağı olarak da anılan Aydınlanma dönemi üzerinde durulacaktır.

1.6.1. Antik Dönem'de Rasyonalizm: Platon ve Aristoteles'te Akıl

Platon'un konuştuğu, yazılı eseri olmayan Sokrates'in akıl ile ilgili tutumları yine Platon'un eserlerinde yer alan diyalogları aracılığıyla bilinebilmektedir. Sokrates "bilmediğini bilmeye" verdiği önemle tanınmaktadır. Sokrates bir konuyu bilmiyor gibi davranarak karşısındaki kişinin akıl yürütmesini sağlamaktadır (Şenel, 2004: 133).

Platon Devlet'in başında I. Kitap'ta beden/ruh(akıl) ayrımından bahsetmektedir. Yaşlı insanlarla konuşmanın zevkinden bahsederken aslında bedensel zayıflama ile ruhsal güçlenme arasında ters orantı kurmaktadır. Yaşlanan beden arzularından arındığı için akla daha çok yer açılmaktadır. Yine birinci kitapta Platon dürüstlük ve adalet tartışmasında verdiğimiz sözü tutmak ve tutmamak konusunda söz verdiğimiz kişinin aklının başında olup olmaması konusunu kıstas almaktadır.

Platon'un idealar dünyası ve gerçek bilgiye ulaşma noktasında en belirgin örneği ise VII. Kitapta bahsettiği mağaralar mitosudur. İnsanlar bir mağarada yüzleri mağara duvarına dönük olacak şekilde başlarını sağa sola çeviremeyecek şekilde zincirlerle oldukları yere bağlanmışlardır. Arkalarında alçak bir duvar bulunmaktadır. Bu alçak duvarın arkasında taşıyıcılar bazı nesnelere taşımaktadır. Mağaranın ağzında bir ateş olduğunda taşıyıcıların üzerindeki nesnelere mağara duvarına yansımaktadır. Zincirle bağlı insanların yüzleri mağara duvarına dönük olduğundan bu insanlar nesnelere ancak gölgeleri aracılığıyla tanıyabilmektedirler. Zincirlerini kırabilen biri mağaranın çıkışına doğru yürüyüp gerçek nesnelere ve ateşi görecektir. Döndüğünde anlattıklarını önce kimse anlamayacak olsa da gerçekliğe nail olan kişi –ki bu kişi filozoftur- bunu diğer insanlara anlatmakla yükümlü olacaktır (514b-516c).

Platon'a benzer şekilde ruh-beden ayrımının yanında Aristoteles (2004: 222) ruhu da iki kısma ayırmaktadır. Bu kısımlardan birinde akıl bulunmakta, diğerinde ise

bulunmamaktadır. Akılı içeren bu kısım Aristoteles'te amaçtır. Amacın seviyesinde bulunmayan her aşama (yani aklın altında kalan) bir üst amaç için "araç"tır. Aristoteles'te (2004: 224) varılacak en üst amaç olarak bireyin ve devletin amaçları kesişmektedir. Birey için iyi olan devlet için de iyi olmaktadır, dolayısıyla devlet için iyi olan birey için de iyi olmaktadır. Böylece Aristoteles'te iyi insan ve iyi yurttaş kesişmekte aynı kişi olmaktadır.

1.6.2. Bir Çağa Adını Veren Unsur Olarak Akıl: Aydınlanma ya da Akıl Çağı

Aydınlanma dönemine "akıl çağı" da denmektedir. Bu çağda siyasetin ya da toplum kurallarının duygular değil akıl üzerinden şekillenmesi gerektiğine olan inanç artmıştır. 17. Yüzyılda başlayan akıl çağı sanayi devriminin başladığı 19. Yüzyıla dek sürmüştür (Demir ve Acar, 2002: 25).

Aydınlanma düşüncesi ve akla atfettiği önem sosyal bilimlerdeki eğilimlerde de etkili olmuştur. Her insanın ortak özellikleri olduğunun vurgulanması "evrensel uygarlığa" erişebileceğine yönelik inancı doğurmuş; bur durum ise ırk, cinsiyet gibi unsurların bir kenara bırakılarak genele geçer kurallarla parçaların açıklanmaya çalışmasına sebep olmuştur (Hollinger, 1994: 67).

Özellikle aydınlanma dönemiyle büyük önem kazanan rasyonalizm ve akıl (reason) hakikate (truth) ulaşma yolunda hem doğaya hem insanlara hem kurumlara belli bir düzen atfetmektedir. Doğa rasyoneldir çünkü işleyişinde birtakım kurallar, doğa kanunları söz konusudur. Bu düşünce bir kurucu ve sistematikleştirici olarak Tanrı düşüncesiyle rasyonel temele kavuşmaktadır. Doğada birtakım kuralların olduğu pozitivist ve Newton'un argümanlarına olan bağlılığı gündeme getirmiştir. İnsanın rasyonel olduğuna yönelik iddialar ise ekonomik temelli olmuştur. Kendi ihtiyaçları çerçevesinde en yüksek faydayı sağlayana yönelmesi insanın rasyonel yönünü incelemeye açmıştır. Organizasyon bazında rasyonelleşme ise Weber'in yasal-rasyonel sistemler üzerindeki çalışmalarından şekillenmektedir (Hollis, 1998: 544-545).

"Rasyonel sözlükçülüğün" yansıması olarak bilinen "Diderot'un ansiklopedisi" de insan aklına verilen önemin bir yansımasıdır. Voltaire, Rousseau, Montesquieu gibi isimlerin yazılarının bulunduğu eserde ekonomi, siyaset ve sanat açısından o güne göre oldukça dikkat çekici analizlerde bulunulmuştur (Spangenburg ve Moser, 2004: 157-8). Doğada

bazı kurallar bulunduğunun saptanmasıyla akla atfedilen önemin artması sosyal bilimler açısından da aynı kanunların bulunup bulunmadığı sorusunu gündeme getirmiştir. Bu düşünceden hareketle Kant, Hume, Rousseau, gibi düşünürler insanlık için iyi ve genel geçer kuralları araştırmak için işe koyulmuşlardır. Bu çabanın en önemli ürünü ise Diderot'un Ansiklopedisi olmuştur (Spangenburg ve Moser, 2004: 147).

Newton'un buluşlarıyla dünyanın bir "makine" gibi işlediği yargısına varılmıştır. Dünyanın bir "saat" gibi kurulduğu ve bu şekilde işlediği, bu düzenin kurucusunun ise Tanrı olduğu geçerlilik kazanmıştır. Kuruluş aşamasında belli bir hesap üzerine bir sistem inşa edildiğinden her şeyin hesaplanabilir ve dolayısıyla bilinebilir olduğuna inanılmıştır (Spangenburg ve Moser, 2004: 146). Newton fiziği "teorik kozmolojiye" (theoretical cosmology)' işaret ederken pratiği gölgelemiştir. Tanrı'nın yarattığı matematiksel bir dünyanın söz konusu olması Descartes ve Newton'la vurgulanmaktadır (Toulmin, 2003: 79). Newton'un çalışmalarının hem fen bilimleri hem sosyal bilimler tarafından bu kadar çok kullanılmasının, fen bilimlerinin etkisinin sosyal bilimlerde görülmesinin Newton aracılığıyla sağlanmasının nedeni Newton'un argümanlarının "tahmin edilebilirlik ve denetimi" kolaylaştırması olmuştur (Toulmin, 2003: 47-8).

Kopernik, Kepler ve Galileo gibi isimlerin çalışmaları üzerinden ilerleyen Newton'un "mekanik" bir dünya tasavvuru ortaya atması bir zamanlar her an Tanrı'nın müdahalesiyle hareket eden bir sisteme olan inançtan uzaklaşmaya neden olmuştur (Spangenburg ve Moser, 2004: 146-147).

1.6.2.1.Descartes'te Akıl ve Rasyonalizm

Rasyonalizmin en net örneği Descartes'te görülmektedir. Descartes, düşünme eyleminin kendisine yönelmiştir. Ampiristlerden farklı olarak rasyonalistlerin amacı görüngülerin farklılıklarını açıklarken onların ortak bir düşünceye olan bağlılıklarını göstermektir. Farklılıkları ortak bir düşünceyle açıklama çabası aslında her şeyin ardında olan tek bir kaynak anlamına gelmektedir (Nelson, 2005: 7). Descartes'in bahsettiği rasyonalizmin aynı zamanda kültürün güvenilmezliğini aşmak için de gerekli olduğu düşünülmüştür (Gellner, 1992: 13).

Descartes'in sistemi "tumdengelimci, rasyonel kozmolojik sistem" olarak bilinmektedir. Tumdengelimde ise matematiğin ilkeleri yol gösterici olmaktadır (Hooykaas, 2002: 42). Descartes, hakikatin matematiksel düşünce ile bulunabileceğini savunmanın yanında, hakikate ulaşma yetisinin her insanda mevcut olduğunu, bu yetisini kullanarak insanın gerçeğe ve Tanrı'ya ulaşabileceğini vurgulamaktadır (Soccio, 2010: 252).

Arnhart (2008: 204-206) Descartes'i "liberal rasyonalizm" başlığı altında incelemiştir. Descartes'in kendi argümanlarını Plato'nun mağarasından çıkışı gösteren bir reçete gibi kurguladığını belirtmiştir. Mağaran bu çıkışın liberal bir toplum için önemi bireysel akılların doğruya ulaşmaları ve iktidarı sorgulayabilmeleri noktasında ortaya çıkmaktadır. Bu amaçları gerçekleştirmek için Descartes matematiksel ve geometriye dayalı yöntemleri sosyal bilimlere de uygulamaya çalışmaktadır. Bu uygulama "kesin" sonuçlara ulaşma noktasında bir "akıl yürütme" şekli olarak ele alınmasını salık vermektedir.

Descartes'te de Platon'a benzer şekilde doğuştan ideler (innate ideas) söz konusudur ama Descartes'te dünyaya bizimle birlikte gelen bilgiler değil bilgiyi kavrayabilme yeteneğidir (Akarsu, 1987: 59).

Descartes'te matematiği toplumsal alanlara uygulamaya yönelik özellikler de görülmektedir. Böyle matematik sosyal bilimleri evrensel olana ulaşma noktasında desteklemektedir. Her zaman her yerde ve her koşulda geçerli olabilecek bir genel işleyişin kurallarını bulma, bu işleyişleri ölçme ve birbirleriyle değerlendirme noktasında matematik belirleyici rol oynamaktadır. Akıl yürütmesini şüphecilik üzerine inşa etmesine rağmen evrensele yönelik bir arayış Descartes'te de görülmektedir (Timuçin, 1999: 129).

1.6.2.2.Kant'ta Akıl ve Rasyonalizm

Kant'ta akla kendi yargılarımızla kendi düzenimizi sağlayarak yani kendi disiplin alanımızı (self-discipline) oluşturarak ulaşmak mümkündür (Haberman ve Stevenson, 1998: 112). Kant'ta bilgi iki şekilde edinilmektedir: dış dünyadan topladığımız bilgiler ve bu bilgileri düzenleyen bir akıl. Dış dünyadan bilgiler "duyular" ile alınırken (sensitivity), alınan bilginin üzerinde yorum yapmak ise "anlama" (understanding) eylemi ile gerçekleşmektedir (Haberman ve Stevenson, 1998: 116).

Kant, Newton fiziğinden hareketle düşüncelerini şekillendirmiştir. Kant'a göre empirizm ve İngiliz ekolünün fikirleri bilgiye ulaşmada doğru yöntemler değildir (Erişirgil, 1997: 64). Kant'ın ahlak felsefesi de akıl üzerinden şekillenmektedir. Hazlardan hareketle bulunulacak bir davranış "pratik" olana ilişkin olacağından ahlak anlayışına temel oluşturamayacaktır. Ahlakın temelinde de a priori bilgi ve matematik bulunmalıdır (Erişirgil, 1997: 222).

Kant'a (1988: 211-212) göre bilginin son durağı akıldır; bilgi edinmede bunun ötesinde bir kavrayış yoktur. Kant'ın "düşüncenin en yüksek birliği" dediği aşama akılda gerçekleşmektedir. Kavrama (cognition) bu aşamada söz konusudur. Akıl ikiye ayrılmaktadır, bu ayırmadan ilki mantık (logic) ikincisi ise aşkınlıktır (trancendentalism). Kant akıllı (reason) anlamaktan (understanding) ayırmak için ilkelerin yetisi (faculty of principles) kavramını kullanmaktadır. Tüm a priori düşüncelerde matematiksel aksiyomlar temel oluşturmaktadır.

Kant'ta insan aklının doğal diyalektiğinin nihai bir sonucu olduğuna (of the ultimate end of the natural dialectic of human reason) inanıldığı için "salt akıl (pure reason)" kendi içinde bir diyalektiğe sahip olamamaktadır (Kant, 1988: 387). Salt akılda "mutlak anlamda nesne" ile "ideal nesne" arasında farklılıklar bulunmaktadır. Mutlak anlamda nesne, nesnenin ifade edilmesi açısından önemlidir ama ideal nesnede bir fikir söz konusudur (Kant, 1988: 388).

Kant'a göre iki tür akıl vardır. Bunlar teorik akıl ve pratik akıldır. Düzenlemede ve bilgiye ulaşmada teorik akıl pratik akla temel oluşturması noktasında önemlidir. Temellendirmeleri benzer özellikler taşısa da aslında bu ayırım Kant'ın matematik ve felsefe arasında yaptığı ayırımı da yansıtmaktadır. Kant'a göre matematikte genel ilkelere sezgi (intuition) ile ulaşılabilir; matematik kendi nesnelere "tanımlayabilir". Felsefede ise aşkın akıldan yola çıkarak bilgiye ulaşılır çünkü felsefe nesnelere tam olarak "tanımlanmasını" sağlamaz (Buroker, 2006: 303-4).

Kant'ta amaç-araç ilişkisine bakıldığında Kant'ın önem verdiği unsurun eylemin sonuçları değil eylemi başlatan "niyet" olduğu görülmektedir. Kişinin iyi niyetlerle başladığı bir eylem kötü sonuçlanırsa bu kişinin eylemini gayri ahlaki kılmaz. Tam tersine kötü niyetle başlanılan bir eylem tesadüfen iyi sonuçlanırsa bu eylem kişiyi "ahlaklı" yapmaz. Eylemi başlatan niyetin ise kişisel çıkardan bağımsız olması

gerekmektedir. Bir karşılık beklenecek ya da bir ödül umuduyla gerçekleştirilen bir eylem ne kadar iyi niyetli olsa da ahlaken zayıftır (Warburton, 2000: 47-48).

Kant hem pratik hem salt akıllı eleştirdiğinden ve deneysellik ile a priori arasında bir denge oluşturmaya çalıştığından daha çok orta yolcu bir düşünür olarak ele alınmıştır. Cottingham, Hume'un argümanlarıyla aşkınlığı bir arada bir yöntem olarak ele alabildiği için Kant'ın durduğu noktayı "Kantçı Bireşim" demektedir (Cottingham, 2003: 95). Kant'ın hem deneyci hem akılcı yanlarının bulunduğu ve orta bir yol tuttuğu yöntemi "eleştirel felsefe" olarak da adlandırılmaktadır (Güvel, 1998: 295).

1.6.2.3. Weber'de Akıl ve Rasyonalizm

Weber'de rasyonalizmin nihai bir amaca ulaşmak amacıyla insanlığın adım adım bir projeyi gerçekleştirdikleri bir sistem değildir. Rasyonalizm insan eylemlerinin bir sonucudur. Teknoloji geliştikçe, insanların teknik bilgisi arttıkça ve insanlar uzmanlaştıkça doğa ve dünya üzerindeki denetim artmaktadır. Rasyonalizm, Weber'de, aşkın bir biçimde konumlanmış metafizik bir unsur değildir (Freund, 1972: 18-19).

Weber'de rasyonalizm kavramının kullanımını üç şekilde ele almak mümkündür. Weber'de rasyonalizm önce amaçlar ve araçlar arasındaki ilişki olmaktadır. İkinci olarak tarihi rasyonalizm açısından ele alınışında Weber, kapitalizmin gelişimini anlatmaktadır. Son olarak rasyonalizmin yönetim alanındaki yansımada ise bürokrasi kavramı söz konusu olmaktadır. Bürokratikleşme yalnızca devlet işlerinde kalmayıp piyasada da gerçekleşebilmektedir. Bu da piyasanın 'tahmin edilebilirliğini' arttırmaktadır (Collins, 1986: 62-63).

Tablo 1. Weberci Analiz

Değer Modu	Kaynak	Değerlendirme	Mantık
Zweckrational (formel)	Teknolojik değerlendirmeler	Öznel veya nesnel	Akılcı
Wertrational (maddi)	Değerler, inançlar, tavırlar	Öznel	Akılcı
Geleneksel	Gelenekler, töre	Öznel veya tepkisel	Akılcı veya akıldışı
Duygusal	Öznel veya tepkisel	Öznel veya tepkisel	Akılcı veya akıldışı

Kaynak:Hodgkinson (2008: 164).

Tablodan da görüldüğü üzere biçimsel ve maddi olmak üzere iki tür rasyonellik söz konusu olmaktadır. Geleneksel ve duygusal öğelerin akıldışı olarak nitelendirilmesi daha mümkün görünmektedir. Weber'in dikkat çektiği önemli bir nokta olan değer kavramı ise hem öznel hem akılcı olmaktadır. Teknolojik gelişmelerin getirdiği değişiklikler ise Weber'in uzmanlaşma ve teknikleşme ile rasyonelleşmeyi açıklamasına uygun olarak akılcı olarak tanımlanmaktadır.

Horkheimer'da gördüğümüz öznel ve nesnel akıl ayrımını da hatırlayarak öznel olanın 'araçsal' olanla ilintilenmesinin izlerini şu şekilde anlatmak mümkündür:

“Rasyonalite kavramının Batı düşüncesi ve toplumsal yaşamı için salt bir sosyal bilim içi epistemolojik ya da metodolojik tartışmadan öte bir anlamı olduğunu ortaya koyan isim modernliğin büyük sosyoloğu Weber olmuştur. Weber'le birlikte rasyonalite tartışması iki önemli aşama kaydetmiştir. İlki rasyonalitenin Batıya (Occident) özgüllüğü ve ilk kez orada ortaya çıkmış olduğu gerçeğidir. İkincisi de bu rasyonalite kavramının modern bir dünyada 'araçsal' bir karaktere büründüğüdür.” (Yılmaz, 2009: 34)

Weber'de söz konusu olan durum “sosyal hayatın rasyonelleşmesidir”. Rasyonel olmanın anlamı ise araç ve amaç arasındaki uyumluluk için “hesaplanabilir” yöntemlere ağırlık vermektir. Sosyal bazda batı dünyasındaki rasyonelleşme ise kapitalizm ile gerçekleşmiştir. Bu şekilde gerçekleşen rasyonelleşme değer bazında değildir; sonuç odaklıdır. Böylece “dünyanın büyüğü bozulmuştur”. Dünyaya atfedilen anlamların değişmesi ile karamsar bir bakış açısı ortaya çıkmıştır (Cuff ve diğ., 1998: 54-56).

Weber'in (2011: 326) egemenlik ve erk üzerine yaptığı ayırmda da “rasyonel” olanla ilgili düşünceleri görülmektedir. Weber'e göre egemenlik ve erkin üç kaynağı bulunmaktadır. Bunlar ussal gerekçeler, geleneksel gerekçeler ve büyüleyimsel gerekçelerdir. Ussal gerekçelerde “kurallar” ve “yasallık” ön plana çıkmaktadır. Geleneksel gerekçelerde yüzyıllar boyunca izlenen yöntemler yol gösterici olmaktadır. Büyüleyimsel gerekçelerde ise bir kişinin olağanüstü oluşuna duyulan inanç söz konusu olmaktadır. Böylece Weber'de rasyonel olanın “kişisel nitelikte olmayan” olduğu görülmektedir.

1.6.3. Akla Yönelik Eleştiriler ve Post-modern Düşüncede Akıl

Bu kısımda postmodern dönemde akıl algısı ve akla yönelik eleştiriler birlikte ele alınmaktadır çünkü akıl en çok postmodern düşünce tarafından eleştiriye tutulmaktadır. Antik Yunan'a da uzanan bir eleştiri söz konusu olmakla birlikte modern dönemle ya da aydınlanma dönemiyle özdeşleştirilen akıl kavramına yönelik eleştiriler daha çok postmodernler tarafından dile getirilmektedir.

Akla yönelik eleştirilere Antik Dönem'de Sofistlerde rastlanmaktadır. Sofistler bir yere bağlı olmamış ve sürekli farklı toplulukları gözlemlemişlerdir. Bu nedenle ampirik ve tümevarımcı bir yöntem izlemişlerdir. Akıl yoluyla ulaşılabilecek genel geçer bilginin ve yasaların mümkün olmadığını savunmuşlardır. Bu da onları hem ampirizme hem de göreceliliğe yakınlıştırmıştır (Cevizci, 2001: 87-88).

Tarih boyunca bilginin kaynağı olarak akli görenlere eleştiriler ampiristler tarafından gelmiştir. 17. Yüzyılın ortaları ve 18. Yüzyılın başlarında yaşayan Locke, Antik Yunan'da, Kant'ta ya da Descartes'te algılandığı şekilde akılla bilgiye ulaşamayacağını; insan zihninin hazır bilgiyle dünyaya gelmediğini ve tam tersine boş bir levha "tabula rasa" olduğunu belirttiği için ampiristlerin en önemlilerinden bir olarak kabul edilmiştir (Bunnin and Yu, 2004: 391).

Newton fiziğinin sabit zaman ve mekan anlayışını "görecelilik kuramı" ile reddeden Einstein (2007: 2) hayatın anlamının sorgulanmasının "nesnel" ölçütlerle gerçekleşmeyeceğini, herkesin kendine göre fikirleri ve değer yargıları olduğunu belirtmiştir. Newton'la başlayan evrensel yasalar olgusunun Einstein'ın görecelilik kuramı ile sarsıntıya uğratılmasının sadece hayatın anlamından bahsettiği diğer çalışmalarında değil sosyal bilimlere etkileme açısından da etkili olduğunu söylemek mümkündür.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kendini her alanda belli eden post-modern düşünce bütünü kapsayan doğruyu ve akli sorgulamaya başlamıştır. Bu bütünün yerine akıllar ve doğrular şeklinde parçacıklar söz konusu olmaya başlamıştır. Modern döneme ait birçok karşıtlık aşılmaya çalışılmıştır. Bu karşıtlıkların başlıcaları evrensel/nesnel, söylem/kuram, ampirizm/rasyonalizm, varlık/düşünce, özne/nesne, doğru/yanlış, düşün/gerçek gibi karşıtlıklardır (Kara, 2001: 85-87).

Post-modernizmin rasyonalizmi eleştirisi daha çok postmodern düşünürlerin rasyonalizm ve tarih arasındaki ilişkiye bakışlarından şekillenmektedir. Postmodern düşüncenin rasyonalizmi eleştirdiği nokta onun tarihten bağımsız bir olgu olarak ele alınışıdır. Postmodernizm tarihi ve kültürel koşullardan bağımsız her zaman her yerde geçerli olabilecek dolayısıyla belirli bir zaman ve koşulun ürünü olmayan gerçekliğe tereddütle bakar. Kelimeler ve dil de bu yaklaşımdan etkilenir. Bir kelimenin birlikte kullanıldığı diğer kelimelerden farklı ele alınabilecek soyut düzlemde bir anlamı yoktur. Her şey bağlantılı olduğu unsurlar aracılığıyla anlam kazanmaktadır (Luntley, 1995: 7-8).

Post-modernizm aydınlanma döneminin önemli iddiası olan tutarlı bir evrensel akla karşı çıkmaktadır. Tarihte bir ilerleme ve bütünsellik söz konusu olmamaktadır. Dolayısıyla postmodern düşüncede akıl parçalanmış ve bölünmüştür. Akla yönelik söylemler bütün üzerinden değil parçalar üzerinden yürümektedir (Woods, 1999: 9-10).

Post-modern düşünceyle ilişkili olarak ön plana çıkan bir yöntem de post-yapısalcılık olmaktadır. Cuff ve diğerleri(1998: 233-235) post-yapısalcılığı “akıldan vazgeçmek” olarak tanımlamaktadır. Çünkü Derrida ve Foucault gibi postyapısalcılar hem Batı kültürünü ve kurumlarını hem de aydınlanma dönemini (yani akıl çağını) eleştiriye tutmuşlardır. Bu sürecin başlangıcı olarak da Nietzsche’den beslenmişlerdir.

Frankfurt Okulu temsilcilerinin akla yönelik eleştirilerinde aklın yol açtığı yahut açabileceğine inandıkları evrensellik, biçimcilik ve totalitarizm gibi unsurlar eleştirilmektedir. Evrenselliğe yönelik eleştirilerinin temelini bazı durumlarda kişisel çıkar sağlamak için en önemli araç olarak “evrenselliğe” yapılan vurgu oluşturmaktadır. Horkheimer (2005: 180) evrensellik söylemine maruz kalan kavramların dine, ahlaka ve bilime aittir. Evrensellik iddiasının böylece ideolojik bir duruma büründüğüne inanılmaktadır. Evrensel olduğu iddia edilen kavramların kendi doğrularını başkalarına da ‘evrensel’ iddiasında bulunularak dayatılması söz konusu olabilmektedir. Bu durumu anlatmak için Horkheimer ve Adorno “tamamen işlevselleştirilmiş akıl” (1979: 89), “aklın biçimselleştirilmesi” (1979: 93), “biçimci akıl” (1979: 95), “aklın akıl almazlığı” (1979: 210), “ultima reason aldanması” (1979: 198), “amaçsız amaçlılık” (1979: 89) gibi kavramları kullanmaktadırlar.

Weber’in rasyonalleşme kavramından büyük ölçüde beslenen ve eleştirileriyle Lyotard, Foucault, Bourdieu için yol gösterici olmuş olan Frankfurt Okulu, eleştirel teorisinin

önemli bir temsilcisi olmuştur. İlk dönemdeki çalışmaların başını Adorno ve Horkheimer'in çektiği okul, eleştirilerinde kullanmak üzere Marksist geleneği de arkalarına almıştır. Rasyonelleşme kavramını referans olarak eleştirdikleri kavramların en önemlisi totalitarizmdir (Calhoun ve Karaganis, 2001: 180-181).

1.7.Bölüm Değerlendirmesi

Anlamak ve düşünmek yetisi olarak tanımlanan akıl, hem yaşamsal hem bilimsel bir gereklilik olarak akıl yürütme olarak kendini eyleme koymuştur. Gerçek olanın akılda aranması ile bir öğreti olarak kavramsallaşan rasyonalizm zamanla birçok disiplin ve alan içinde rasyonelleşmenin gerçekleşmesine neden olmuştur. Weberci anlamda kullanılan rasyonelleşme, modern dönemi eleştirmek için sık sık kullanılmıştır. Batı düşüncesinin temelini oluşturan karşıtlıklarda da akıl hep bir tarafı tutar gibi algılanmıştır. Bu durumda akıl, rasyonellik, evrensellik, mutlaklık, modernlik kavramları birlikte anılırken duygu, duyu, deneysellik, görecelilik, postmodernlik gibi kavramlar birlikte anılır olmuştur. Rasyonalizmin aynı zamanda birçok disiplin tarafından kullanılırken farklı anlamlara bürünmüş ama bir yandan da disiplinleri birleştirici, iç içe geçirici görevler de üstlenmiştir.

BÖLÜM 2: RASYONALİZMİN SİYASAL VE EKONOMİK ALANDAKİ YANSIMALARI

Eski Yunan'dan bugüne dek bir hakikat arayışı sürecinde peşinden gidilecek bir pratikler bütünü, tutulacak bir yol olarak ortaya çıkan rasyonalizm, felsefi boyutunun ötesini geçerek başka disiplinlerin teorik ve felsefi temellerini oluşturmada önemli rol oynamıştır. Bunlardan en önemlileri de siyaset ve ekonomi olmuştur. Daha önce belirtildiği üzere rasyonalizm, rasyonalite, akıl ve akıl yürütme gibi kavramlar farklı disiplinlerce farklı yorumlandıkları için ekonomi ve siyaset alanına girdiklerinde de farklı anlamlara bürünebilmektedirler. Bu bölümde rasyonalizm kavramının ekonomik alanda aldığı biçimler ve ekonomik alandaki rasyonalite algılarının siyaset alandaki yansımaları ele alınacaktır. Ekonomik ve siyaset rasyonalizmin daha net anlaşılması için ekonomik ve siyaset alandaki aktörler, karar teorileri ve bunların siyaset alanında rasyonel ve sosyal tercih kuramları şeklinde uygulanmasına değinilecek ve karar aşamalarında önemli birer kavram olan risk ve belirsizlik kavramlarının siyaset ve ekonomik alanda algılanışları incelenecektir. Özellikle seçim süreçlerinde sıkça karşılaşılan oyun teorileri üzerinde durulduktan sonra hem ekonomik hem ahlaki bir yaklaşım olan faydacılık ele alınacak ve son olarak ise tüm bu kavramların kullanılmasına ilişkin eleştirilere değinilecek ve genel bir çerçeve oluşturulmaya çalışılacaktır.

2.1. Ekonomi ve Siyaset İlişkilerine Genel Bir Bakış

Siyaset ve ekonomi ilişkileri kendini en çok ekonomi politikte göstermektedir. Bunun somut yansıması ise devlet ve piyasa ilişkilerinde görülmektedir. Bu kapsamda ekonomi ve siyaset arasında öncelikle yöntemsel ilişkiye değinilecek, daha sonra ise devlet ve piyasa arasındaki ilişkiler kısaca ele alınacaktır.

2.1.1. Geniş Anlamda Siyaset-Ekonomi İlişkileri: Ekonomi Politik

Yönetime ve örgütlenmeye duyulan gereksinim sonucunda meşru güç kullanma tekeli elinde bulunduran “siyasal sistemlerin” ortaya çıkışıyla birlikte sözü edilmeye başlanan siyaset kavramını “toplumun tümünü ilgilendiren ilişkileri son aşamada meşru zora dayanarak düzenleyen eylemler bütünü” olarak tanımlamak mümkündür (Dursun, 2008: 36-37). Yine de siyaset bilimi literatüründe birçok farklı yaklaşım ve dolayısıyla birçok farklı tanımlama da söz konusudur. Bu tanımlar Aristoteles ve Yunan polis devletlerinde görülen “en yüksek iyiye” ulaşmanın yolu, devletin yönetimiyle ilgili her

türlü unsur, karşıtlıklar ve çatışmalardan hareketle iktidar kavramı, otorite ile ilişkili olarak “değerlerin dağıtımını” olabilmektedir (Dursun, 2008: 31-34). Benzer şekilde ekonomi ile ilgili de birçok yaklaşım ve tanım bulunmaktadır. Bu yelpaze mal ve hizmetlerin üretilmesi ve tüketilmesi arasındaki ilişkilerden, paranın söz konusu olduğu diğer ilişkilere, geçim, servet, fiyat, işsizlik ve bölüşüm gibi konuların incelenmesine kadar uzanmaktadır (Arda, 2003: 167). Siyaset ve ekonomi arasındaki ilişkileri inceleyen ekonomi politik ya da siyasal iktisat ise iktisadi koşulların insan davranışları üzerindeki etkisini ele almaktadır (Arda, 2003: 532). Ekonomi ve siyaset arasındaki ilişkileri inceleyen ekonomi politik aslında ekonomik yöntemleri kullanarak siyasi süreçleri açıklamaya çalışmaktadır. Bu nedenle ekonomi politik çalışmaları çoğu zaman “kamu tercihi (public choice)” ile eş anlamlı olacak şekilde de kullanılmaktadır. Ekonomik kavramlarla siyasi süreçlerin açıklanması söz konusu olduğundan siyasete bu türlü bir yaklaşım daha analitik bir yaklaşım olarak tanımlanmaktadır (Mankiw, 2009: 489). Kamu tercihi teorisi “piyasa analizlerinin siyasi karar verme alanına genişletilmesi” olarak tanımlanmakta; piyasa ve siyaset arası benzerlikler kurmaktadır. Bu durumda seçmene tüketiciye benzer şekilde siyasilere ise iş adamlarına benzer şekilde yaklaşabilmektedir. Siyasi alandaki oylar ise “para” kavramıyla eş tutulabilmektedir (Sloman, 1991: 411). Aslında siyasete yönelik tüm bu ekonomik model eksenli yaklaşımlar ekonomi politiğin “yeni politik iktisat” kanadı olarak 1950’lerden sonra gelişmiş ve farkını “matematikle” olan yakın ilişkiler ortaya koymuştur (Bakırtaş, 2005: 2). Bu nedenle kamu tercihi teorisi de “bireycilik ve rasyonelite” üzerinden argümanlarını şekillendirdiği için yeni politik ekonomi yaklaşımının bir alt kümesi olarak kabul edilmektedir (Bakırtaş, 2005: 14-15).

Ekonomi birçok bilim dalını incelemekte kullanılmakta, hukuk ve uluslar arası ilişkiler gibi disiplinlere farklı bir yaklaşım olarak gündemde olmaktadır. Bu alanlardan biri de siyaset olmaktadır. Ekonominin siyaseti anlamada kullanılması “siyasete ekonomik yaklaşım” ya da “siyasetin ekonomik teorisi” olarak adlandırılmaktadır (Kavka, 1991: 371). İster “ekonomi politik” olsun, ister “kamu tercihi teorisi” olsun, ister “rasyonel tercih kuramı” olsun, bunlar çoğu zaman aynı anlama gelen üç kavram olarak kullanılmaktadır (Dunleavy, 1991: 1).

Ekonomi disiplini içinde bir akım olan rasyonel tercih kuramı siyaset bilimi içinde bir akım olarak görülmektedir. Siyaset biliminde yer alan teorileri klasik ve güncel teoriler

olarak ele almak mümkündür. Klasik teoriler Hobbes, Locke ve Rousseau'yla anılan sözleşmeciler; ekonomi temelli incelemelerde bulunan Marksist teoriler ve Amerika Birleşik Devletleri kökenli kurumsal teoriler olmaktadır. Güncel teorileri ise davranışçılık, post davranışçılık, sistem teorisi, modernleşme teorisi, rasyonel tercih kuramı ve yeni kurumsalcılık olarak sınıflandırmak mümkündür. Davranışçılık August Comte'un izinden giden ve daha ampirik çalışmalara öncelik veren Amerikalı siyaset bilimcileri işaret etmektedir. Post davranışçılık ise davranışçılık akımının ihmal ettiğini düşündüğü 'değer' kavramına daha çok önem vermektedir. Sistem teorisi David Easton'un siyasal yapıları biyolojik unsurlar olarak ele almasından ve modernleşme teorisi sanayi devriminin siyaset üzerindeki etkilerinden yola çıkmaktadır. Rasyonel tercih kuramı 1970'li yıllarda siyaset bilimindeki gelişmeleri ifade ederken yeni kurumsalcılık 1980'lerdeki gelişmeleri işaret etmektedir (Roskin ve diğ., 2003: 18-34). Rasyonel tercih kuramının siyasal alana 1970'li yıllarda girmesi için önce kendi içinde bir ilerleme kaydetmesi gerekmektedir. Bu nedenle 1960'lı yıllarda rasyonel tercih kuramı ekonomi disiplini içinde belli bir aşamaya geldikten sonra diğer disiplinlere "ihraç edilmeye" başlanmış ve bu disiplinlerde birer akım haline gelmiştir (Yılmaz, 2009: 10).

Anlaşılabacağı üzere siyaset ve ekonomi sık sık birlikte kullanılan kavramlardır. Bilimsel uğraşlar ve teorik çalışmalar yanında bu ilişki hükümet politikalarında, hükümetin ekonomiye müdahalelerinde ve ekonomik sorunların siyaseti büyük oranda etkilenmesi etrafında da şekillenmektedir. Tarihi materyalizm savunucuları ekonomi ve siyaset ilişkilerinde siyasetin tamamen ekonomiye bağımlı olduğunu; siyasi kurumların temelinde her zaman ekonomik etmenlerin bulunduğunu söylemektedirler (Scruton, 2007: 199). Alt yapı olarak ekonominin siyaseti belirlediği bu duruma karşılık daha sonraki eleştiriler ise üst yapının yani siyasetin de ekonomiyi etkileyebileceği üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Ekonomi ve siyaset ayrımı liberalizmde de görülmekte, çoğu kez siyasal liberalizm ve ekonomik liberalizm farklı algılanmaktadır. Siyasi liberalizm daha çok demokrasi, insan hakları, basın özgürlüğü gibi haklarla ilintilenilirken ekonomik liberalizm özel teşebbüslere ve serbest piyasaya daha çok özgürlük tanımak anlamına gelmektedir. Bu nedenle liberalizmin siyasi yorumunda "usuli kuralların akıl yoluyla

kanıtlanabildiğinde, hatta bunların objektif sayılabileceklerinde” hemfikir olunmakla birlikte yine de kültürel ve değersel yaklaşımlar ele alındığında siyasal liberalizm bir topluluğu ve onun kurallarını bir başka topluluğun kuralları ve uygulamalarından üstün tutmamak taraftarıdır. Siyasi liberaller ekonomik liberalizme karşı bir tavır takınmamakla birlikte piyasada gerçekleşen dağılımı daha çok sorgulama eğilimindedirler (Barry, 2003: 21).

İnsanların ekonomi-siyaset arasındaki etkileşimler hakkındaki görüşleri müdahale kavramına bakış açıları çerçevesinde farklı yaklaşımlar doğurmaktadır. Bu çoğu kez yürütülen tartışmalar siyasal alanın ekonomik alana müdahalesinin sınırları ile ilgili olmaktadır. Bu durumda insanlar ya siyasetin (devletin) ekonomik alana (piyasaya) müdahale edip onu düzenlemesini savunmakta ya da devletin tamamen piyasadan el çekmesinden yana olmaktadır. Keynesçilerin ekonomik alana müdahaleyi savunurken klasik ya da monetarist iktisatçıların müdahalenin olmaması gerektiğini savundukları görülmektedir (Erdoğan, 2004: 9-10). Aslında ideal saf bir ekonomik modelden çok günümüzde “karma ekonomiler” söz konusudur. Siyasetin ekonomik alana müdahalesi ücretleri belirleme, vergiler koyma, üretilecek ürünler, kamulaştırma gibi faaliyetler yanında birtakım yasalar çıkararak ekonomik alanı koordine etme şeklinde gerçekleşmektedir (Sloman, 1991: 94).

Ekonomi politik alanında ve tercih kuramlarında kendini belli eden siyaset ekonomi ilişkilerinin birbirlerine etkisi ve müdahalesi noktasında şekillendiği göz önüne alındığında somut olarak yansımalarının devlet-piyasa ilişkileri olduğu görülmektedir. Bu durumda siyasi alandan bahsederken dar anlamda devletten, ekonomik alandan bahsederken ise piyasadaki bahsedilmiş olmaktadır.

2.1.2.Dar Anlamda Ekonomi-Siyaset İlişkileri: Devlet ve Piyasa

Ekonominin dar anlamda piyasaya siyasetinse devlete tekabül etmesine benzer şekilde piyasa refah ve zenginliğe, devlet ise iktidar kavramlarına tekabül etmektedir (Crouch, 2001: 240). Piyasa ve devlet ilişkilerinde bu iki alanın ve dolayısıyla siyaset ve ekonominin sınırlarını muğlaklaştıran unsurlarla birlikte bu iki alanın birbirine müdahalesi ana konular olmaktadır.

Müdahale açısından devlet ve piyasa arasındaki ilişki devletin liberal, sosyal devlet ya da sosyalist olması gibi durumlarda değişebilmektedir. Liberalizmde devlet ekonomik alana daha az müdahale edebilmekte, kriz zamanlarında özel sektöre yardımcı olma ya da bazı işletmeleri gümrük duvarları ile koruma gibi önlemlerle piyasanın yararına faaliyetlerde bulunabilmektedir (Göze, 1995: 383). Devletin piyasaları kendi haline bıraktığında meydana gelen krizlerden ve özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise devlet, yıkımdan toparlanma aşamasında birçok hizmeti ve ekonomik girişimleri üstlenmiş bulunmaktadır. Bu duruma gerekçe olarak ise “maddi kaynakların ve insan gücünün en rasyonel biçimde yönetimi” gösterilmektedir (Göze, 1995: 387-8).

Siyaset ve ekonominin birbirlerine müdahalesi noktasında “asimetrik bilgi” en önemli kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Kaynak dağılımında söz sahibi olmak, daha çok bilgiye sahip olmak gibi unsurlar devlet-piyasa ilişkilerinde üstünlüğü belirleyicidir (Mankiw, 2009: 489). Hem piyasa hem devlet kendi alanlarının yönetimi ve sınırları konusunda başarısız olabilmekte, sahip oldukları ya da sahip olduklarını düşündükleri bilgileri kullanamaya bilmektedirler. Bu durumda devletin piyasaya müdahalesi istenilen sonucu vermezse “devletin başarısızlığı (government failure)”, eğer piyasa refahın dağılımı konusunda yeterli olamamışsa bu kez de “piyasanın başarısızlığı (market failure)” söz konusu olmaktadır (Taylor, 2009: 16).

Siyaset ve ekonominin yöntem bazında birbirlerini etkilemeleri yanında siyasetin en önemli konularından olan devletin ve ekonominin en önemli konularından biri olan piyasanın da birbirlerini etkilemeleri söz konusu olmaktadır. Bu hem farklı ideolojilerin doğmasına hem de asimetrik bilginin her iki alanda da inceleme konusu olmasına neden olmaktadır.

2.2.Ekonomik ve Siyasal Rasyonalizm

Rasyonalizm hem rasyonel bir düşünce ve eylemi ifade ederken aynı zamanda bilimsel bir metoda da işaret etmektedir. Dolayısıyla ekonominin rasyonalizmle ilişkisi hem onun rasyonel kabul edilen/edilmesi gereken eylemlere yönelmesinden hem de kendini bilimsel bir disiplin olarak ortaya koymasından kaynaklanmaktadır (Toulmin, 2003: 83). Benzer şekilde Godelier (1973: 11) ekonomiyi rasyonalizm bağlamında incelerken iki unsur üzerinde durulması gerekliliğinden bahsetmektedir. Bunlardan birincisi bireyin

ekonomik alandaki tercihlerinin rasyonelliği, ikincisi ise ekonomik sistemin kendisinin rasyonalizmle ilişkisidir.

Ekonominin kişinin eylemleri ile kurduğu ilişki “tercih” meselesini gündeme getirmektedir. Tercih ve davranışın temelinde yatan etken ise “gelecek” kavramıdır. Davranışların sonuçlarının kestirilebilmesi ya da kestirilememesi, bu sonuçlar vasıtasıyla atılacak adımlar gelecek kaygısı ile şekillenmektedir (Gordon, 2004: 27-28). Bu nedenle Caldwell(1993: 50-51) ekonomi ile astroloji arasındaki benzerliğe dikkat çekmektedir. İkisi de gerçeği bilme ve böylece geleceği kontrol etme amacı gütmektedirler. İkisi de belirli bir teorik sistem üzerinden hareket etmektedirler.

Tüm bu bilgilerden yola çıkarak ekonomide rasyonalizmin ele alınışı ve bu ele alınışın eleştirilişi noktasında üç unsur ortaya çıkmaktadır. Bunlar tercihlerin kendi içinde tutarlı olduğu varsayımı, rasyonalizmin aslında kişisel çıkarlarla ilintili olduğu varsayımı ile kişi ve kurumların tam ve doğru bilgiye sahip olduklarının var sayılmasıdır (Caldwell, 1993: 55-56).

Siyasetin rasyonelleşmesi ise devlet ve siyasi partiler gibi siyasal organların bürokratikleşmesiyle gerçekleşmektedir (Gellner, 1992: 153). Siyasal anlamda insanın rasyonelliği ise üç biçimde ele alınabilmektedir. Bunlar insanın neden ve ne zaman rasyonel olduğu, neden ve ne zaman irrasyonel olduğu sorularına verilecek cevap ile insanın rasyonellikten irrasyonelliğe geçişine ortam hazırlayan unsurların belirlenmesidir (Downs, 1957: 33).

Siyaset ve rasyonelleşme arasındaki ilişkiyi açıklayan kavramlardan biri de *governmentality* olmaktadır. Colin Gordon (1991: 36) Foucault’un “governmentality” dediği durumu “governmental rasyonelite” başlığı altında incelemektedir. Rasyonalizmin devlet sistemi içinde konumlanışını ele alan Foucault, bu konumlandırmanın özünü “bireyselleştirme” ve “totalleştirme” oluşturduğunu belirtmektedir.

Ekonomik alanda şekillenen rasyonalizmle ilişkili modellerin ve bunların siyasi alanda kullanılmasıyla ilgili olarak öncelikle rasyonel aktör kavramı ele alınacak, daha sonra ise karar teorileri ele alınacaktır. Karar teorileri de kendi içinde belli türlere ayrıldığından bunlardan rasyonel tercih kuramı ve oyun teorisi dikkate alınacaktır.

Sonolarak ise karar teorileri kapsamında karşılaşılan denge, risk ve belirsizlik gibi kavramların siyasi süreçte aldığı şekil üzerinde durulacaktır.

2.2.1.Ekonomik ve Siyasi Alanda (Rasyonel) Aktörler

İnsanların hayvanlardan farkını belirtmek için ona *homo faber* (alet yapan insan), *homo politicus* (politik insan), *homo religiosus* (dindar insan), *homo socius* (sosyal insan), *homo technologicus* (teknolojik insan) gibi isimler verilmiştir. Bu isimlere benzer şekilde *homo economicus* ekonomik insanı ifade ederken *homo politicus* siyasi insanı ifade etmektedir. Homo politicus yani siyasi insan Aristoteles'in *zoon politicoon* yani siyasal hayvan kavramıyla da benzerlik göstermektedir.

Bir tür olarak insandan bahsederken biyologlar nasıl “homo sapiens” terimini kullanıyorlarsa ekonomistler de insanı nitellemek için “homo economicus” kavramını kullanmaktadır. Böylece “homo economicus”un bir amaç doğrultusunda hareket eden, bu amacı da daha çok fayda ile ilintilenen kişi olduğu ileri sürülmektedir (Usher, 2003: 258). Ayrıca homo economicus için yapılan bir diğer tanımlama da onun tercih kuramının tüm gerekliliklerini taşıyan ve tercih yaparken kendifaydasını göz önünde bulunduran insan tipi olduğunu ileri sürmektedir (Scruton, 2007: 198).

Aldığı nitelendirmeler ne olursa olsun insan ve insanın ilişkiye girdiği başka unsurlar “rasyonel” olarak kabul edilmektedir. Dünya üzerinde var olan, çevresiyle etkileşim halinde bulunan, doğru kararlar vermesi beklenen her unsur “rasyonel ajan (rational agent)” adını almaktadır. İnsanların oluşturduğu kuruluşlar ve gruplar da rasyonel ajanlar olabilmektedir. Kısacası çevresiyle ilişki kuran ve karar süreçlerinden geçen, “otonom” davranışlar sergileyen unsurlar rasyonel ajan olmaktadır (Wooldridge, 2000: 1-2). İster birey temelli ister grup bazında unsurlar olsun insana ait olan tanımlamalar ve karar alma, akıl yürütme ile ilgili aşamalarda yer alan unsurlar “rasyonel ajan” olarak adlandırılmaktadır.

Rasyonel ajanın post-modern düşüncesindeki yansımada rasyonel vurgusu yerini politik olana bırakmaktadır. Post-modern düşüncenin bireyi özellikle bir “ajan” olarak ele alması, iktidar konusuna daha çok yönelmesinden dolayı onun politik yönünün ön plana çıkarılmasını gerektirmektedir. Bu düşünce modern dönemden alışık olunan devlet, aile, vatandaşlık gibi bilindik konuları ele alıp bireyi “politik ajan” olarak göz

önünde bulunduran yaklaşımdır (Owen, 2001: 71). Böylece rasyonel ajan iktidar vurgusunun bir sonucu olarak “siyasi ajan”a dönüşmektedir.

Bakırtaş (2005:108) seçilmişler, atanmışlar, seçmenler ve iktidarı etkileyen diğer gruplardan oluşan ve ekonomik süreçleri de bir şekilde yönlendiren “politik aktörlerden” aynı zamanda “özne” olarak bahsetmektedir. Böylece kişiler ve gruplar akıl yürüten, aktif ve kendi içinde bir amaç olan aktörlere dönüşmektedir.

Homo economicus, homo politicus, zoon politicon, politik ajan, rasyonel ajan gibi kavramların yanı sıra belli statü, meslek ve sektör gibi alanlardaki aktörler karar alma aşamalarında rasyonel bir şekilde bulduklarından başta sayılan bu kavramların somut yansımaları şeklini almaktadır. Tabii bu kavramlar iç içe geçebildiklerinde tamamen *homo economicusa* ya da *homo politicusa* ait oldukları söylenememektedir. İşçi, tüketici, girişimci, firma, işletme, vatandaş, bürokrat, siyasi, bürokrasi, parlamento, siyasi partiler, STK’lar gibi birey ve örgütler rasyonel ajanlar olarak adlandırılabilir.

Sosyal tercih kuramlarının en önemli isimlerinden biri olarak anılan Downs açısından ele alındığında siyasi süreçte karşı karşıya gelen aktörlerden seçmenler “rasyonel seçmen (rational voter)”, siyasiler ise “rasyonel politikacı (rational politician)” şekline bürünmektedir (McLean, 1991: 764). Böylece rasyonel bir temele oturtulan seçmen ve siyasilerin karar ve eylemlerini tahmin etmenin daha da kolaylaşabileceği ileri sürülmektedir.

Bürokratlar “rasyonel aktörler” olarak tanımlanan bir diğer grubu oluşturmaktadır. Bürokratların karar ve tercihlerini incelemek hem devletteki bürokrasi anlayışını inceleyenler tarafından ele alınmakta hem de “ekonomik rasyonalizm” çerçevesinde ekonomistler tarafından da ele alınmaktadır (Kato, 1994: 17). Bürokratların rasyonalizm algılarının ekonomik ajanlardan farklı olduğu düşünülür çünkü bürokratlar kamu hizmetine yönelik bir karar verirken kamu harcamalarının artmasına neden olurlar ve bunu bir masraf, zarara uğrama durumu olarak algılamazlar (Kato, 1994: 25).

Bürokrasi kavramının incelenmesi yönetim ve memurlar üzerinden yapılırsa da bürokrasinin tanımlanmasında en önemli unsur onun “rasyonel örgüt” olduğu gerçeğidir. Bu gerçeğin temelinde Weber ve onun bürokrasiye atfettiği rasyonel ve

teknik üstünlükler yatmaktadır. Kişisel olmayan düzenli bir sistem söz konusudur (Eryılmaz, 2002: 6-7).

Üreticiler, tüketiciler ya da girişimcilerin küresel boyutta aktif olmaları mümkündür. Siyasal partiler ve seçmenler ya da bürokratlar daha ulusal boyutta aktif olabilmektedir. Küresel ya da uluslar arası arenadaki en önemli aktör ise “devlet” olmaktadır yani devletler “ulusal çıkarlarına göre hareket eden rasyonel birimsel aktörler” olarak tanımlanmaktadır. Özellikle realizmde devlet, diğer uluslar arası birlikteliklerden daha önemli bir yerde durmaktadır (Görentaş, 2009: 44-45).

2.2.2.Karar Teorilerinin Ekonomik ve Siyasal Alanda Kullanımı

Karar teorisi, karşılaşılan bir durumda alternatifler içinde en doğru seçimin hangi unsur üzerinden yapılması gerektiğini inceler. Karar teorisi genelde “rasyonel tercih kuramı” şeklinde anılmakta ve eylem, tercih, alternatif, fayda, oyun teorisi gibi unsurları da içermektedir (Bunnin ve Yu, 2004: 162). Karar teorilerinin rasyonalizmle ilgisi kararlar ve kararların teorik boyutuyla ilgili çalışmalardan oluştuğu için karar teorileri aynı zamanda “rasyonalitenin teorisi” olarak da ele alınmaktadır (Bermudez, 2009: 14). Karar aşamaları her zaman rasyonel bir süreç ifade etmeyebilmektedir. Kimseye öncelik tanınmadığını, birilerine dezavantajlar yüklenirken diğerlerinin kayırıldığı düşüncesine sebep vermemek için kura yöntemine başvurulabilmektedir. Böylesi bir durum daha önce savaşa katılacak askerlerin belirlenmesi gibi durumlarda kullanılmıştır. Böylece rasyonel bir tercih dışında ‘kura’ ile bir karara varılmış olmaktadır (Reeves ve Ware, 1992: 19).

Önemli olan bir diğer nokta karar ve seçim sözcükleri ile neyin ifade edilmek istendiğidir. Seçmek anlamına gelecek birçok sözcük mevcuttur. Seçmek, tercih etmek, karar vermek, oylamak, ayıklamak gibi benzer anlamlara gelebilecek sözcükler bulunmaktadır. Örneğin *public choice* yani *kamu tercihi* ya da *rational choice* yani rasyonel tercihte geçen *choice* sözcüğü ile *decision theory* yani karar teorisinde geçen *decision* sözcüğü aynı anlama mı gelmektedir? Benzer şekilde seçim süreçlerinde kullandığımız *election*, *vote* gibi sözcükler de bulunmaktadır. Ayrıca ayıklamak, kalbur üstünde bırakmak anlamındaki *selection* ya da seleksiyon ile tercih etmek kalıbının tam karşılığı olan *prefer* sözcüğü de bulunmaktadır.

“Mantiken, karar alma bireyin seçim yapması ile sonuçlanan bir süreçtir. Genellikle de epey ıstırap veren, hatta Hamlet’in de tahammül edilemez bulduğu bir görevdir. Sürecin başlayabilmesi için kararı alacak kişinin olayların akışında çeşitli alternatif yollarla karşılaştığı bir durumun mevcut olması gerekir. Bu karar koşulu, uzunluğu ve yoğunluğu farklılık gösteren bir zaman aralığına yayılır. Burada yoğunluk hem seçmeye hem de seçimin sonuçlarına dair önem hissine işaret etmektedir. Karar koşulu içerisinde alternatifler arasında bir seçim yapılmak ve diğerleri dışlanarak bir yol izlenmek zorundadır.” (Hodgkinson, 2008: 61)

Görüldüğü üzere karar almanın gerçekleşmesi için öncelikle seçenekler arasından bir seçim yapılması gerekmektedir. Seçim yapmak aynı zamanda seçilen yolu diğer yollara tercih etmeyi gerektirmektedir. Seçim ve tercih sonucunda nihai olarak bir karardan bahsetmenin mümkün olduğu söylenebilir. Oy kullanmak anlamındaki seçmek ise daha çok bir eylemi ifade etmektedir. Kararın işleme konulması gibi bir durum söz konusudur.

Karar vermek süreci günlük eylemlerde, sıradan kararlarda da görülmektedir. Örneğin Searle (2001: 252-253) rasyonalizmden bahsederken “Paris’e uçakla gitmek” örneğini vermektedir. Paris’e gitmeye karar veren kişi Paris’e gitmeyi istemekle birlikte onu Paris’e götürecek süreçte yaşanılan birçok şeyi istemeyebilecektir. Örneğin yolculuk esnasında karşılaşılabilecek sorunlar istenmeyen şeyler olacaktır. Burada verilen kararın önemi bir şeyi isterken istenmeyen şeylerin de göz önünde bulundurulmasıdır. Tercih bu şekilde eyleme geçirilecektir.

Searle’ün örneğinden devam edildiğinde kişinin bu durumda Paris’e gitmek gibi bir *istek* içinde olması gerekmekte, Paris’e gideceği süreç içinde yaşanacak birtakım *belirsizlikler* söz konusu olmalıdır. Yaşanılacak sorunların varlığı düşünüldüğünde ise bu durum kişiyi *risk* almaya itecektir. Sonuç olarak istek, belirsizlik, risk ve hatta kalınacak otelin ya da uçağa binış iniş saatinin bilinmesiyle ortaya çıkan birtakım *belirlilik* durumları göz önünde bulundurulurken karar verilecektir. Bu nedenle öncelikle karar teorileri olan rasyonel ve sosyal tercih kuramlarına bakılacak, bu süreçlerde yaşanan belirsizlik ve risklerin siyasal ve ekonomik alandaki yansımaları ve oyun teorileri ele alınacaktır. Son olarak ise tercih aşamasında bir istek uyandırmayla ilgili olarak *haz* ve sonuçta varılacak *fayda* kavramlarıyla ilişkili olarak faydacılığa değinilecektir.

2.2.2.1.Rasyonel Tercih Kuramı ve Sosyal Tercih Kuramı

İnsanlar her gün her saat tercihlerde bulunmaktadır. Bu tercihler önemsiz tercihler olmakla birlikte insan hayatında dönüm noktası teşkil eden tercihler de söz konusudur. Ne yiyeceğimiz, ne giyeceğimiz ve ne söyleyeceğimiz gibi her zaman bulunduğumuz eylemlerde bile tercihlerimiz söz konusudur. Bu tercih aşamalarında rasyonel tercih kuramı (rational choice theory) bütün tercihlerin temelini aynı olduğunu söylemektedir. Yani basit bir tercihte de hayati bir tercihte de bizi seçim yapmaya yönlendiren sistem aynı şekilde işlemektedir. Sadece bir kişinin verdiği farklı tercihlerde değil farklı insanların farklı tercihlerinde de karar aşamasında aynı sistem söz konusudur (Parsons, 2005: 6). Bu duruma benzer bir diğer nokta ise kişilerin karar verirken farklı olaylara farklı tepkiler mi verdiği yoksa bir kurallar bütünü mü izlediğidir. Bu kurallar bütünü hem kişiyi yönlendirir hem de kişi bilir ki diğer kişileri de bu kurallar bütünü yönlendirir (Vanberg, 1993: 190). Kısaca rasyonel tercih kuramı hem bir kişinin bütün eylemlerinde hem de farklı kişilerin benzer eylemlerinde ortak bir temel olup olmadığı konusu ile ilgilenmektedir.

Tercih sürecinin rasyonelliği sadece birey yani tekil üzerinde değil toplum üzerinde yani bütün üzerinde de ele alınmıştır. İncelemenin bu boyutunda önemli kişiler olan Buchanan ve Tullock Virginia Okulu kökenli kişiler olup asıl çalışma alanları ‘kolektif’ eylem ve kararlar olmuştur (McLean, 1991: 759). Özellikle Buchanan ve onun liberalizme yaklaşımı “kamu tercihi” ile de anılmıştır. Böylece kamu tercihi, Neo-Avusturya Okulu, Chicago Okulu ve Freiburg okulu gibi neo-liberal ekollerden biri olmuştur ve Buchanan’ın yaklaşımı bir ekol olarak ele alındığında “Virginia Okulu” olarak bilinmektedir (B. Ercan, 2009: 101).

Bu süreçte kolektif eylem ve kararların alınma aşamalarını inceleyen en ünlü kitap ise Mancur Olson’un (1971) “The Logic of Collective Action” olmuştur. Olson bu kitabında grupların ve organizasyonların kurulma amaçlarından başlayıp bu grup ve örgütten yer alan aktörlerin davranış şekillerini incelemeye geçmiştir. Daha sonra bu incelemelerini baskı grupları ve çıkar grupları üzerinde genişletmiştir.

Rasyonel tercih kuramı daha çok bireylerle ilişkilendirilirken sosyal tercih kuramı bir grubun bir topluluğun aldığı karar süreçlerinde daha çok etkili olmaktadır. Yine de artık ajanlar veya aktörler bir birey değil bir kurum, bir topluluk, bir örgüt gibi unsurlar

daolabileceğinden siyasi konularda geçen eylem ve kararlara yaklaşımlarda da rasyonel tercih kuramları görülmektedir. Siyasi bir sistemde karar veren kişiler başta seçmenlerdir. Seçmenler siyasi konularda aldıkları kararları seçim dönemlerinde eyleme geçirerek “rasyonel” bir tercihte bulunmaktadırlar. Aynı şekilde parlamento içinde seçilmişlerin yani siyasilerin aldıkları kararlar da seçmenlerin tercihlerinin bir yansıması/temsili olarak algılanmaktadır. Bu konuda seçilmiş bakanlarla birlikte çalışan atanmış bürokratlar da hükümet olarak karar süreçlerinde etkili olmaktadır (Sloman, 1991: 411)

Daha önce belirtildiği üzere rasyonel tercih kuramlarının temelinde bir kişinin tüm eylemlerinin ya da farklı kişilerin benzer eylemlerinin temelinde aynı eğilimin bulunup bulunmadığının incelenmesinde böyle bir eğilimin bulunduğu ileri sürülmesi ile siyasal alandaki yaklaşımın temel argümanı kişilerin isteklerinin ve çıkarlarının bilinmesi ve tespit edilmesi durumunda onların hangi tercihlerde bulunacaklarını tahmin etmenin mümkün olacağı düşüncesine dayanmaktadır. Böylece aslında ekonomik alanda tüketicilerin ve üreticilerin tercihleri konusunda özellikle uygulanan rasyonel tercih kuramları davranışçılık (özellikle siyasi davranış) sistem teorisi, modernleşme teorisi ve yeni kuramsalcılık gibi kavramlarla birlikte siyaset bilimi alanına da girmiş bulunmaktadır (Roskin ve diğ., 2003: 32).

Rasyonel tercih kuramının siyaset bilimciler tarafından kullanılmaya başlanması 1960’lı ve 1970’li yıllara denk gelmektedir. Anthony Downs’ın başını çektiği çalışmalardan görüleceği gibi bu durum siyaset ile ekonomi arasında bir yakınlaşmayı doğurmuştur (Almond, 1991: 37-38). Downs’ın argümanlarını temel alarak seçimleri ve seçmen davranışlarını inceleme çalışmaları ise literatürde “Downsiyan analiz” adını almıştır (Bakırtaş, 2005: 81). Rasyonel tercih kuramlarının siyaset bazında ele alınması daha çok partiler, seçim sistemleri, yasama faaliyetleri üzerinden gerçekleşmiştir (Almond, 1991: 48).

Daha önce *homo politicista* bireysel düzlemde yer alan vatandaş, belli nitelikleri sağladığında seçmen statüsü kazanmaktadır. Böylece hem siyaseti hem ekonomiyi belli bir dereceye kadar belirleyebilmektedir. Bu durum kendini özellikle oy kullanma sürecinde göstermektedir çünkü siyasi açıdan düşünüldüğünde oy kullanma işlemi bir tercih meselesi olmaktadır. İki farklı partinin iki farklı politikası arasında kişi birine

öncelik verebilmekte ya da ikisini de değerlendirme dışı bırakabilmektedir (Parsons, 2005: 28). Kişinin oy vereceği kişiler ya da partiler üzerinde tercihte bulunması süreci her zaman basit bir tercih olmamaktadır. Örneğin kişi tercih ettiği partinin seçimleri kesinlikle kazanamayacağını biliyorsa seçimi kazanma olasılığı olan partileri değerlendirmeye alır. Kişinin kendi tercihi olan partiye doğrudan oy verebilmesi için diğer insanların tercihlerinden habersiz olması gerekmektedir (Downs, 1957: 48).Böylesi durumlarda parti rasyonalitesi ile bireysel rasyonalite çelişebilmekte, bu da kişinin demokrasilerdeki rasyonel tutumunu tartışmaya açmaktadır. Kişinin kendi çıkarlarını arayan rasyonel birey olması ve partinin kendi çıkarları peşinde koşan rasyonel bir grup olmasıyla kişilerin desteğini alabilmek için partilerin irrasyonel yollara başvurması gözlenebilmektedir (Downs, 1957: 160).

Kişiler (seçmenler) siyasi süreci bu şekilde etkileyebilmektedirler. İnsanların ekonomik süreçleri etkilemelerine gelindiğinde insanların tek tek faaliyetleri ekonominin geneli üzerinde etkili olmadıkları görülmektedir. Kişiler seçmen niteliği kazandığında ekonomi üzerinde de söz sahibi olabilmektedirler. Seçmenler belli bir partiyi ekonomik görüşü için destekleyebilmekte, iktidarın seçim öncesi ekonomiyi iyi gösterme çabalarından etkilenmekte ya da etkilenmemekte, daha önceki iktidardaki ekonomik sorunları göz önünde bulundurarak hareket edebilmektedirler (Erdoğan, 2004: 25).

2.2.2.2.Siyasal ve Ekonomik Alanda Belirsizlik ve Risk Faktörü

Karar alma süreçlerinde belirleyici olan etmenlerin en önemlileri belirsizlik ve risktir. Belirsizlik kavramı dolayısıyla risk almayı gerekli kılmaktadır. Her adımın ve her aşamanın kesin, net ve belirli olduğu bir durumda risk kavramının ortaya çıkmasına da gerek kalmayacaktır. Ayrıca asimetrik bilgi ve denge gibi kavramlar da belirsizlik ve risk kavramlarıyla ilişkili olmaktadır.

Marris(1996: 8) belirsizliğin zincirleme bir durum oluşundan bahsetmektedir. Belirsizliğin temelinde bilgi eksikliği bulunmaktadır. Bilgi eksikliği geleceğe ilişkin bir tahminde bulunamamakla sonuçlanmaktadır. Tahmin olmadığı yerde ise 'tercih' yapmak mümkün olmamaktadır. Kişinin bilgi, tahmin ve tercih eksikliği sonucu belirsizlik içine girdiği durum ya kendisiyle ilgilidir, ya da başka insanlarla ilgilidir.

Risk kavramının birtakım ortak özellikleri bulunmaktadır. Öncelikle riskten bahsedebilmek için geleceğe yönelik birtakım kaygıların, geleceği kontrol altında tutma isteğinin var olması gerekmektedir. Bu risk insan yapımı, önceden hesaplanması mümkün, araç-amaç ve neden-sonuç ilişkileri içinde ‘karar verme’ süreci ile yakından ilişkili olmalıdır (Beck, 2000: 3-4).

Bir tüketicinin alacağı ürün hakkında yapacağı tercihe bakıldığında Gilboa (2010: 5-6) rasyonalizmi uygunluk (feasibility) ve arzulanabilirlik (desirability) arasındaki karşıtlık olarak tanımlamaktadır. İstek ve belirsizlik arasındaki duruma örnek olarak Gilboa çilek örneğini vermiştir. Markette gördüğümüz son bir kasa çileği alma konusunda sorun yaşayabiliriz. Son kasa çileklerin, herkesin en iyi çilekleri seçip aldığı düşünülüğünde geriye kalan kötü çilekler olduğu düşünülebilir. Oysa durum bu şekilde olmayabilir de. Dolayısıyla bu aşamada yapılacak tercihte göz önünde bulundurulacak birçok unsur vardır.

Benzer bir tercih sürecinde siyasi bir olguyu örneğin seçim ve oy kullanma işlemlerini göz önüne aldığımızda kişi bir seçimde oy kullanacağı zaman kullanılan yüz binlerce ve milyonlarca oy içinde kendi oyunun anlamsız olduğunu düşünebilmektedir. Kendine ait bir oy bir fark yaratmayacak bir değişikliğe sebep olmayacaktır. Kişinin oyunun anlam kazanması diğer kişilerin seçimlere katılmaması ile gerçekleşmektedir. Yani seçimlere ne kadar az kişi katılırsa kişinin oyu o kadar işe yarar olacaktır. Kişi seçimlere kimlerin katılıp kimlerin katılmayacağını bilmeyeceği, önceden kendi oyunun değerini kestiremeyeceği için bu süreçte “belirsizlik” ön plandadır (Dunleavy, 1991: 81). Parti ve hükümet hakkında bilginin ve/ya doğru bilginin eksikliğinin yarattığı belirsizlik herkesi aynı oranda etkilememektedir. Bu durum bilgiye sahip olanlar ile belirsizlikten etkilenenler arasında da bir hiyerarşiye sebep olmaktadır. Bilginin elde edilmesine ve belirsizlik ortamına hakim oluş siyasi liderleri ortaya çıkarmaktadır ve böylece daha az bilgi sahibi olanlar etkilenmeye çalışılmaktadır (örneğin propaganda ile). Dolayısıyla siyasi arenada daha aktif olan kişi daha çok bilgi sahibi olabilmekte, etkilediği çevreyi genişletebilmektedir (Downs, 1957: 82-83). Bilgi eksikliğinin yarattığı durumu Bakırtaş (2005: 68-69) “politik ilgisizlik” ile açıklamakta, bilgisizliği ilgisizlik ile ilintilemektedir. Bu durumu da insanların “otomobil alırken gösterdikleri ilgiyi milletvekili ya da belediye başkanı seçimlerinde göstermediklerini” söyleyerek

açıklamaktadır. Kişilerin seçimler, siyasi koşullar veya siyasi partiler ve adayları konusundaki bilgi toplama çabaları ile seçim sonucundaki “faydaları” bir denge oluşturmayacağından kişiler tercihlerini medya organları üzerinden şekillendirmeye devam edecek çünkü bu bilgilenme türünü masrafsız bulacaklardır.

Siyasal alanda belirsizlik ortamını azaltan ve seçmenleri oy kullanmaya iten en önemli faktör “ideolojiler” olmaktadır. Bir parti ve hükümetin her eylemi hakkında detaylı bilgi sahibi olmak ve her partinin yaptıkları ya da yapacaklarını göz önünde bulundurarak tercihte bulunmak imkansız olabilir. Partilerin iktidara gelirse nasıl bir yol izleyecekleri konusunda geçmiş faaliyetlerine bakmak yanında partilerin ideolojilerini bilmek spesifik bilgi sahibi olunamayan konularda bile partilerin eylemleri hakkında fikir vermektedir. Böylece belirsizlik azalır tahmin edilebilirlik artmaktadır (Downs, 1957: 113). İdeolojiler yanında “lobicilik” faaliyetleri de bu bilgi açığını kapatma yöntemi olarak kullanılabilir. Tek tek bireylerin oyları yetersiz bulunduğu zamanlarda “çıkar grupları (interest groups)” oluşturularak seçmenler ikna edilmeye çalışılabilir (Sloman, 1991: 413).

Asimetrik bilgiye benzer şekilde piyasada var olan dengesizliklerin bir “denge” noktasına ulaşabilmesi noktasında politikanın benzer bir şekil alması “politik denge” olarak adlandırılmaktadır. Sunulan hizmetlere karşılık seçmenlerin aldığı tutum ve bu hizmete karşılık görevlerini yerine getirmede duydukları istek (vergi ödemek gibi) arasında bir denge olmalıdır (Bakırtaş, 2005: 26).

2.2.2.3.Pareto Optimumu, Condorcet Paradoksu ve İmkansızlık Teoremi

Asıl mesleği mühendislik olan Pareto, hem gelir dağılımı üzerinde çalışarak hem de fayda kavramı üzerinde çalışarak kendi adıyla anılan birçok kavramın doğmasına neden olmuş ve ekonomiye “analitik” açıdan yaklaşan bir düşünür olmuştur (Bannock ve diğ., 1987: 308-309).Ekonomist yönü Pareto’nun ilk çalışmalarında ön plana çıkarken sosyal öğeleri çalışmalarına katması son dönemdeki çalışmalarında görülmektedir. Yine de Pareto’yu üne kavuşturan ilk dönemki çalışmaları olmuştur. Pareto’yu literatüre kazandıran çalışmalar “matematiksel akıl yürütmeyi” ön plana çıkarması ve kendi adıyla anılan “Pareto Optimumu ” teorisidir (Pressman, 2006:120). Bir önceki kısımda sözü edilen “politik denge” kavramı da Pareto optimumu ile yakından ilişkilidir. Sunulan hizmetlere seçmenlerin karşılık vermek istemesi ve buna rıza göstermesi bir

denge oluşturacak böylece arz ve talebi dengelenecektir. Pareto optimumu sağlandığı anda bir oybirliği gerçekleşecektir. Onaylayanların sayısının giderek azalması Pareto optimumundan ve aynı zamanda politik dengeden bir sapma olarak anlaşılacaktır (Bakırtaş, 2005: 47).

Seçim paradoksu ya da Concorcet Paradoksu ise bireyin rasyonalitesi ile toplumsal rasyonalite arasındaki ilişkiyi inceler. Tek tek bireylerin ya da grupların yaptıkları tercihler bir bütün olarak ele alındığında irrasyonel sonuçlar söz konusu olabilir (Bannock ve diğ., 1987: 307). Seçmen paradoksunu gündeme getiren unsur tercihlerin en az üç yani iki tercihten fazla olması durumudur. İki seçeneqli bir tercih sürecinde çoğunluk ya ilk seçeneği ya da ikinci seçeneği tercih eder. Genel tercih net bir şekilde ortadadır. Seçeneklerin üçe çıkması basit bir tercihten çok bir sıralamayı gerektirmektedir. Birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü...tercihler söz konusudur. İki türlü seçimler düşünüldüğünde ya da kişinin ilk tercihi çoğunlukla uyuşmadığında geriye kalan seçenekler arasında yapılan sıralama durumu değiştirecektir (Mankiw, 2009: 490).

Tablo 2. Seçmen Parodoksuna Bir Örnek

	Konu (1)	Konu (2)	Konu (3)
İlk tercih	C	B	A
İkinci tercih	A	C	B
Üçüncü tercih	B	A	C

A, B ve C'yi birer siyasi parti olarak farz edelim. Parlamento içi bir konuda ya da bir konu ile ilgili bir referandumda ilk konuyla ilgili sıralama C, A, B olmaktadır. İkinci konudaki tercihlerin B, C, A ve üçüncü konudaki tercihlerin A, B, C olduğu görülmektedir. Böylece tüm konularda başat konumda giden bir parti görülmemektedir. Bu durumda rasyonel olarak verilen kararların totalde bir irrasyoneliteye sebep olduğu ileri sürülmektedir.

Pareto Optimumu ve Condorcet Paradoksunu destekleri nitelikteki bir başka kuram da Arrow'un 1950'lerde ortaya attığı "İmkansızlık Kuramı (Impossibility Theorem)" olmaktadır. Arrow açısından Condorcet Paradoksu doğru bir kavramdır ve bunu aşmak mümkün değildir. Bu yüzden Condorcet Paradoksu'nun gerçekleşmediği yerde Pareto optimumunun gerçekleşmesi de mümkün olmamaktadır. Arrow açısından

yorumlandığında Rousseau'nun bahsettiği “genel irade” kavramının gerçekleşmesi de mümkün olmamaktadır (McNutt, 2002: 1-2).

2.2.2.4.Siyasal ve Ekonomik Alanda Oyun Teorileri

Oyun teorisi 1944 yılında John von Neumann ve Oscar Morgenstern tarafından literatüre kazandırılmış bir “matematiksel teori”dir. Bu matematik teorisi daha sonra siyaset, ekonomi, uluslar arası ilişkiler gibi birçok alan tarafından kullanılmıştır. Alt yapısı Platon ve Hobbes gibi düşünülere dayanan oyun teorisi fayda, bilgi, karar ağaçları ve açmazlar (dilemma) üzerinden şekillenen bir teori olmaktadır (<http://plato.stanford.edu/game theory>, 26.03. 2011).

Oyun teorisini kısaca daha önce sözünü ettiğimiz “ajanlar” arasında birbirlerinin karşılıklı durumlarını da göz önüne alarak oluşturdukları ilişkiler olarak tanımlamak mümkündür. Bu ilişkiler uluslar arası alanda firmalar, diplomatik alanda ülkeler ya da yönetim ve bireyler arasındaki ilişkileri kapsamaktadır (Montet, 1991: 343). Oyun teorisi özünde “çatışma” ve “etkileşim” gibi kavramlar çerçevesinde şekillenmiş, karar verme süreçlerinde önemli rol oynayan, alt yapısında bir “matematik model” barındıran, uygulanabilmesi için iki veya daha fazla aktörün varlığını gerektiren bir teoridir (Myerson, 1997: 1). Oyun teorisinin temel kavramlarını şu şekilde sıralamak mümkündür: *oyuncular, stratejiler, oyunun kuralları ve öngörülebilir sonuçlardır*. Oyuncular büyük oranda iki kişidir. Herkes hangi adımların hangi adımları takip etmesi gerektiği gibi kuralları bilmeli, bu adımların bilinebilirliği de muhtemel sonuçlar hakkında bilgi verici olmalıdır (A. Ercan, 2009: 112). Oyun teorisinin bir diğer bileşeni olan stratejiye bakıldığında insanların birbirlerinin karşılıklı durumlarını, verebilecekleri kararları ve hayata geçirebilecekleri eylemleri göz önünde bulundurarak davranacaklarını söylemek her şeyden önce bir “plan” yapımını gerektirmektedir. Bu nedenle planın olduğu yerde amaç ve araçların saptandığı bir “strateji” söz konusu olacaktır. Dolayısıyla oyun teorisi aslında “strateji” ile ilgili bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Montet, 1991: 345).

Bir strateji oluşturma, plan çerçevesinde belli karar ve eylemlerde bulunma noktasında matematiksel yöntemleri siyasal alanda kullanılması da “oyun teorisi” ile ilintilidir. Oyun teorisinde amaç siyasi karar vericilerin karar verme sürecindeki düşünme sistemlerini anlayabilmektir (Roskin ve diğ., 2003: 33). Oyun teorisinin siyasete

yansıması oy kullanma işlemleri ve seçim alanlarında gerçekleşmektedir. Oyun teorisinde iki farklı yaklaşım söz konusudur. Bunlardan ilki Dayanışmacı Oyun Teorisi (Cooperative Game Theory) ikincisi ise Dayanışmacı Olmayan Oyun Teorisidir (Non-Cooperative Game theory). İlkinde oyuna dahil olacak katılımcıların oyun başlamadan önce bir araya gelip tartışma, nasıl bir seyir izleyeceklerini kararlaştırma şansları vardır. Aynı şey seçimler için de geçerli olabilmektedir. İnsanlar bir araya gelip nasıl bir tercihte bulunacaklarını kararlaştırabilmektedirler (Neumann ve Morgenstern, 1944'ten akataran Dowding, 2001: 29-30). Dayanışmacı olmayan oyun teorisinde ise asıl mesele kişinin kendi faydasını düşünerek hareket etmesi yanında herkesin kendi faydasını düşünerek hareket edeceğini ve herkesin kendi faydasını göz önünde bulundurarak karar ve eylemlerini gerçekleştireceğini düşünmesidir (Ordeshook, 1995: 97). Böylece bir araya gelmeyen müzakerede bulunmayan birbirlerinden habersiz bir eylemde bulunan kişiler göz önünde bulundurulduğunda dayanışmacı olmayan oyun teorilerinin iletişimin söz konusu olamadığı durumları açıklamada yardımcı olduğu ileri sürülmektedir (Ordeshook, 1995: 142-143).

Dayanışmacı ve dayanışmacı olmayan oyun teorilerinin yanında sıfır toplamlı oyun teorileri (zero sum game theory) ve sıfır toplamlı olmayan oyun teorileri (non zero sum game theory) de bulunmaktadır. Sıfır toplamlı oyunda bir tarafın artı değer alırken diğer tarafın eksi değer alması yani bir tarafın kazanırken diğer tarafın kaybetmesi gerektiğinden sıfır toplamlı oyunlar 'çatışma' kavramı çerçevesinde daha çok ele alınmaktadır. Dolayısıyla dayanışmacı bir yaklaşımdan söz etmek zor olmaktadır. Sıfır toplamlı olmayan oyunlar ise hem dayanışmacı hem dayanışmacı olmayan şekiller alabilmektedir. Örneğin iki grup her iki tarafında çıkarına olacak bir karar ve eylem sürecinde dayanışmaya girebilmekte, ortak hareket edebilmektedir. Birbirlerine zarar vermeme sözü verip ayrı ayrı hareket edip yine her iki tarafın karlı çıkması da mümkündür. Bu durumda hem sıfır toplamlı olmayan hem de dayanışmacı olmayan bir oyun teorisi söz konusu olmaktadır (Montet, 1991: 346). Dayanışma ve rasyonel karar verme noktasında en önemli örneklerden biri de mahkum ikilemi (prisoner's dilemma) olmaktadır. Oyun Teorisi Merrill Flood ve Melvin Dresher tarafından 1950 yılında nükleer stratejiler gibi konularda araştırmalar yapan RAND'da çalışırken modellenmiştir. Daha sonra Albert Tucker tarafından psikolojiye uygulanmış ve bu

durumu takiben birçok disiplin tarafından kullanılmaya başlanmıştır (<http://plato.stanford.edu/entries/prisoner-dilemma/>, 26.03.2011).

Tablo 3. Mahkum İkilemine Bir Örnek

	Melih reddederse;	Melih kabul ederse;
Sinan reddederse;	2 ve 2	8 ve 0
Sinan kabul ederse;	0 ve 8	6 ve 6

Tablodan hareketle olay şu şekilde özetlenebilir: Melih ve Sinan birlikte bir suç işlemiş ve yakalanmışlardır. Suçlarını reddetmek üzere anlaşmışlarsa da sorguya çekildikleri sırada rasyonel argümanlar bu anlaşmaya uymalarına engel olabilecektir. Eğer anlaşmışlarsa üzere her ikisi de suçlarını inkâr ederse ikisi de ikişer ay hapis cezası alacaktır. Her ikisi de kabul ederse bu süre altı aya çıkacaktır. Asıl sorun birbirlerini ele verme noktasında ortaya çıkacaktır. Sinan anlaşmaya bağlı kalıp inkar etmeye devam ederse ve Melih suçlarını itiraf ederse, yalan söylediği için Sinan 8 ay ceza alırken itiraf ettiği için Melih beraat edecektir. Sinan itiraf edip Melih inkar ettiğinde de tam tersi durum gerçekleşecektir. Bu durumda anlaşmaya bağlı kalıp reddeden taraf karşı tarafa güvenmez ve karşı tarafın kabul edeceğini düşünürse ceza almaktan korkabilir ve suçu kabul etmek zorunda kalabilmektedir. Suçlular kendileri rasyonel olduğu gibi karşıdaki kişinin de rasyonel olacağını göz önünde bulundurup anlaşmaya bağlı kalma noktasında tereddüt edebilmektedir. Anlaşmaya bağlı kalmak her ikisi için de en fazla faydayı sağlayacakken kişinin kendi faydasını arttırıp hiç ceza almamak için karşı tarafa ihanet etmesi de aslında birey için en fazla faydayı sağlayacaktır. Bu durumda bireysel fayda mı grup faydası mı göz önünde bulundurulacaktır? Mahkûm açmazı bu sorulara yanıt bulmak amacındadır.

Daha önce belirtildiği üzere sıfır toplamı oyunda yararlar ve zararlar eşittir. Eksiler ve artıların toplanması sıfıra denk gelir. Kazananların olması için kaybedenlerin de olması gerekmektedir. Bu durumda birilerinin kaybetmeyi göze alması gerekmektedir. Siyasi açıdan sorun teşkil eden konu sadece refahın dağıtımını değil kayıpların da dağıtımının gündeme gelmesidir (Thurow, 2001: 11). Refahın dağıtımını sorun teşkil etmezken büyük çaplı kayıpların dağıtılacağı süreçte siyasi sistem kilitlenebilmektedir. Dolayısıyla ekonomik tıkanıklık ve siyasi tıkanıklık birbirini tetiklemekte, birbirini etkilemektedir

(Thurow, 2001: 12). Seçimlerin sıfır toplamlı bir oyun olup olmadığına bakıldığında ülkede iktidarın kazanılması ve paylaşılması, parti sayıları ve sistemleri gibi unsurlara göre sıfır toplamlı oyun ön plana çıkabilmekte ya da etkisiz olabilmektedir. İktidara sürekli iki partinin oynadığı bir sistemde partilerden birinin kazanması diğerinin kaybetmesi anlamına gelecektir. Dolayısıyla iki parti arasında oylarını bölüşürmüş kamuoyunda da bazı seçmenlerin partisi kazanırken diğerlerinin kaybetmiş olacaktır. Oysa çok partili bir hayatın görüldüğü ülkelerde hangi partinin çoğunluğu alacağı ya da hangi partilerin birleşip koalisyon kuracağı belli değildir. Dolayısıyla bu tür sistemlerde sıfır toplamlı oyun pek anlamlı görünmeyebilir (Dunleavy, 1991: 87). Bu nedenle Ordeshook siyasi kampanyalarda ve seçimlerde de oyun mantığının yansımalarının görüldüğünü ileri sürmekte ve bu durumu da ‘vote trading’ ile açıklamaktadır. ‘Vote trading’ tercihlere “stratejik” yaklaşımı ifade eden, Pareto optimumu ve Condorcet kazanını kavramlarını da etkileyen bir uygulama olmaktadır(Ordeshook, 1995: 89).

Oyun teorisi uluslar arası boyutta ele alındığında oyuncular devletler ya da devletlerin oluşturduğu birliktelikler olmaktadır. Bu oyuncular uluslar arası sistemin işleyişini bir oyunun “kurallarını” bilir gibi bilmeli ve bu oyuna en az iki kişi yani iki güç katılmalıdır. Örneğin bu aşamada nükleer güç karşı tarafa karşı bir strateji olarak sunulabilmekte, güçler dengelenmeye çalışılabilmektedir (A. Ercan, 2009: 112).

Crozier (1991: 313) “siyasi rasyonalite” adını verdiği duruma göre bir değerlendirme yaptığında ona göre politika bir oyun değildir ama oyuna yön veren kurum olmaktadır.

2.3.Faydacılık Yaklaşımı: Çıkar, Fayda ve Hesaplanabilirlik

Fayda (utility) kavramı ve faydacılık (utilitarianism) kavramı felsefi alanda özellikle etik disiplinde ve diğer birçok sosyal bilim dalında görülmekte olan bir yaklaşımdır. Faydacılığın temel ilgi alanı adından anlaşılacağı üzere fayda unsuru olsa da bu faydanın incelenmesinde değer, tatmin, haz, refah, çıkar gibi pek çok incelemeye dahil olmaktadır. Tüm bu incelemelerin birleştiği nokta ise kavramlara matematiksel bir alt yapı sağlanması, değer, hazzın, isteğin, çıkarın yani kısacası faydanın hesaplanabilir olduğuna yönelik vurgudur.

Faydacılık kavramı karar teorilerinin ve rasyonalizmin açıklanması sürecinde de önemli rol oynamaktadır. Karar teorilerinin rasyonalizm ile ilişkisini anlamak açısından önemli bir kavram olan faydacılığı incelemek karar teorilerini ve rasyonaliteyi de anlamak açısından zincirleme bir bağ oluşturmaktadır (Bermudez, 2009: 43). Hem fayda ve haz hesaplamalarıyla hem de tercihlerle ilgilendiğinden iki tür faydacılık yaklaşımı ortaya çıkmaktadır. Özsel (substantive) faydacılık “en fazla matematiksel beklenti” ile ilgilenirken operasyonel (operational) yaklaşım tercih ve seçim süreçleri ile ilgilenmektedir (Bermudez, 2009: 47). Ahlak söz konusu olduğunda çoğu zaman soyut değerlendirmeler gündeme gelmekte, birtakım normlar ortaya çıkmaktadır. Oysa faydacılar ahlak denen kavramın soyut kurallarda değil karar verme sürecinde önemli olduğunu söylemektedirler. Ahlaki bir yaklaşım olarak faydacılığın ele alınması, onun “karar süreci” kapsamında yeterince ele alınmaması faydacıların faydacılığa yönelttiği eleştirilerden biri de olmaktadır (Timmons, 2002: 122).

Faydacılığa bakıldığında teorik temellerinin Amerika ve Britanya kökenli olduğu görülmektedir. Bu kökenden gelen düşünürler Francis Hutcheson, David Hume, Jeremy Bentham ve John Stuart Mill’dir. Faydacılar “Fayda İlkesi” olarak adlandırdıkları yöntemle “nesnel ilke” bulma çabasındadırlar. Bu çaba aslında hesaplanabilirliği arttırıp böylece insanlar ve eylemleri arasındaki karşılaştırmayı arttırabileceği hesaplanmaktadır. Bu ilkeler “en fazla sayıda insanın en fazla miktarda mutluluğu” olarak nitelenmektedir. Bu süreçte hesaplanması ve kıyaslamaya tabi tutulması beklenen şey ‘haz’dır. Faydacılar insanın hazzının ve mutluluğunun hesaplanabileceğini düşünmektedirler. Faydacılığın bir diğer özelliği de sonuç odaklı oluşudur. Niyetler ve “motive edici” unsurlar üzerinde durmaz. İyi niyetle kalkışılan bir eylem kötü sonuçlanmışsa bu durum eylemi ahlaki, dolayısıyla da faydalı kılmaz (Popkin ve diğ., 1982: 33-34). Bu nedenle faydacılık sonuççuluk (consequentialism) ile yakından ilişkilidir. Örneğin sonuççular kötü niyetle başlanan ya da hatalı bir eylem kötü sonuçlanmamışsa ceza vermenin gereksiz olduğunu savunurlar. Sonuççuluk türlerine bakıldığında bunların da faydacılık üzerinden ilerlediği görülmektedir. Örneğin klasik faydacılık en fazla sayıda kişinin en fazla mutluluğunu ileri sürerken refah faydacılığı en fazla sayıda kişinin refahını ön plana getirmektedir. Tercih faydacılığı ise en fazla sayıda kişinin mutluluğunun hepsinin kendi tercihlerine göre hareket etmesinde ve mutlu olmasında görür (Baggini ve Fosl,2007: 57). Sonuç odaklı olmak faydacılığa

değer bazında bir yaklaşımı gündeme getirmektedir. Faydacılığa değer (value) bazında yaklaşıldığında nesnelere ve durumlar aslında değer bakımından “nötr”dür. Kendi içlerinde iyi ya da kötü değillerdir. Örneğin para, bilgi, güzellik gibi kavramlar olumlu ya da olumsuz anlam taşımazlar. Bu kavramlar insan hayatında hazzın sebepleri oluyorsa “iyi”, acıya neden oluyorsa “kötü” olarak nitelendirilirler (Timmons, 2002: 106).

Hazların ve mutluluğun ölçülmesi dolayısıyla ahlaki bir tutum olarak ahlakçılık ele alındığında matematiğin işin içine sokulmaktadır. Özellikle Bentham’da bu hazlar birtakım hedonlar olarak hesaplanabilmektedir. Bentham’a yöneltilen eleştiri ise haz ve mutluluğa maddi unsurların gibi yaklaşmasıdır (Jaeger, 2001: 38). Nasıl sosyolojide toplum bireylerin toplamından daha fazlasını ifade ediyorsa Bentham’ın faydacılık anlayışında sosyal fayda tek tek bireylerin faydalarının toplamından fazlası olduğu ileri sürülmektedir (McNutt, 2002: 12).

Bahsi geçen hazların hesaplanmasında, kavramların hedonlarla ifade edilmesinde matematiğin sosyal bilimlerdeki etkisi de öne çıkmaktadır. Newton’un fizik konusundaki argümanlarını takiben yaşanan gelişmeler ile rasyonel eylem ve tercihlerin ele alınışı konusunda benzerlikler görülmektedir. Hareketin, hızın, atomların hesaplanabilir olması bir bütünün (toplumun) içinde yer alan bireyin de hesaplanabilir bir unsur olarak ele alınmasında etkili olmuştur (Jaeger, 2001: 40). İlk sosyal bilimcilerin Newton’dan bu kadar beslenmelerinin nedeni Newton’un sunduğu formüllerin hayatı üzerinde söz sahibi olmak isteyen bireyin geleceğini hesaplamak istemesi olarak söylenebilir (Toulmin, 2003: 93).

Bir hazzın ve onun hesaplanmasından söz edilmesi o hazzın tatmini de gündeme getirmektedir. Hazzın sonucunda oluşan tatmin yanında hazzın ortaya çıkması sürecinde neyin önemli olduğu da önemli olmaktadır. İnsanlar ihtiyaçlarının giderilmesinden mi haz duyarlar yoksa ihtiyaçlarının ötesine geçip istek ve arzularıyla mı haz dünyalarını inşa ederler? Her iki durumda da kişinin hazzını tatmin etmesi mutlulukla ilintilenmektedir. Bu nedenle öncelikle fayda denilen şey “tatmin (satisfaction)” ile yakından ilgilidir. Tatmin edilen şey kişinin eyleminin sonucunda elde ettiği mutluluktur ve “birey” temelli olmaktadır (Levine, 1998: 61). Fayda kavramı ekonomi açısından özellikle “faydanın maksimize edilmesi (utility maximizing)” konusunda

önemli olmaktadır. Böylece “tercih”, “fayda” ve “istek” kavramları çerçevesinde farklı yaklaşımlar ve eleştiriler söz konusu olmaktadır (Hausman ve McPherson, 2006: 61).

Faydacılık yaklaşımı ve fayda kavramı ele alındığında söz konu olan bir diğer kavram da ‘çıkar’ olmaktadır. Çıkar kavramını üç şekilde ele almak mümkündür. Bunlardan ilki bireyi temel alan kişisel çıkarıdır. İkincisi bir topluluğun çıkarının söz konusu olduğu örgütsel çıkarıdır. Sonuncusu ise hem bireyi hem topluluğu aşan anlamda bir çıkarın söz konusu olduğu örgüt dışı çıkarıdır. Bunlardan kişisel çıkarıda bireyin sadece kendi faydası peşinde olduğu var sayıldığından bu tarz bir çıkarı güden kişiler “fırsatçı” olarak nitelendirilebilmektedir. Kendi çıkarından başkalarının çıkarlarını da göz önünde bulundurarak hareket eden kişilerin ise akılcı çıkar peşinde oldukları belirtilmektedir. Bunun dışındaki çıkarlar için ise “nazari” çıkar kavramı kullanılabilir (Hodgkinson, 2008: 80-81).

Bürokrasilerde söz konusu olan çıkar “örgüt çıkarı”dır. Bürokraside yer alacak bireyden örgütün çıkarlarını düşünmesi beklenirken bireysel çıkarın karşılanması da gerekmektedir. İş güvencesiyle birey ve örgüt çıkarları uzlaştırılmaya çalışılmaktadır. (Kato, 1994: 35). Bürokratların karşısında yer alan seçimle iş başına gelmiş siyasilerde de rasyonel örgütlenmeler söz konusudur. Siyasilerin içinden çıktıkları bir parti söz konusudur. Tercih aşamalarında göz önünde bulundurmaları gereken bir grup söz konusu olabilmektedir (Kato, 1994: 41).

Adam Smith’in argümanlarında da görüldüğü üzere kişinin refah konusunda bir amaç edinme, bir sonuca yönelik çabasında başka insanların refahı güdüleyici bir unsur olmaktadır. Smith, kişinin kendi çıkarı, kendi iyiliği için çalışarak aslında tüm toplumun çıkarına hizmet ettiğini öne sürer. Smith’te bu topluluk ulustur. Dolayısıyla kişinin kendi çıkarının peşinde koşarak aslında başkalarının da çıkarına olan bir şeyi gerçekleştirmiş olacağı ileri sürülmektedir (Levine, 1998: 38).

2.4.Rasyonalizmin Uygulama Alanlarına Yönelik Eleştiriler

Akıl kavramına yönelik eleştirilerin Antik dönemde Stoacılar tarafından geldiği görülmektedir. Daha sonra bilimsel bir akım olarak deneyciler akla karşı çıkmışlardır. Yine de tüm bu onaylamalar ve karşı çıkışlarda bir akıl yürütme sürecinin gerçekleştiği açıktır. Böylece akıl yürütme akla karşı olsa bile düşünsel bir faaliyet olarak ele alınabilir. Akılın

araçsallaşmasına yönelik eleştiriler bütünü olan rasyonelleşme kavramına yönelik eleştiriler ise Frankfurt Okulu'ndan gelmektedir. Frankfurt Okulu hem akıl kavramına hem de rasyonelleşme kavramlarına yönelik yeni açıklamalarda bulunma çabasına girmektedir. Post-modernistlerin akıl eleştirilerine ise daha önce genel olarak değinilmişti.

Yakın zaman dönemdeki yaklaşımlar da ise rasyonalizmin ekonomik ve siyasi türevlerine daha çok eleştiri getirilmektedir. Bu eleştiriler karar teorilerine, faydacılık yaklaşımına genel olarak ise siyasi süreçlere ekonomik olarak yaklaşımı eleştiren tutumlar olmaktadır. Bu kapsamda rasyonel tercih kuramları, Pareto'nun argümanları ve oyun teorileri olumsuzlanabilmektedir.

Rasyonaliteyi yalnızca bireye mal eden, rasyonalizmi sadece tercih aşamasında geçerli olan, varılacak nihai amaç için gerekli olan araçların belirlendiği bir konu olarak ele alan yaklaşıma yönelik olmaktadır. Bu görüşte olanlara göre rasyonel olmak sadece seçim süreciyle ilgili ampirik bir kavramdır (Levine, 1998: 100). Böylece rasyonaliteye atfedilen en büyük özellik nesnelliği gerektirmesi olarak sonuçlanmaktadır. Rasyonel tercih kuramı ise bu durumda öznel bir üründür. Eğer tüketim istekten türüyorsa ve istek de kişiden kişiye değişiyorsa burada rasyonellik farklı bir anlam kazanmaktadır (Levine, 1998:116). Bu nedenle Horkheimer ve Adorno (1979: 61) insana ait unsurların sadece öznel olanla ve sayısal hesaplamalarla tanımlanan insan olduğuna inandıkları homo economicus kavramını “irrasyonel ratio” olarak tanımlamaktadır.

Bu argümanların siyasi süreçlere uygulandığında partilere oy verirken insanların her zaman hükümeti belirlemeyi (aslında yasamayı belirlerler, yasama da yürütmeyi belirler) ya da kendi çıkarları peşinde koşmayı düşünmedikleri; kişilerin oylarını “sosyal protesto” amaçlı iktidara gelme ihtimali hiç olmayan partiler için de kullanabilecekleri iddia edilmektedir (Downs, 1957: 145).

Bu nedenle rasyonel tercih kuramlarının insanları “mekanik” varlıklar olarak algıladığı ve böyle bir algılayışın onun ölüme bakış açısı, düşünme alışkanlıkları, öğrenme isteği ve sevgi gibi insani yönünü ihmal etmek anlamına geldiği belirtilmektedir (Jaeger ve diğ., 2001: 35). Siyaset bilimi açısından bakıldığında rasyonel olmanın duygusal olmamak, duygularla hareket etmemek anlamına gelirken aslında kitlesel hareketlerin birçoğunda güdüleyici unsur olarak duyguların rol oynadığı ileri sürülmektedir (Clarke

ve diğ.,2006:165-166). Benzer şekilde oyun teorileri de karar vermede sadece rasyonel unsurları göz önünde bulundurduğu ve kıskançlık, güven, erdem gibi duyguları hesaba katmadan matrislerini ve karar ağaçlarını oluşturduğu için eleştirilmektedir (Binmore, 2007: 82).

Kimileri ise rasyonel tercih kuramındaki tam bilgiye ulaşma sorunu ele almakta ve bu bilgiye ulaşmak mümkün olmadığından rasyonel tercih diye bir durumdan bahsedilemeyeceğini belirtmektedir. Beck (2000: 78) risk toplumunu “bilgi ve karar arasındaki mesafe” olarak açıklamaktadır. Dolayısıyla bilgi azaldıkça karar vermek zorlaşmakta, risk artmaktadır. Bu durumda karar verme süreci üzerinde önemle duran Beck, bilginin yeterli olmadığı durumlarda ‘karar verme özgürlüğünden’ bahsetmenin gerçek bir özgürlüğe referansta bulunmadığını belirtmektedir.

Bu nedenle sosyal tercihe yapılan en büyük eleştirilerden biri de hesaplarında ve yorumlarında belirsizlik ortamının varlığını ve tam bilgiye ulaşmanın imkansızlığını görmezden geldiği olmaktadır (McNutt, 2002: 84).

Kişinin tüm aşamaları yerine getirerek bir karar verdiği düşünülse bile bunu eyleme geçirme noktasında sorunlar yaşayabilmektedir. Yani her kararını eyleme geçirememektir. İnsanı bu noktada para, zaman ve çaba gibi unsurlar etkileyebilmektedir (Parsons, 2005: 11). Bu nedenle karar teorilerinin yanında bir de eylem teorileri (action theory) bulunmaktadır.

Yöneltilen eleştirilerden biri de doğrudan ekonomik rasyonalizmin mantığındaki matematiksel uygulamalarla ilgili olmaktadır. Adorno ve Horkheimer (1979: 202) bu nedenle ekonomik rasyonalizmin bireyin rasyonalitesiyle ve onun tercihleriyle ilişkilendirilmesinin insanlara “firma” muamelesi yapmakla eş anlamlı olduğunu söylemektedir. Ayrıca Adorno ve Horkheimer (1979: 123) matematiğin sosyal bilimler üzerinde bu kadar etkili oluşuna aydınlanma döneminin bir sonucu olarak “totaliter” anlamlar yüklendiğini ve böylece “matematikselleştirilen dünya”nın doğduğunu; birçok kavramın matematiksel süreçlerle açıklanmaya çalışılması ile nitel olana değil “nicel” olana önem verilmeye başladığını belirtmektedirler. Tüm bunlarla bağlantılı olarak Adorno ve Horkheimer’da (1979: 123) bu durum istatistiksel hesaplamalarda da kendini göstermektedir ve eleştirisini insanların istatistiklerde veri olarak kullanıldığı ve bu nedenle sürekli sınıflandırılmalara dahil olduğu noktasında bulmaktadır.

“Governmentality” kavramının kullanımında da benzer şekilde “hesaplanabilir” unsurların dikkate alınması ve eleştirilmesi söz konusudur. Governmentality kavramı insanın rasyonel ölçütlere göre yönetildiği süreçleri açıklamak için kullanılmaktadır. Bu alanlar nüfus, ekonomi ve fabrikalar gibi unsurları kapsayabilmektedir. “İnsanın rasyonel biçimde şekillendirilmesinin” söz konusu olduğunun düşünüldüğü her yerde “governmentality” eleştirel bir anlamda kullanılabilir (Dean, 2004: 11). Risk ve belirsizlik kavramının güvensizlik kavramını gündeme getirmesinden hareketle hesaplanabilir unsurların ağırlık kazanmasının “management” kavramına geçişte ortaya çıktığı ve bu durumu takiben “ekonomik rasyonalite”nin ağırlık kazanması bir başka eleştirel nokta olmaktadır (Beck, 2000: 34).

Seçimlere yönelik eleştiriler ise bu kavrama piyasa unsuruna yaklaşır gibi yaklaşmanın sorunlu olduğu noktasında şekillenmektedir. Bu eleştiriler daha çok Anthony Downs’ın yaklaşımlarını eleştirme olarak hareket etmektedir. Downs’ı eleştirenler Downs’ın çalışmalarıyla yaygınlık kazanan kanıda pazar ve siyasi alan kavramının iç içe geçtiğini ve bir “siyasi pazarın” ortaya çıktığını ve seçim sürecinde aday olan kişilerin “fayda peşinde koşanlar” olarak nitelendirilirken seçmenler de “müşteri” olarak kabul gördüklerini belirtmektedirler (Rosenberg, 1991: 386). Eleştirilerin temelini siyasetin mantığıyla pazarın mantığının bir olmadığı görüşü oluşturmakta ve siyasi pazarda katılımın sürekli olmadığı vurgulanmaktadır. Satın alınan bir üründen memnun kalınmazsa ertesi gün başka bir ürün satın alınabilmektedir ama “siyasi pazarda” seçimler belli aralıklarla gerçekleşmektedir (Rosenberg, 1991: 390).

Ekonomik modellerin siyaset bilimi içinde kullanımına yönelik en önemli eleştiriler Green ve Shapiro’dan gelmektedir. Green ve Shapiro’nun (1994) üzerinde durdukları asıl konu rasyonel tercih kuramının siyaset içinde kullanımına yönelik olmaktadır. Genel olarak ekonomik modellerin siyaset bilimi içinde kullanımı ampirik bir uygulama olarak eleştirilirken Green ve Shapiro’nun eleştirisi rasyonel tercih kuramının siyaset bilimine ampirik veri sağlamada yetersiz olması üzerinden yürümektedir. Buna rağmen Green ve Shapiro ekonomik modellerin siyaset bilimi yazınından tamamen çıkarılmasını değil, iyileştirilerek siyaset bilimi için daha kullanılabilir bir hale getirilmelerini önermektedirler.

Faydacılık yaklaşımında da fayda kavramı çıkar kavramıyla karıştırılabilmektedir. Bazen bir topluluğun kamu yararı için talepte bulunduğunu söylediği bir konu (bireysel kararların ötesine gidildiği göz önünde bulundurulursa) aslında “grup çıkarı” olabilmektedir. Böylesi durumlarda kamusal fayda ile grup çıkarları iç içe geçebilmektedir (Barry, 2003: 314).

Benzer şekilde Pareto optimumunun ve öne sürdüğü denge kavramı da sosyal bilimlerde insana özgü nitelikleri dışladığı için eleştirilmektedir. İktisatta neoklasik bir yaklaşımı ifade ettiği düşünülen Pareto, optimum ve denge unsurundan bahsederken bunu herkes için geçerli kurallar bütünüymiş gibi kurduğundan ve istisnasi durumları dikkate almadığı için eleştirilmektedir (Güvel, 1998: 149).

Faydacılık yaklaşımının sadece ekonomik fayda ya da kar ve çıkar gibi kavramlarla ilintilenmesi de eleştirilmektedir. Gordon’a göre (2004: 31) faydacılık bağlamında ekonomiye bakmak ve hedonizmle aynı mantıkta düşünmek yanlış bir tutum olmaktadır. Psikolojik anlamda fayda ile ekonomik anlamda fayda aynı şeyleri ima etmemektedir. Fayda kavramı hazla aynı anlama gelmemektedir.

Ekonominin de sadece rasyonalizmle anılan kavramları kullanarak ilerlediği söylemi de eleştirilmektedir. Örneğin 2002 yılında Nobel Ekonomi Ödülünü alan Daniel Kahneman iktisat bilmemektedir; çalışmaları psikoloji üzerinedir. Dolayısıyla ödülü aldığı çalışmada üzerinde durduğu nokta da bireyin tercihlerinde psikolojik unsurların da önemli rol oynadığına dairdir. Kahneman’ın görüşleri bu nedenle “davranışsal ekonomi” ile ilintili olmaktadır. (Taylor, 2009: 184).Görüldüğü üzere nicel yaklaşımların kazandığı ağırlığın eleştirilmesi sadece siyaset alanında değil ekonomi alanında da görülmektedir. Ekonomi içinde de sadece üretim ve tüketim konularında tartışmaların yürütülmesinin ve sayısal verilerin yoğunluk kazanmasının ekonomi bilimini “soyut” bir bilim haline getirdiği söylenmektedir (Bakırtaş, 2005: 7-8).

Akla yönelik Frankfurt Okulu ve post-modern kaynaklar bir kenara bırakıldığında akıl ve rasyonalizm temelli oyun teorisi, karar teorileri, risk, belirsizlik gibi kavramlar ve bunlara ek olarak faydacılık yaklaşımına yönelik tartışmaların şu noktalarda gerçekleştiği ileri sürülebilmektedir:

- Rasyonalizm sadece öznelere ilgili bir durum mudur yoksa nesnel unsurlar da barındırır mı? (Evrensel yasalar (örneğin insan hakları gibi) ve yönetim sistemleri mümkün müdür?)
- İnsanlar Hobbes'un belirttiği gibi birbirlerinin kurdu olup sadece kendileri adına mı hareket etmektedirler? (İnsanların genelin ya da başkalarının da çıkarlarını düşündüğü bir siyasal sistem mümkün müdür?)
- Kararlarda sadece akıl mı rol oynamaktadır? Bu süreçte duyguların etkisi ne olmaktadır? (Siyasi süreçlerde ve ikna aşamalarında propaganda gibi unsurlar nasıl açıklanmaktadır?)
- Durumların matematiksel ifadesi gerçeği ne kadar yansıtmaktadır? (Oyun teorileri ya da Pareto optimumu yaklaşımı koalisyonları ve seçimleri açıklayabilir mi?)
- Kişilerin karar aşamalarındaki etkisi ne olmaktadır? Kişi karar verme konusunda ne kadar yetkindir? (Kişilerin 'birer' oyları iktidar üzerinde ne kadar etkilidir?)
- Fayda ve çıkar kavramları aynı anlama mı gelmektedir? (Kamusal yarar kavramı nasıl tanımlanmaktadır?)

2.5.Bölüm Değerlendirmesi

Ekonomi ve siyaset arasındaki ilişkilerin teorik alanda bir birine etkisinin metodoloji, kuramlar ve modellemeler üzerinden gittiği, pratik alanda ise devlet ve piyasa ilişkileri olarak somutlaştığı görülmektedir. Bireyin aklını kullanması, kendi için neyin iyi neyin kötü olduğunu bildiği argümanından hareket eden karar teorileri (rasyonel tercih kuramı, sosyal tercih kuramı ve kamu tercihi yaklaşımı) siyasal alanda da seçimler, parlamento kararları, parti faaliyetleri, seçmen davranışları gibi konuları anlamada yaygın bir biçimde kullanılmıştır. Parlamento, parti, seçmen... gibi konular demokrasiyle de yakından ilintili olmaktadır.

Rasyonel karar vermenin en önemli ön koşullarından olan bilgi edinimi konusunda ortaya çıkan asimetric durum ise siyasette iktidara yol açarken ekonomide kara kapı aralamaktadır. Kar ve iktidar kavramlarının söz konusu olduğu durumlarda fayda ve çıkar yaklaşımları da önem kazanmaktadır. Fayda kavramı genelde (özellikle kamusal fayda durumunda) olumlanırken çıkar sözcüğü olumsuzlanabilmektedir. Oyun teorileri ya da Pareto optimumu gibi kavramların bu noktada dengeyi sağlamaya yönelik tasavvurları ortaya çıkmaktadır.

BÖLÜM 3: HABERMAS'IN RASYONALİZM ANLAYIŞI

ÇERÇEVESİNDE KARAR TEORİLERİNİN

YORUMLANIŞI

“Habermas, belki de bugün dünyadaki en önde gelen sosyoloji düşünürüdür” demektedir Anthony Giddens (2002: 12). Habermas'ın dünya çapında önde geldiği konular sosyolojiyle sınırlı kalmamaktadır. Habermas'ın argümanları günümüzde sosyoloji, siyaset bilimi, felsefe, uluslar arası ilişkiler, linguistik gibi birçok disiplin içinde önemli bir yer tutmakta ve kullanılmaktadır. Finlayson (2007: 195-198) Habermas'ın çalışmalarını beş grupta toplamaktadır. Bunlar “pragmatik anlam programı”, “iletişimsel akılcılık kuramı”, “sosyal kuram programı”, “söylem etiği programı” ve “politik kuram programı”dır. Böylece önce sözcükler temelinde başlayan araştırmalar, sözün eyleme dökülmesi, sözlerden ve eylemlerden kurulu bir topluluğun oluşması, toplumsal olanın ahlakla ilişkisinin incelenmesi ve iletişim-eylem-toplum-ahlak temelli bir siyasi çerçeve ile neticelenmiştir.

Habermas en çok “iletişimsel rasyonalite” kavramıyla bilinmekle birlikte bu kavramı inşa etmek için Weber, Marx, Durkheim, Toulmin, G. Herbert Mead, Talcott Parsons, hocaları Adorno ve Horkheimer gibi birçok düşünürün çalışmalarını derinlemesine incelemiş ve onları aşmaya çalışmıştır. Aynı zamanda kendini çağındaki düşünürlerle de birçok tartışma içine girmiştir. Bunlar Foucault, Rorty, Derrida gibi düşünürler olmaktadır. Habermas'ın sosyal bilimlerin genelinde kullanılabilecek argümanlar üretmesinin temelinde onun rasyonalite algısı üzerinde durması, rasyonalitenin disiplinlerarası geçişliliğe katkısı gibi konuların temel olduğu düşüncesinden hareketle Habermas'ın teorik bir çerçeve ve felsefi bir arayış olan rasyonalizm konusunun onun siyasi ve ekonomik alanda rasyonalizm algılarını nasıl şekillendirdiği ve onun “iletişimsel eylem”i bunların üzerine nasıl inşa ettiği incelenmeye değer bir konu olarak görülmektedir. Dolayısıyla her şeyden önce dilbilimsel bir çalışmanın üzerine Habermas söylem etiğini inşa etmiş görülmektedir. Bu söylem etiğinin üzerine ise müzakereci demokrasi tartışmalarında sıkça karşılaşılan ve daha pratik bulunan noktaların temellendiği görülmektedir. Bu inşa sürecinde her şeyin temeli olarak onun “akıl” algısından başlanacaktır.

3.1.Habermas'a Göre Akıl, Rasyonalizm, Rasyonalleşme, Akıl Yürütme

Habermas'ta akıl kavramı *iletişimsel akıl* olarak ortaya çıkmaktadır. Habermas iletişimsel aklın karşısına ise *stratejik akı* koymaktadır. Stratejik ve iletişimsel akıl ayrımına bir sonraki başlıkta detaylı yer verilecektir. Bu bölümde Habermas'ın genel olarak akla bakışı, onun akla bakışının diğer düşünürlerin akıl ayrımlarıyla hangi noktalarda örtüştüğü, Weber'den referansla kullandığı *rasyonalleşme* olgusunun Habermas'ın modern dönemdeki teknoloji algısını nasıl açıkladığı ve akıl yürütme kavramına bakışı kısaca ele alınacaktır.

Habermas(1990b: 294) *The Philosophical Discourse of Modernity*'de iletişimsel aklın karşısına koyduğu akıl türlerini Horkheimer'a benzer bir şekilde "özne merkezli akıl (subject-centered reason)" olarak adlandırmaktadır. Habermas (1984: 349) bir başka yerde ise Horkheimer'ın "öznel akıl" dediği kavram ile Weber'in "araçsal akıl" kavramını aynı anlamda kullanmaktadır. Habermas'a göre (1990b: 302) akılcı olarak anılan Kant da akı eleştirmiş bir düşünürdür.Kant akı eleştirmek için yine akı kullanmıştır, bu da onu diğer düşünürlerden ayıran nokta olmuştur. Habermas (2003: 237-238) Kant'taki salt akıl pratik akıl ayrımını Aristoteles'teki teorik akıl ve pratik akıl ayrımına dayandırmaktadır. Platon gibi görüntülerin değil aşkın bir gerçeklikle de ilgilenmekle birlikte Habermas'a göre Kant ve Aristoteles pratik akla saldırmamışlar, teorik olanla pratik olan arasında bir yol aramışlardır.

Rasyonalizmin felsefi açıdan ele alınışının *hakikate* ulaşmakla yakından ilgili olduğu daha önce belirtilmişti. Filozof kimliğiyle aynı çaba içinde olduğu söylenebilecek Habermas (1984: 21), "hakikat (true)" kavramının şartlarının sağlanabilmesi için müzakere süreci açısından "samimiyeti" gerekli bir ön koşul olmaktadır. Stratejik bir akılla başkalarını kandırmak ve manipüle etmek amacı güden insan "irrasyonel" olmaktadır. Kişi stratejik bir amaç gütmese de kimi zaman kendi yaşadığı bir olay sonucunda vardığı yargının herkes için geçerli olduğunu düşünüp yardımcı olma amacı da güdebilmektedir. Dolayısıyla kişi iletişime ve iletişimin akılcı temellerine açık oldukça kendini de başkalarını da bilinçli olsun olmasın daha az "kandırabilecektir".

Rasyonalleşme ya da ussallaşma kavramına bakıldığında Habermas'a göre (2007:33) rasyonelleşme denen süreç bilim ve tekniğin "kurumsallaşması" sonucunda oluşmuştur ve bu kurumların toplumsal alana girişi toplumun da rasyonelleşmesine sebep olmuştur.

Habermas, rasyonalleşmeden bahsederken Marcuse'nin Weber üzerindeki yorumlarını dikkate almaktadır. Habermas'a göre (2007: 34) Marcuse Weber'in "rasyonelleşme" dediği duruma iktidarın saklı olduğunu dolayısıyla sürecin siyasi yönünün baskın olduğunu eklemiş ve Weber'in göremediğini görmüştür. Teknik de rasyonelleşme de her şeyden önce "denetim" amaçlı olmaktadır.

Bu nedenle Habermas'a göre (2007: 73) rasyonelleşmenin başat gittiği husus "teknin bilimselleşmesidir". Birçok meslek (bilimsel bir çaba olarak adlandırdıklarımız ve tıp, işletme, taşıtların yapımı, üretim gibi işler) rasyonelleşmekte ve inceledikleri konuları "nesneleştirmektedirler". Böylece nesneleşen konuların teknik haline gelmesiyle teknik bilgi üzerinden bilim yapılmaktadır.

Habermas'ın rasyonalizm anlayışı Weber'den farklıdır. Weber'de Habermas'ın bahsettiği iletişimsel ve stratejik akıl ayrımına rastlanmaz. Bu nedenle Habermas'a göre Weber farklı rasyonalite algıları olabileceğini düşünmemiştir. Weber rasyonalizmi sadece "amaç-araç" ilişkisi çerçevesinde ele almıştır ve işin iletişimsel yönünü farketmemiştir (Pensky, 2001: 53). Habermas hem Weber'in rasyonalizmini eleştirmek istemiş hem de Marcuse ve Adorno'nun rasyonalizme yaklaşımlarını yetersiz bulmuş verasyonalizmi başka bir boyutta tanımlamak istemiştir (Schechter, 2010: 204).

Habermas (1998: 310-316) rasyonalitenin kaynaklarını ve kaynaklardan ortaya çıkan rasyonalite türlerinden bahsetmektedir. Bunlar söylemsel rasyonalite (discursive rationality), epistemik rasyonalite (epistemic rationality), teleolojik rasyonalite (teleological rationality) ve son olarak iletişimsel rasyonalitedir (communicative rationality). Söylemsel rasyonalite öncelikle kişinin kendisi, kendine koyduğu kurallar, kendi hayatı, rasyonel tanımını gerçekleştiren geçerlilik iddialarına bağlılığı ile ilgilidir. Epistemik rasyonalite ise bilginin edinilmesi ile ilgilidir. Bu noktada bilginin edinimi dilin kullanımını gerektiren bir süreçtir. Teleolojik rasyonalite ise başarı, bir amaca ulaşma, amaçsal eylem gibi unsurlarla ilintili olan rasyonalite türüdür. Habermas'ın son olarak üzerinde durduğu iletişimsel rasyonalite ise kişilerin bir anlaşmaya varmak amacıyla dili rasyonel bir biçimde kullanmaları sonucu ortaya çıkan rasyonalitedir.

Akıl, rasyonalleşme, akıl yürütme gibi kavramlardan hareketle genel olarak Habermas'ın rasyonalite algısına bakıldığında Habermas(1984: 17) kendi iletişimsel rasyonalitesinin bir araç değil amaç olduğunu vurgulamaktadır ve bu da iletişimsel

eylem kavramını Habermas'ın gözünde başka bir değer için basamak değil başlı başına 'kendi içinde değerli' bir unsur yapmaktadır. Böylece Habermas'a göre (1998: 311) rasyonalitede üç unsur bulunmaktadır. Bunlar bilgi (knowledge), eylemde bulunmak (acting) ve konuşma (speech) olmaktadır. Bu kavramlar Habermas'ın müzakere sürecini inşa eden bir dil algısında aklı konumlandırması ve dilbilimsel bir rasyonalite algısını nasıl gerçekleştirildiğiyle birlikte daha iyi anlaşılacaktır.

3.2.Habermas'ta Rasyonalizmle İlişkili Kavramlar

Habermas'ta rasyonalizmle ilgili kavramlar esas olarak Habermas'ın iletişimsel eylemi inşa ettiği dil anlayışında ve ahlak algılayışını inşa ettiği söylem etiğinden oluşmaktadır. Burada daha çok ele alınan unsur ise Habermas'ın iletişimsel rasyonalite anlayışı olmakta, bu dil anlayışının iki önemli kavramı ise söylem (speech act) ve evrensel eylembilim (universal pragmatics) olmaktadır.

3.2.1.Rasyonel Bir Unsur Olarak Dil

Gerçek ve gerçeklikle ilgilenen düşünürlerin çoğu zaman dil konularıyla da ilgilendiği görülmektedir. Gerçekliğe ulaşma konusunda akıl yürüten biri gerçek ve onun yansımaları, düşünce ve onun ifadesi için dil konusuyla ilgilenme gereğini mutlaka duyacaktır (Winch, 2007: 23). Gerçekler üzerine kurulu, samimiyetin ön plana çıktığı ve farklı akılların karşılaştığı bir iletişim sürecinde Habermas, post modern düşüncüyü takiben dil aracılığıyla iktidarı sorgulayan çağdaşlarından farklılaşarak müzakere sürecini akılcı temellere oturtmaya çalışmış, dili rasyonel bir unsur olarak ele almıştır.

Habermas'a göre (2003: 17) bir dili inceleme konusu yapmanın, dil kavramı üzerinde çalışmanın en önemli nedeni "karşılıklı anlaşma"nın nasıl sağlanacağını kavramaktır. Dili incelemek aynı zamanda ampirik olanın bıraktığı boşlukları doldurabilmek açısından da önemli olmaktadır. Karşılıklı anlaşma ya da uzlaşma kavramı ancak bir müzakere süreci sonunda gerçekleşecektir. Habermas'ta (2002: 152) müzakere süreci "akla uygun bir siyasi irade" oluşturmak için oldukça gereklidir. Böylece müzakere sürecinin sonunda meşruiyetin sağlanması da gerçekleşecektir. Hukuki çerçevesi belirlenmiş iletişim kanallarının kullanılmasıyla meşru yani akla uygun bir anlaşmaya varılacaktır.

Müzakere sürecinde uzlaşmaya varmak için öncelikle tartışmalar söz konusu olacaktır. Söz konusu tartışma ortamının sağlanabilmesi için birtakım şartlar gereklidir. Habermas (2010: 158) bunları şöyle sıralamaktadır: “karşılıklı etik anlaşma”, “çıkarların dengelenmesi”, “mutabakat”, “rasyonel araçlar”, “ahlaksal temel”, “hukuki kavram”. Tüm bunların sağlanmasıyla “kurumsallaşmış kamuoyu” yaratılabilecektir.

Tartışma süreci de karşılıklı konuşmalardan oluşacaktır. Habermas’a göre (1990a: 24-25) bu konuşmada üç unsur söz konusudur. Öncelikle konuşmaya niyetlenmiş bir kişi olmalıdır. Bu kişi eylemini gerçekleştirmek için bir başka kişi bulmalıdır. Tabii bu kişiler birden fazla olabilmekte, iletişimin kurulması için en az iki kişi gerekmektedir. Bu kişiler “konuşmacı” ve “dinleyici” olmak üzere rollerin nasıl dağılacakını gerçekleştirmeli ve konuşulacak konu somut ve herkesin hakkında fikir sahibi olduğu bir konu olmalıdır. Konuşulacak konu da üç şekilde gerçekleşebilmektedir. Konu ya kişilerden bağımsız konu olabilmekte, ya kişilerin birbirleri arasında geçen olaylar hakkında olmakta ya da tamamen bireyin kendi yaşamıyla ilgili olmaktadır.

Müzakerenin oluşması ve akılların karşılaşması için birtakım geçerlilik söylemleri (validity claims) bulunmaktadır. Bu kavramlar “aşkın” bir karaktere bürünüp ‘zaman ve mekanın’ ötesine geçmektedir(Habermas, 2004: 20). Geçerlilik için dört istem bulunmaktadır. Bunlar ifade edilen şeyin tutarlı olması, önermenin gerçek olması, sözü edilen şeyin gerçek ve uygun olması ile güvenilir bir öznedir(Habermas, 1974: 18).

Habermas’a göre (1990a: 58) iletişimsel aklın kullanılması iletişimsel eylemin gerçekleşmesine kapı aralayacaktır. Habermas, bir eyleme “iletişimsel” sıfatını nasıl verdiğini şöyle açıklamaktadır: Katılımcılar ve bu katılımcıların bir uzlaşmaya varmaları söz konusudur. Uzlaşmaya varma sürecinde karşılaşılabilecek aşamalar dilbilimsel bir etkinlik çerçevesinde gerçekleşmelidir.

Bir müzakere anında ortaya çıkan “yaşamdünyası” kişinin özellikleri, yaşadıkları, içinde bulunduğu ortam tarafından şekillenmiş dünyadır. Müzakerecilerin yaşamdünyaları karşılaşır var olan, kişilerden bağımsız bir dünya üzerinde tartışmaktadır. Böylece yaşamdünyası ve dünya kavramları iletişimin gerçekleştiği, konuşulacak konuların seçildiği ve iletişime girilecek kişilerin seçildiği iki farklı alan olmaktadır (Habermas, 1990a: 138). Yaşamdünyası kavramı üç unsurun kendilerinin ve aralarındaki ilişkilerin

iletişim ile netlik kazandığı bir alan olmaktadır. Bu üç unsur ise birey, toplum ve kültür olmaktadır (Habermas, 1987: 222).

Yaşam dünyasında teknolojik gelişmelerin araçsal bir şekilde ele alınmasıyla birçok farklı disiplin ve sadece o disiplinin “uzmanlarının” anlayacağı bir bilgi birikiminin oluşması aynı zamanda günlük konuşmaların dışında herkesin anlayamayacağı bir uzman dilini ortaya çıkaracaktır. Böylece insanlar evde ve işte ayrı dilleri konuşur hale gelecektir (Brown ve Goodman, 2001: 211). Böylece dil sadece rasyonel bir unsur olarak ele alınmayacak, Weber ve Frankfurt Okulu’nun ele aldığı şekliyle rasyonelleşmenin izlerini taşıyan, bu süreçten etkilenen bir unsura dönüşecektir.

3.2.1.1. Söz Eylem

Söz eylem (speech act) kavramı görüldüğü üzere “speech” yani konuşma ve “act” yani eylem sözcüklerinin birleşiminden oluşmaktadır. Söz eylem konuşma ve eylemin aynı anda gerçekleştiği ifadeleri belirtmek için kullanılmaktadır. Yani bir söz eylem söz konusu olduğunda eylemde bulunma ve konuşma durumları birbirine zıt ifadeler olmaktan çıkmakta, aynı anda gerçekleşmektedirler. Austin’in dil çalışmalarından kaynağını olan bu kavrama örnek olarak “işten kovuldun” cümlesi verilmektedir. Bu cümle söylendiği an hem konuşma gerçekleşmiş hem de işten çıkarılma eylemi gerçekleşmiştir (J. L. Austin, 1962’den aktaran: Eckert ve McConnell-Ginet, 2003: 130-131).

Söz eylemleri kendi iletişimsel eyleminde kullanan Habermas için (1998: 215-216) söz eylem iki aşamada önemli olmaktadır. Bunlardan biri stratejik aklın aşılması diğeri ise eylemin kendini ifade etmesidir. Söz eylemde hem eylem hem konuşma hemen o anda gerçekleştiği için stratejik akla gerek olmayacaktır. Eylem düşünülmüş, taşınmış ve kişisel bir çıkar etrafında şekillendirilmiş olmayacaktır. Eylemin kendini ifade etmesi noktasında ise Habermas koştüğünü gördüğü bir arkadaşını örnek vermektedir. Sadece koştmakta olan birini görmek eylemin nedenini anlayabilmek noktasında yeterli olmamaktadır. Kişinin bir yere geç kaldığı için koşuyor olması da muhtemeldir, bir köpekten kaçıyor olması da muhtemeldir. Dolayısıyla Habermas’ın yaptığı dilbilimsel ve dilbilimsel olmayan eylemde söz eylemlerler dilbilimsel eylem kategorisinde yer almaktadır.

3.2.1.2.Evrensel Edimbilim

Habermas'ın iletişim sürecini açıklamasında ve iletişimi rasyonel temellere oturtma sürecinde kullandığı önemli kavramlardan biri de evrensel edimbilimdir (universal pragmatics).

Habermas (1995: 2-3), evrensel pragmatikğin gerçekleşmesi için birtakım “geçerlilik iddialarından” (validity claims) bahsetmektedir. Bu geçerlilik iddiaları Habermas'ın etkilendiği Karl Otto Apel'in konuşma esnasında kişinin uyması gereken kuralları aşkınlıkla ilintilemesinden esinlenmektedir. Böylece aşkın bir şekilde bulunan ve Habermas'a göre evrensel nitelik kazanabilecek geçerlilik iddiaları bulunmaktadır. Geçerlilik iddiaları iletişime giren en az iki kişi arasında gerçekleşmektedir. Burada konuşmaya başlayan kişi anlaşılır bir ifadeye bulunmalıdır, karşı taraf anlaşılır bir şey duymalıdır. Böylece kişi kendisini anlaşılır kılmalı ve diğer kişiyle bir anlaşmaya varmalıdır. Bu noktada ortaya çıkan iddialar güvenilir ve doğru olmalıdır. Kişinin konuşma esnasında karşı tarafa sunduğu şey doğru olmalıdır ki karşı taraf bu ifadeye güven duyabilsin. Böylece konuşma da kendi içinde birtakım kurallar ve şartlar gerektirmekte, bu kurallar da geçerlilik iddiaları olmaktadır.

Habermas'ta iletişimsel akıl, iletişim esnasında ortaya çıkan bir unsurdur. Bu esnada iletişime katılan insanlarda var olan akıllar ortaya çıkmakta, tartışılmakta, şekillenmekte ve ortak bir akla ulaşılmaktadır. Bu süreçte Habermas'ın “evrensel pragmatik (universal pragmatics)” unsurunda genel olan ile pratik olan birleşmektedir. Bir uzlaşmaya varmak dışında baştan belirlenmiş bir amaç olmadığı için araç-amaç karşıtlığı da aşılmış olmaktadır. Dolayısıyla iletişimsel aklın Habermas'ta teleolojik bir yapı olarak ortaya çıkmadığı görülmektedir (Pensky, 2001: 52).

3.2.2.Söylem Etiği

Söylemi genel hatlarıyla şu şekilde tanımlamak mümkündür: “Belirli bir alan veya konuda konuşma veya yazma. Söylem akli ve argümanları belirli bir uzmanlık, bilgi alanı veya basitçe bir kanaatler topluluğu temelinde kullanmayı gerektirir. O ‘güç’le ve ‘hakikat’ olarak tanımlanan şeylerle yakından ilişkilidir”(Layder, 2006: 357).

Söylem etiği her şeyden önce “bir masa etrafında toplanmış kadın ve erkeklerin” bir tartışmaya girip herkes için makul olabilecek bir sonuca varma çabasının ta kendisidir.

Bu süreç sadece Habermas'ın sorusu olmamıştır. Platon'da geçen Sokrates'in başrol oynadığı diyaloglar ve diyalektik yöntem, Kant'ın evrensel olana ulaşma çabası ya da Rawls'un herkesin razı geleceği bir adalet tasavvuru masa başındaki insanların bir sonuca varmaları için üretilmiş çözümler olmaktadır. Habermas bu üç ismin argümanlarını toparlayarak ve onları eleştirerek “rasyonel iletişimin” gerçekleştiği bir “söylem etiği” oluşturmuştur. Habermas, Platon'da geçen diyalogları iletişim kavramına yakın bulmuş; Rawls'u eleştirmiş; Kant'ı ise yeterli bulmamıştır. Kant kişinin akıl yürütmesi sürecini büyük oranda açıklamıştır ama akıl yürütmeyi bireysel olarak ele almıştır. Oysa önemli olan kişilerin akıl yürütme süreçlerini başkalarıyla paylaşabilmesi, böylece kendi yanlışlarını düzeltebilmesidir (Baggini and Fosl, 2007: 66-67).

Söylem konusunu açıklamak için “rasyonel söylem” kavramı söz konusu olmaktadır. Bu durumda rasyonel söylem oluşturmak aynı zamanda rasyonel bir “desantralleşme” gerektirmektedir (Habermas, 2003: 38). Nasıl yönetimde yerelleşme eğilimleri görülüyor, merkezi güç desantralizasyon aracılığıyla paylaşıyorsa, rasyonel argümanları olan bireylerin bir araya gelmesiyle de bireysel rasyonelitelere diğer katılımcılarla paylaşılmaktadır.

Habermas (1990a: 96-97) kendi söylem etiğinin gerekliliklerini dört başlık altında toplamaktadır: 1) Tartışmayı yürüten ve evrensel olarak nitelenebilecek kurallar 2) Kuralların yanında konuşmanın faydacı varsayımlarının da (pragmatic presupposition) bulunması 3) Kuralcı “içeriğin” belirtilmesi 4) Evrensel nitelendirmelere konu olan kurallar ile kuralların içeriği arasında bir bağlantı olması. Son gerekliliğin gerçekleşebilmesi için Habermas Platon'dan bildiğimiz “maieutic yöntemi” önermektedir. Kişinin kendi argümanları karşı argümanlar ile bir araya getirilerek “şüpheli” takiben kişinin gerçeği bulması sağlanmalıdır. Habermas (1990a: 122) söylem etiğinin birçok söylemden (özellikle Rawls'un adalet teorisinden) farkını belirtirken onun süreç odaklı oluşuna dikkat çekmektedir. Genel geçer normlar kurmaktansa müzakere esnasında ortaya atılan iddiaların sınanmasına hizmet etmektedir.

Söylem için ahlakın önemli olması “ahlaki bilgi”nin “deneysel bilgi”den farklı bir bilgi türü olduğunu bilmeyi de gerektirmektedir. Ahlaki bilgi edinme sürecinde ilk dikkat

edilmesi gereken nokta “hakikat (truth)” ile “doğruluk (rightness)” kavramlarının aynı anlama gelmediklerini bilmektir. Hakikat bir şeyin ne ile ilgili olduğuna eğilip deneysel bilgiyi referans alabileceken doğruluk ne olması gerektiğiyle ilgilenip doğruluğu referans almaktadır. Dolayısıyla biri ‘tanımlayıcı’ iken diğeri ‘normatif’ olmaktadır (Habermas, 2003: 239). Normatif olmak ve ahlaki tutum arasındaki ilişki Habermas’ın (1984: 18-19) rasyonel tanımlamasını da aydınlatmaktadır. Rasyonel insan Habermas için kusursuz bir akılcılığa sahip insan değildir. Bütün insanlar hata yaparlar. Önemli olan hata yaptığını anlayacak açıklığa sahip olabilmektir. Habermas için kişi bu noktada rasyonel olmaktadır. Kişinin kendi rasyonelliğini sınaması ise belli normatif ilkeler doğrultusunda gerçekleşmektedir. Böylece Habermas’ta normatif olan, olması gereken, doğru olan ve ahlaki olan ile ‘rasyonel’ olanın aynı anlama geldiği anlaşılmaktadır.

Ahlaka “değer” olarak yaklaşıldığında söz konusu durum iyi ya da kötü olarak değerlendirmeye alınmaktadır. Dolayısıyla “değer” bir durumun iyi ya da kötü olmasıyla ilgilidir. Bu durumda iki tür değer söz konusu olmaktadır. Bunlardan ilki içsel (intrinsic) değerdir. İkincisi ise dışsal (extrinsic) değerdir. İçsel değerde bir şey bir faydası olsa da olmasa da kendi içinde iyidir. Dışsal değeri olan şey ise kendi bir araçtır, içsel değer atfedilen bir şeye ulaşma sürecinde kullanılır (Timmons, 2002:8-9).

Ahlak ve hukuk arasındaki farka denetim açısından bakıldığında ahlakın “içsel denetim” sağlarken hukukun “dışsal yönetim” sağladığı görülmektedir. Hukukun ahlaktan farklı olarak dışsal bir denetim sağlamasına olanak veren unsur ise hukukun ‘kurumsallaşmış’ olmasıdır (Habermas, 1987: 174). Kurumsallaşma ise “söylem teorisinin” temellerinden biri olmaktadır. Kurumsallaşma ve normatif temellere sahip olma aynı zamanda “müzakereci siyasetin” temellerini de oluşturduğu için söylem kavramı aynı zamanda demokrasinin gelişmesi için de oldukça önemli olmaktadır (Habermas, 2004: 298).

İnsan hakları kavramının ciddiye alınması açısından Habermas’ın (2002: 159) ahlak ve hukuk ayrımı bu noktada anlam kazanmaktadır. Ahlak da insan hakları da geneli ilgilendiren ve evrenselleştirilmeye en açık konular olmakla birlikte Habermas’ın üzerinde durduğu “siyasal mükellefiyet” ancak hukuk aracılığıyla sağlanabilecektir.

3.3.Habermas'ta Ekonomi ve Siyaset İlişkileri

Habermas'a göre (2002: 80) birbirlerini etkileme konusunda ekonomi de siyaset de birbirleri üzerinde söz sahibi olmaktadır. Habermas'a göre siyasetin ve iktisadın birbirinden ayrılmasıyla devlet son sözü söyleyecek güce sahip olmasından dolayı piyasayı baskı altına alabilirken piyasa da devlete vergi veren bir unsur olarak devleti baskı altında tutmaktadır. Bu iki alanın benzerliğine bakacak olunursa Habermas'a göre (1987: 319) hem ekonomik hem siyasal alanda bir takım etki ve tepkiler, girdiler ve çıktılar bulunmaktadır. Ekonomide harcanan "emeğe" karşılık verilen bir "ücret" vardır. Tüketiciden gelen "talebe" bağlı olarak ekonomik alanda "mal ve hizmet" üretilmektedir. Siyasal alanda sergilenen "örgütsel performans" karşılık toplumdan "vergilerini" ödemesi beklenir. Bir siyasi karar söz konusu olduğundaysa bu karara karşılık "kitlesel sadakat" duyulması beklenir. İlişkilerde görülen bu ayrım ilişkilerin "sistem açısından" ele alınmasıyla oluşmaktadır. "Yaşamdünyası açısından" ele alındığından bu ilişkiler iç içe geçebilmektedir.

Habermas'ta dikkat çeken asıl unsur siyaset ve ekonomi arasındaki krizler ve ilişkiler değil, ekonomi ve siyasetin oluşturduğu sistem kavramı ile iletişimsel alan ait yaşam dünyası arasındaki ayrım olmaktadır. Para ve gücü içinde barındıran sistem ile iletişimin gerçekleştiği alan olarak yaşam dünyası her zaman bir birini etkilemektedir. Yaşam dünyasında iletişimle halledilemeyecek sorunlar noktasında görevi sistem devralmaktadır (Brown ve Goodman, 2001: 209). Bu noktada Habermas'ta sistem kavramının ekonomi ve siyaset kavramlarına, yaşam dünyasının ise daha çok toplumla ilgili olana yani sosyolojiye denk geldiğini söylemek mümkündür.

Habermas'ta ekonomi ve siyaset üzerinden şekillenen kavram toplum olmaktadır. Dolayısıyla toplumun temelinde sistem anlayışı yatmaktadır çünkü Habermas'ta sistem algısı ekonomi ve siyaset arasındaki ilişkilerden oluşmaktadır. Sistemler iletişimin kaldıramayacağı "yükü" alırlar ve iletişim alanını rahatlatırlar. Böylece Habermas devlet ve piyasaya karşı Frankfurt Okulu yaklaşımından farklı bir yaklaşıma sahip olmakta, bu kavramlara sert eleştirilerde bulunmamaktadır (Finlayson, 2007: 90).Toplumun şekillenmesi için ekonomi de siyaset de aynı ölçüde gerekli olmaktadır. Bu nedenle Habermas, Marx'dan tamamen farklı bir yola sapmaktadır. Habermas Marx gibi para ve gücün ortadan kaldırılması gerektiğini düşünmemektedir. Marx'ta ekonomi

politik Habermasçı anlamda yaşam dünyasından türemektedir. Habermas'ta ise ekonomi politik sistemden türeyen bir alandır (çünkü sistem yaklaşımı ekonomi ve siyaset ilişkilerini ele almaktadır). Sistemler Habermas için gereklidir, ortadan kaldırılması mümkün değildir (Reihelt, 2000: 119). Sistem olarak ekonomi ve siyasetin üstüne toplum temellenecektir, ekonomik unsurları ortadan kaldırmak toplumun inşa olacağı temele zarar vermek anlamına gelecektir.

Habermas(1984: 3) siyasete yönelik bilimsel yaklaşımın rasyonalizmle ilişkisini ele alırken eleştirisini bu bilim dalının zamanla fazla deneysel bir boyuta erişmesi üzerinden yürütmektedir. Siyaset bilimi 'meşruiyet' konusunu ampirik bir yaklaşımla ele aldığıında, meşruiyet kavramının ahlaki temellerini görmezden gelmektedir. Ayrıca Habermas'a göre (1984:4) ampirik çalışmaların kendini ekonomi alanında göstermesi ise "rasyonel tercih kuramları" ile olmaktadır.

Habermas'ın siyaseti ele alışı ve Habermas'ın siyaset biliminde ele alınışı demokrasi kavramını gündeme getirmektedir. Habermas'ın sorunu ve sorusu demokratik etkinliliğin sağlanabildiği yer olan milli devletlerin küreselleşme sürecinde bir araya gelmelerinin demokrasinin geleceği için olumlu olup olamayacağıdır. Bu sorunun cevabı önemlidir çünkü küreselleşen piyasanın dengelenmesi ancak siyasi olanı genişletmek ve ona yer açmakla mümkündür. Bu durumda Habermas'ta siyaset demokratik tutumla paralel görülmektedir (Habermas, 2002: 25).

Habermas'a göre (2010: 17) devlet ve piyasa ayrımı modern devlete özgü bir ayrımdır. Siyaset hep bir şekilde pazarı denetlemek ya da onu korumak için önlemlerde bulunsa da pazarın işleyişi her zaman devletin işleyiş şeklinden farklı olmuştur. Habermas'a göre (2007: 79) devlet pazarın ihtiyaçları sonucunda doğmuştur ve devletteki uzmanlaşma, bürokratikleşme ile devlete gerekli "teknik bilgi" politikanın bilimselleşmesini sağlamıştır. Aslında bilimselleşme denen süreç daha çok devletin karar verme aşamalarında "bilgi" aldığı araştırma ve danışma kurumlarının varlığıyla da örtüşmektedir. Artık uluslar arası alanda güç iddiasında bulunmak için uzmanlaşmış bir bürokrasi ve ordudan çok bilimsel ve teknolojik alandaki artmış rasyonelleşme gerekli görülmeye başlamıştır.

Habermas'a göre (2010: 29) iletişim iki türlü gerçekleşmektedir. Bu türlerin ilkinde bir dil aktif olarak kullanılmaktadır. İkincisinde ise "mevzuatlar" söz konusu olmaktadır.

Mevzuatlarda rol oynayan iki önemli aktör ise para ve hukuk olmaktadır. Para, piyasada bir düzenleyici olarak hukuk ise piyasayı da kapsayacak şekilde özellikle yönetsel alanda davranışların çerçevesini belirleyici unsurlar olarak birer iletişim yöntemi olmaktadır.

Habermas (2010: 25) devlet konusunda ulus-devlet üzerinde durmaktadır. Ulus-devlet olgusu Habermas'ın koşullarını belirlediği ve önerdiği iletişim ortamının oluşması açısından önemli bir ortam olmuştur. Ulus-devletle sağlanan bu ortam doğal olarak iletişimin siyasal tabanını oluşturmuştur. Ulus-devlet ile rasyonelleşme sağlanmış ve bir düzen getirilmiştir. Ulus-devlet bu açıdan olumlu bir katkı olarak görülmektedir.

3.4.Habermas'ta Ekonomik ve Siyasal Rasyonalizm

İkinci bölümde ekonomi ve siyaset ilişkileri kısmında incelenen konularda geçen anahtar kelimelerin Habermas'ta nasıl tanımlandığına ve konumlandırıldığına bakılacaktır. Bu nedenle bölümün bu başlığı altında yer alan alt başlıklar olarak karar teorileri, oyun kavramı, rasyonel tercih, risk ve belirsizlik, denge gibi kavramlara Habermas'ın gözünden bakılmaya çalışılacaktır.

3.4.1.Habermas'ta Rasyonel Aktörler

Habermas'ın iletişimsel eylemi akıl ve akılcılıkla olan bağı açısından Kant'tan beslenmektedir. Nasıl bireyin bir bilinci varsa kişide aşkın olanla bağlantılı olan bu bilinçse, Habermas'ın bahsettiği iletişimde de bilinçler karşılaşır ve akıl yürütme ile bu kez varılan sonuç akılla ilintilenir ve aşkınlaşır. İletişime katılanlar “rasyonel ajanlardır” ve “normlar” iletişim sonucu gerçekleşir (Hoy ve McCarthy, 1995: 50-51).

Habermas'a göre (2007: 38-39) aktörleri açıklama çabasında özne, nesne ve öteki kavramları önemli yer tutmaktadır. Habermas iletişim kavramını doğayla kurulacak ilişkilere dahi taşımıştır. Frankfurt Okulu'nun doğayı tahakküm altına alan insanoğluna yönelik eleştirilerini yetersiz bularak doğayı da bir özne yerine koyarak onunla iletişime geçme gerekliliğinden bahsetmiştir. Böylece doğa artık “nesne” ya da “öteki” olmayacaktır. Dolayısıyla Habermas iletişim konusunda özne olmanın önemini vurgulamaktadır. Sadece kişiler arası ilişkilerde değil doğayla olan ilişki de dahi karşı tarafa “öteki” olarak davranmak onu nesneleştirmektedir ya da tam tersi nesne olarak

davranmak onu ötekileştirmektedir. Doğayla girilen ilişki özellikle Habermas'ın teknolojinin gelişimi ve modernizm kavramları açısından da önemli olmaktadır.

Kolektif aktörler kolektif kimliklerin oluşması açısından da önemli rol oynayacaklardır. Habermas'ın Avrupa Birliği'nin temellerini de sorguladığı durum milletleri aşan bir düzende demokrasinin sürmesi konusunda “kolektif kimlik” oluşturmanın gerekliliği ve bunun nasıl gerçekleştirilebileceği üzerindedir (Habermas, 2002: 116).

Gücün bir üst yönetim birimine geçmesiyle (örneğin milletler sisteminden milletler üstü sisteme geçiş) aktör sayısının azaldığı görülmektedir. Habermas, milletler üstü sistemin işleyişinin “küresel çapta aktif olabilecek aktörler klübü” ile sağlanabileceğini belirtmektedir (Habermas, 2002: 67).

Habermas'a göre insanların akıl dışı kabul edilebilecek bir takım tutum ve davranışlarda bulunmasının sebebi insan aklının yetersizliğine yapılan atıflar değil, insanı akıl dışı davranmaya zorlayan dışsal koşulların zorlaması olmaktadır (Finlayson, 2007: 51).

Habermas'ta rasyonel aktör bireysel akıl yürütmenin ötesine geçen, özneliği vurgunan, iletişime toplumsallaşan, Boudan'ın (1996) kullanımıyla bir “homo communicans” yani iletişime giren insan olmaktadır.

3.4.2.Habermas'ın Karar Teorilerine Bakışı

Heath (2003), Communicative Action ve Rational Choice'de Habermas'a yönelik eleştirilerini sıralamakta ve aynı zamanda rasyonel kararlar sürecini Habermas'ın teorisinin açıklayıp açıklayamayacağını tartışmaktadır. Heath'ın vardığı sonuç olumsuzdur çünkü karar teorisinin daha çok iletişimin olmadığı noktalarda geçerli olduğunu ileri sürmektedir. Karar teorileri daha çok birey temelli bir akıl yürütme sürecine odaklanmaktadır ve iletişim en az iki kişiyi gerektiren bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Karar teorileri bir araç-amaç ilişkisi üzerine kurulu olduğundan strateji gerektirmektedir. Habermas'ın stratejik akli olumsuzlaması da Habermas'ın sistemi ile karar teorileri arasındaki bir uyumsuzluk olmaktadır.

Burada üzerinde durulan konu karar teorilerini Heath'in argümanından ötürü Habermasçı bir anlamda ele almaktan vazgeçmek yerine Habermas'ın rasyonalizme bakışının onun karar kavramını algılayışını nasıl farklılaştırdığıdır. Üzerinde durulan

konu karar kavramının ekonomik ve siyasal alandaki algılanışı, birey temelli yaklaşımın seçim süreçlerini açıklayışı ve bunun eleştirilişi noktasında Habermas'ın yine *karar* ve *rasyonalizm* sözcüklerini kullanarak nasıl bir teori kurduğunu anlamaktır.

Ölçümler ve ölçütler dahası her şeyin ölçülebilir bir şekle getirilmeye çalışılması rasyonalizm ve tercih konusunda oldukça önem teşkil etmektedir. Ancak ölçülebilir olan kıyaslamaya tabi tutulabilecek, alternatifler oluşturularak bunlardan birinin tercih edilmesini kolaylaştıracaktır. Böylece sayılabilen ve hesabı tutulabilen unsurlar sayesinde birtakım “standartlar” oluşturulabilecektir (Habermas, 1990c: 100-101). Karar kavramının Habermas'ın yaptığı rasyonalite ayrımlarından hangisiyle daha yakından ilişkili olduğuna bakıldığında söylemsel rasyonalite ve teleolojik rasyonalitede karar kavramını açıklayıcı noktalar bulunmaktadır. Söylemsel rasyonalite öncelikle bireydeki rasyonalite ile ilgili olduğundan karar verme aşamasında bir özgürlük (freedom) açıklamasını gerektirmektedir. Seçme özgürlüğü ya da özgür bir şekilde seçim yapmak bu noktada Habermas'a göre rasyonel ve bencil olmayan kişinin harcı olmaktadır (Habermas, 1998: 311). Habermas teleolojik rasyonaliteyi doğrudan rasyonel tercih kuramlarıyla ilintilemektedir. Böylece bu kuramların teleolojik bir temel üzerine kurulduğunu ve kişinin çıkarlarıyla başarı odaklı bir sürece işaret ettiklerini belirtmektedir (Habermas, 1998: 314).

Habermas (2002: 121) karar verme sürecinde bireyi rasyonel olarak ele alan anlayışa temkinli yaklaşmaktadır. Bir karar söz konusu olduğunda bu durum birey temellidir ve bireyin özgürlüklerini gerekli kılar, dolayısıyla herkesin birbirinin rasyonelliğine, karar verme hakkına saygı duyması beklenir. Oysa Habermas kişilerinin birbirlerinin haklarına saygı duymasıyla tüm insanlığa saygı duyması arasında fark olduğunu belirtmektedir. İnsana saygı duymakla insanlığa saygı duymak arasındaki farkın belirtilmesiyle karar aşamalarında farklı ahlak anlayışlarının ortaya çıktığını belirtmektedir.

Habermas'a göre (1990a: 67) karar almak ya da bir karara varmak müzakere sonucunda gerçekleşmektedir. İletişimsel ve dolayısıyla özneler arası (intersubjective) bir eylemde iki türlü uzlaşmaya varılmaktadır. Müzakere süreci sonunda ya daha önce söz konusu olmuş iddia üzerinde biraz daha durulup kabul edilmektedir ya da müzakere sürecinin sonunda yeni bir iddia ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle Habermas (2004: 127)

“karar” sözcüğünün eş anlamlısı olarak “katılım” sözcüğünü görmektedir. İletişim söz konusu olduğunda katılımın yani kararın gerçekleşmesinde “politik” olan ile “kamusal” olan örtüşmektedir.

Habermas (1998: 219) iletişimsel rasyonalite ile amaçsal rasyonalite arasında yaptığı ayrım da amaçsal rasyonalitede iletişimsel olmayan unsurların bulunduğunu belirterek bu unsurlarda da teleolojik yanlar bulunduğunu belirtmektedir. Teleoloji, amaçsal rasyonalite, iletişimsizlik, kendisini ifade edemeyen eylemlerin ise rasyonel tercih kuramlarında bulunduğunu belirtmektedir. Habermas (1995: 37) karar kavramına yönelik de benzer tutumlar sergilemektedir. Karar teorilerinin karar konusuna yaklaşımı iletişimsel olmayan sadece eylem odaklı, “evet” ve “hayır” kararlarından ibarettir. Böyle bir durumda ortak akla varmaktan çok ancak karar teorilerinde görülen “karar ağaçları” oluşturmak mümkündür.

Karar teorileri, kararlar ve bu kararların eyleme dökülmesi doğrudan ahlak kavramını gündeme getirmektedir. Çünkü kişinin kararları ve eylemleri sadece kendi üzerinde belirleyici olmamakta, başka insanların hayatlarını da etkileyebilmektedir. Bu konuda trafik kurallarına uymak ya da uymamak uygun bir örnek olmaktadır. Kişinin trafik kurallarına uymamaya karar vermesi ve bunu eyleme dökmesi sadece kendi hayatını değil diğer insanların hayatını da tehlikeye sokmaktadır. Böylece kişinin bu davranışı, eylemlerinde başka insanları da göz önünde bulundurması ahlakla ilişkili olmaktadır (Ordeshook, 1995: 210-211). Ekonomik ilişkiler, insanların karşı karşıya gelmesini gerekli kıldığından bu tür ilişkiler insanlar arası ilişkilerdir. İnsanın ve insan ilişkilerinin söz konusu olduğu yerde her zaman ahlak söz konusu olacağından ekonomi de ahlak felsefesi ile ilişkililacaktır. Bu ilişki hem ekonomistler hem de filozoflar açısından göz önünde bulundurulması gereken bir unsur olmaktadır (Hausman ve McPherson, 2006: 11).

Devlete karar verme süreçlerinde düşen nitelik onun “bağlayıcı kararlar” veriyor olmasıdır. Birçok faaliyet devlet dışındaki kurumlar tarafından gerçekleştirilebilecek olsa da Habermas özellikle “yönetim, askeri ve yargı” konularında devletin herkesi ilgilendiren kararlara imza attığını belirtmektedir (Habermas, 1987: 171).

Habermas’ın argümanlarının karar teorileriyle uzlaşmaz yanları varmış gibi görünse de *karar verme* kavramı Habermas açısından önemli bir kavram olmakta ve rasyonellikle

ilişkilendirilmektedir. Ekonomide rasyonel tercih kuramı altında incelenen ve siyasal alanda daha çok sosyal tercih ya da kamu tercihi ile analiz edilen karar kavramı Habermas'ta "katılım" olarak şekillenmektedir. Katılım, kendini her şeyin merkezine koymayan bir bireyin ahlak kavramını da göz önünde bulundurarak gerçekleştireceği bir akıl yürütme süreci ve eylem olarak şekillenmektedir. Devletin alacağı kararlar Habermas'ın siyasetin küreselleşmesi önerisinde ulus-devlete atfettiği anlam da bu bağlamda ele alınabilir.

3.4.2.1.Habermas'ta Risk ve Belirsizlik

Habermas'ta belirsizlik kavramı bilginin asimetrik oluşuyla, bu asimetrinin sonucu olarak piyasada para ve kar siyasette ise iktidar kavramlarının ortaya çıkışıyla gerçekleşmektedir. Habermas piyasa içindeki asimetriyi ve parayı ya da karı ortadan kaldırmayı düşünmemektedir. Aynı şekilde siyasi alandaki asimetriyi kaldırıp gücü ortadan kaldırmayı da düşünmemektedir. Habermas para ve iktidar arasındaki asimetriyi kaldırıp birinin diğerinin önüne geçmesini engellemeye çalışmaktadır. Uluslar arası alanda küreselleşen piyasayı dengelemek için Avrupa birliğine yaptığı vurgu da bu denge unsurundan kaynaklanmaktadır. Risk kavramına bakıldığında Habermas'ta risk oluşturan etmenler ya müzakere sürecinde yaşanan anlaşmazlıklar ya da özellikle meşruiyet alanında yaşanan krizler olmaktadır.

Habermas(2002: 58) teknolojiye yönelik eleştirilerinin ışığında Beck ve Giddens'a benzer şekilde günümüzün birçok konuda belirsizlik ve risk barındırdığını belirtmektedir. Habermas'a göre küresel boyuttaki sorunları şu şekilde sıralamak mümkündür: "barışın muhafazası", "milletler arası güvenlik", "kuzey ve güney arasındaki uçurum", "ekolojik dengenin tahribatı".

Tıbbi gelişmeler, yeni enerji çeşitleri, uzayın gündeme gelmesi, iletişim araçlarının yaygınlaşması gibi teknolojik gelişmeler "risk"e olan bakış açısında değişmelere neden olmuştur. İktisatla da yakından ilişkili olan bu gelişmeler ahlak kavramını da sorgulamaya açmıştır (Habermas, 2002: 49).

Habermas'ta da bilginin edinimi ve bilginin asimetrik oluşuyla ilgili konular belirsizlik ve risk kavramlarıyla ilintili olmaktadır. Habermas'ta bu noktada iki türlü risk söz konusu olmaktadır. Bu risklerden biri elbette diğeriyle de ilişkilidir ama Habermas için

söz konusu olan ilk risk büyük önem atfettiği “uzlaşma” konusunda yaşanacak olumsuzluklarla ilgili olmaktadır. Bu daha çok yaşam dünyasında karşılaşılabilecek bir risktir. İkinci risk ise daha çok sistem ile ilgili olmakta ve toplum, siyaset, ekonomi üçgeninde yaşanabilecek krizleri oluşturmaktadır.

Habermas'ta risk kavramı, iletişim sürecinde karşılaşılabilecek tehlike ve sorunları açıklama noktasında da önem kazanmaktadır. İlk risk iletişim esnasında kişilerin ortak bir karara varamaması riskidir. Ortak bir karara varılsa dahi kararın eyleme dökülmesi aşamasında karar kılınan konunun uygulanamaması gibi riskler de söz konusu olmaktadır (Habermas, 1987: 127). Uzlaşmanın gerçekleştiği iletişimin doğasına bakıldığında belirsizlik kavramının bu noktadaki önemi daha iyi anlaşılacaktır. İletişim kısaca en az iki kişi (ya da unsur) arasındaki bilgi alışverişidir. Kişilerin bilgi arayışında önemli bir etken ise ‘belirsizlik’ ortamını aşmak istemeleridir. Böylece bilmek ve önünü görmek, anlamak noktasında önemli olur (Jowett ve O'Donnell: 2006: 30). Böylece Habermas'ın iletişime verdiği önem bir noktada zaten belirsizlik kavramını aşmaya yönelik bir çaba olmaktadır.

Habermas'a göre (1984: 4) krizlerin anlaşılması noktasında ekonomi disiplini meşruiyet unsurunu dikkate almamakta olsa dahi bunu “ekonomik bir denge” ya da “rasyonel tercih” boyutunda ele almaktadır. Habermas (1975: 46) bu konuyu “Legitimation Crisis”ta daha net bir biçimde açıklamaktadır. Girdiler ve çıktılarla birbirlerine bağlı olan siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda iki tür kriz görülmektedir. Bunlardan ilki ‘girdi krizleri’ ikincisi ise ‘çıkıtı krizleridir’. Siyaset-ekonomi ilişkileri çerçevesinde gerçekleşebilecek bir krizi Habermas “ekonomik krizi” aynı zamanda “rasyonalite krizine” benzetmektedir. Çıkıtı kavramı dönüşüme uğramış, eyleme dökülmüş anlamına da geldiğinden ‘karar’ kavramını da simgelemektedir. Bu kararlar üzerinden yani çıktılar üzerinden gerçekleşen bir krizin Habermas'ta rasyonel bir kriz olarak adlandırıldığı görülmektedir.

Ekonomik ve siyasal alanda gerçekleşen asimetriklik durumu benzer şekilde Habermas'ta “dengesizlik” olarak ortaya çıkmaktadır. Habermas'ta farklı olarak dengesizlikler ya da krizler noktasında ekonomi ve siyasete ek olarak artık bir kavram olarak toplumun, bir disiplin olarak ise sosyolojinin gündeme geldiği görülmektedir. Habermas'ın toplumu ekonomik ve siyasi faaliyetler üzerinde yapılandırması bu

noktada açıklık kazanmaktadır. “Politik denge”nin oluşturulması konusunda iki taraflı bir dengeleme değil, üç ayaklı bir sac ayağı ortaya çıkmaktadır. Başta da belirtildiği üzere para ve gücün, ekonomi ve siyasetin, piyasa ve devletin dengelenmesi noktasında toplum ve onun rasyonel temeller üzerinde gerçekleştireceği iletişim bir harç görevi görecektir. Toplum ekonomik ve siyasal temeller üzerinden şekillenecek, onları yok etme amacı gütmeyecektir.

Habermas’a göre (2004: 359) “kamusal alan” kavramı risk, belirsizlik ve anlaşmazlıklar konusunda uyarıcı nitelikte olmakta, bu alandaki hareketlilik Habermas tarafından bir işaret, bir alarm bir ‘sinyal’ olarak algılanmaktadır. Dolayısıyla Habermas’a göre kamusal alanın etkinleştirilmesi, demokratik koşulların sağlanması ile alarm vermenin ötesine geçilip belirsizlik ortamları çözüme kavuşturulmaya çalışılmalıdır. Kamusal alan da hem kendi krizlerini kendine haber verebilecek hem de sadece haber vermekle kalmayıp çözüm üretme noktasında da aktif olacaktır.

Bilginin sadece sistemi etkileme noktasında değil “hakikat” arayışında da önemli bir rolü olmaktadır. Bu nedenle risk Habermas’ta bilginin edinimiyle ilgili bir sürece de işaret etmektedir. Çünkü bilgi “risk dolu bir çevre”de belli bir aşamalardan geçerek, yanılarak ve hatalardan ders çıkarılarak varılan bir sonuca karşılık gelmektedir (Habermas, 2003: 26). Belirsizlik ve kesinlik açısından bakıldığında Habermas’ta (2003: 39) hakikat (truth) arayışı “kesinlik, belirli olma (certainty)” kavramı ile iç içe geçebilmektedir. Habermas bu durumu “sağlamlığından emin olmadığımız hiçbir köprüden geçmeyiz” cümlesiyle açıklamaktadır.

Habermas, hakikat arayışı ve bunu hukukla ilişkilendirmesi noktasında bir dengenin oluşturulması için evrensel boyuttaki yasalardan bahsetmektedir. Habermas ulus-üstü bir kamuoyunun oluşması için temel haklar ve insan haklarından da bahsetmektedir. Temel haklar ve insan hakları daha çok ahlak kavramıyla ilişkilendirilse de küresel boyutta ele alınışların da sadece ahlak ilkeleri olarak kalmayıp ahlaki temellerini hukuk normuna dönüştürmektedir. Bu ulus-üstü normaları herkes için geçerli kılabilmek için yararlanılması gereken temeller ahlak felsefesinin genel-geçerliliğini göz önünde bulundurmaktadır (Habermas, 2010: 96).

Asimetrik durumun aşılması noktasında küreselleşme kavramı Habermas için önemli rol oynamaktadır. Pazarın küreselleştiği bir ortamda siyaset de aynı ölçüde küreselleşip bir

denge oluşturmalıdır. Bu da hukuk alanında uluslar üstü bir platform kurulmasıyla mümkündür. Habermas bu çözüme ‘medeni haklar’ olarak bakmaktadır. Günümüzde artık para politikalarını ulus-devlet bazında düzenlemek ne kadar güç bir hal almış ekolojik sorunlar ve çevre sorunları gibi unsurlar da tüm dünyayı ilgilendiren konular haline gelmiştir. Bu konuda harekete geçilmesi için de uluslar üstü hukuksal bir alan gereklidir (Habermas, 2010: 35).

Bu nedenle Habermas “siyasetin küreselleşmiş piyasaları yakalayabilmesi” (Habermas, 2002: 134) konusunu tekrar tekrar vurgulamakta, siyasi partilerin de millet üstü sistemlere katılabilmelerini salık vermektedir (Habermas, 2002: 146).

Özellikle teknolojinin gelişimine yönelik eleştirilerde Habermas’ın risk kavramına yaklaşımında Weber’in ve Frankfurt Okulu’nun izleri görülmektedir. Habermas’ın diğer konularda kriz yaklaşımında (asimetrik bilgi vb) kendi teorisinden izler görülmekte, kriz ve risk kavramı aslında yaşam dünyası ve sistem ayırımına dayanmaktadır. Aydınlanma döneminden farklı olarak krizleri ve çatışmaları ele alışında ise bunların teleolojik ya da diyalektik gereklilikler sonucu meydana gelen zorunlu çatışmalar değil, yaşam alanına ve iletişime önem vererek ortadan kaldırılabilecek krizler olmaktadır (Brown ve Goodman, 2001: 208).

Habermas dünyayı ve evreni tehdit eden gelişmelerden bahsetmenin yanında özellikle uzalaşamama ve ekonomi-siyaset-toplum üçgeninde çıkacak krizler noktasında belirsizlik ve riskten bahsetmektedir. Asimetrik bilgi çerçevesinde ele alındığında Habermas’ta da bir dengeye ulaşma çabası görülmektedir. Habermas çalışmalarında denge unsurunu gözetirken rasyonel tercih kuramlarında geçen dengeden farklı bir denge kavramı üzerinde durduğunu belirterek bu dengenin sağlanmasında özellikle stratejik amaçlardan arınmış bilgiye ve hukuka önemli bir yer vermektedir. Habermas’ta risk ve belirsizliğin aşılması mümkün bir çaba olarak görülmekte ve bu yanıyla da Frankfurt Okulu’nun karamsar tablosuyla uyuşmamaktadır.

3.4.2.2.Habermas ve Oyun Kavramı

Habermas İletişimsel Eylem’in ikinci cildine G. H. Mead’in sembolik etkileşim çerçevesinde bir çocuğun gelişimi, iletişim kurmaya başlama aşamalarını kendi iletişim teorisi ile ilgili yorumlarını da katarak başlamaktadır. Bu noktada Mead’in sosyal

rollerin öğrenildiği “play” kavramından daha gelişmiş bir kavram olan “game” mantığına geçişte iletişimsel eylem game mantığı etrafında şekilleniyor görünmektedir. Kişinin kendi iç dünyasındaki ‘egoların’ birbirleriyle kurdukları ilişki de bir tür iletişim olmaktadır. İkinci bir kişinin işin içine girmesi ve kişinin konuşmada yer alacak sosyal rolünün seçimi game içinde değerlendirilmektedir (Habermas, 1987: 35).

İletişimin gereklilikleri dikkate alındığında oyun teorisiyle benzerlikler gösterdiği görülmektedir. Şans oyunları bir kenara bırakıldığında oyun teorisinde de en az iki kişi gerekmektedir. Habermas’ta müzakerenin çerçevesini oluşturan geçerlilik iddialarına benzer şekilde oyuncuların da oyun kurallarını bilmesi gerekmektedir. Bu benzerliği bozan nokta ise oyunda gerekli olan stratejilerin Habermas’ta eleştirilmesi, stratejik akla müzakere sürecinde yer verilmemesidir.

Bu nedenle Heath, müzakereye, katılma, farklı akılların ortak bir akla yönelik şekillenmesi sürecini “dayanışmacı” bir süreç olarak nitelendirdiğinden oyun teorilerinin dayanışmacı olmayan modellerini Habermas’ın argümanlarıyla açıklamanın mümkün olmadığını belirtmektedir (Heath, 2003: 78). Habermas ise kendi teorisini oyun teorilerini açıklamakta yetersiz görmeyen tersine oyun teorisini kendi teorisini açıklama noktasında yetersiz görmektedir.

Habermas (1998: 299) iletişimsel eylemi açıklarken bu eylemin gerçekleşmesi için iki koşulun gerekliliğinden bahsetmiş ve bunları “dayanışma” ve “iletişim” olarak belirlemiştir. Kişilerin bir araya gelip dinleyici ve konuşmacı gibi bazı roller üstlenip ortak bir karar alabilmeleri için iletişime geçmeleri ve bu iletişimin gerçekleşmesi için ortak karar ve rollerin dağılımı noktasında birbirleriyle dayanışma içinde olmalıdırlar.

Oyun teorisi Habermas’a göre (1992: 21-22) gittikçe daha sık başvurulan ama her konuyu açıklamakta yeterli olamayan bir yöntemdir. Oyun teorilerinin sosyal bilimlerde kullanılmasında doğa bilimlerinin sosyal bilimlerin mantığına yerleşmeye başlamasının da büyük etkisi bulunmaktadır. Habermas oyun teorilerinin temelinde stratejik akıl ve eylemin bulunduğunu düşünmektedir. Habermas (1998: 234) ayrıca oyun teorisinde geçen önemli kavramları Thomas Hobbes’la ilişkilendirmektedir. Habermas’a göre insanların sadece kendi çıkarlarını düşündüğü ve bencil olduğu görüşü Hobbes tarafından argümanlaştırılmıştır ve bu durum o zamandan itibaren “Hobbesçu

problem”olarak literatürde yer almaktadır. Günümüzde ise bu problemle yakından ilgilenen teori oyun teorisi olmaktadır.

Habermas (2005: 60) Antik Yunan’a dek giden kamusal alan kavramsallaştırmasında “lexis” ve “praxis” ayrımı üzerinde durmaktadır. Lexis Habermas’ın iletişimsel eylemiyle daha çok ilintiliyken praxis daha çok stratejiyi ve birlikte hareket etmeyi andırmaktadır. Lexisin gerçekleştiği durumlara Habermas mahkeme ve meclis gibi yerleri örnek verirken, praxiste savaş gibi unsurlar ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla lexis “müzakere” tabanlıyken praxis “ortak eylem”tabanlı olmaktadır. Bu nedenle Habermas (2005: 43) siyasi olan-kamusal olan-normatif olan-demokratik olan arasında bir bağ kurmaktadır: “[S]iyasal kamu, vatandaşların oluşturduğu bir kamusal topluluğun müzakereye dayalı kanaat ve irade oluşumunu sağlayacak iletişim koşullarının timsali olarak, normatif bir demokrasi teorisinin temel kavramı olmaya elverişlidir”.

Habermas’ın müzakere sürecinin oyun teorisiyle benzerliği ya da strateji boyutunda Heath’in oyun ve karar teorilerinin Habermas’ı açıklamada yetersizliğini belirtmesi hatta Habermas’ın kendisinin oyun teorisine eleştirel tutumu tam da bu tezin yaklaşımı için açıklayıcı olmaktadır. Asıl sorun oyun teorilerinin ya da karar teorilerinin ya da diğer ekonomik modellerin ve onların siyasal alanda uygulanmalarının Habermas’ı açıklayıp açıklamaması değil, bu kavramlara ait kilit kelimelerin Habermas’ta var olup nasıl hesaplama temelinde bir yapıya bürünmeyip toplumsal anlamda içlerinin doldurulduğunun ve yeni bir rasyonalitenin inşa edildiğinin gösterilmesidir.

Habermas’ın oyun kavramını ele alışı yanında oyun kuramcılarının Habermas’ın argümanlarını kullanmaları da söz konusu olmaktadır. Örneğin Johnson (1993) oyun teorisi ile iletişimsel eylem teorisi arasındaki ilişki üzerinde durmaktadır. Bu iki teori aslında birbirine zıt unsurlar olarak görülse de “rasyonel” olanı arama noktasında birbirleriyle ortak bir amaca yönelmiş olmaktadır. Eleştirel teori ile uğraşanlar oyun teorisi üzerinde durmamışlardır. Habermas ise farklı olarak stratejik akıl kavramıyla birlikte oyun teorisini açıklama noktasında kullanılabilir kavramlar üretmiştir. Böylece hem oyun kuramcılarına Habermas’ın iletişimsel eylem teorisini kullanarak “konuşmanın kolay” (cheap talk) olduğu yargısından kurtulup iletişimin önemini

anlayacakları bir yol açılmakta hem de iletişimsel eylem teorisi oyun teorisini dikkate alarak analizlerini gerçekleştirdiğinde sosyal olan ile siyasal olanın ilişkisi daha net bir şekilde anlaşılacaktır. Oyun teorisine müzakarenin etkisinin yanında müzakereye oyun teorisinin katkısı da tartışma konusu olmaktadır. Linda ve Meirowitz (2009) müzakarenin oyun-kuramsal bilgisinin (game-theoretic scholarship of deliberation) geliştirilmesi üzerinde durmaktadırlar. Oyun teorisinin müzakere sürecinde kullanılmasıyla kurumsal olan ile müzakereci olan arasındaki bağlantının kurulabileceğini sürerek ayrıca soyut bir kavram olarak algılanan müzakarenin daha “ampirik” bir hal alacağını ileri sürmektedirler.

Habermas oyun teorisini eleştirse dahi oyun kavramı etrafında kendi birtakım kavramlarının da incelenmeye mümkün olduğu görülmektedir. Özellikle iletişimsel eylem ve müzakereci demokrasi üzerine çalışanlar Habermas’ın bu kavramlarını oyun teorisine birleştirerek daha somut modeller elde etme çabasına girebilmektedir. Bu da aslında Habermas’ın kavramlarının karar teorileri açısından ele alınışının ve uygulamaya sokulmasının mümkün olduğu yönünde izlenim vermektedir.

3.4.2.3. Pareto Optimumu ve Seçimler

Seçim paradokslarının ya da Pareto optimumunun seçim süreçlerine uygulanmasında daha önce hesaba katılmayan bir unsur tüm bu rasyonellikler içinde duyguların etkisinin ya da aklın *stratejikleştirilmesinin* seçim sürecinde nasıl kullanabileceğinin hesaba katılmamasıdır. Habermas bu uygulamayı anlatmak için, rasyonel olarak adlandırılan süreçlere yapılan müdahaleden bahsetmek için stratejik akıl kavramını kullanmaktadır.

Habermas (2005: 363-364) siyasi kararlar gibi önemli ve herkesi ilgilendiren kararların alınması gerektiğinde medyanın kararsız kalmış kesimleri etkileyebilmek için “manipüle edilmiş amaçlara” hizmet edebileceğini söylemektedir. Habermas, bu tür etkilerin kamusal akıl yürütme mantığına hizmet etmediğini belirtmektedir. Bu noktada Habermas (2005: 386) için kamusal alanda iki ayrı durum oluşmaktadır. Bunlar ‘kamuoyu’ ile ‘kamusal olmayan kanaat’ olmaktadır. Kamuoyunun oluşması için kamusal bir akıl yürütme gerekliken (“eleştirel işlevler”) oy kullanma eyleminin birtakım etkilerle şekillenebilmesi (“yönlendirici işlevler”) mümkün olabilmektedir. Denilebilir ki kamuoyunu yönlendirme noktasında kişisel çıkarların genelin çıkarıymış

gibi sunulması ya da duyguların kullanılarak propaganda oluşturulması, kitlelerin yönlendirilmesi Habermasçı anlamda stratejik akla hizmet etmektedir.

Karar verme aşamalarında çoğu zaman birey söz konusu olmakta ve “siyasi irade biçimlendirmesi” üzerinden kişilerde birtakım kararlar oluşmakta ya da oluşturulmaktadır. Bu karar süreçleri üzerinde hem bireyden hareketle ve ona önem vererek hem de onu aşır toplumsal bir nitelik kazanarak yeni bir süreç inşa edilmesi için Habermas’a göre “rasyonel tercih kuramından” “söylem teorisine” geçilmelidir (Habermas, 2004: 340-341). Görüldüğü üzere Habermas’ta da belli bir akıl yürütme konusunda verilmiş bir karar ile bu kararın eyleme geçmesi noktasında ayırım yapmaktadır. Bu durum aynı zamanda Habermas’a ait kavramların hem *akıl* hem *eylem* kelimeleri ile kullanılmasını açıklamaktadır. Örneğin stratejik akıl ve iletişimsel akıl aynı zamanda stratejik eylem ve iletişimsel eylem olarak kullanılmaktadır.

Böylece Habermas’a göre kişilerin yönlendirilmesiyle seçim paradoksuna müsait bir ortamın yaratılması, kazananın olmadığı ya da sistemin kilitlendiği bir durumun *stratejik* bir şekilde hesaplanması olası görülmektedir. Bunu aşmanın yolu ise sadece sayılar ve rasyonel tercihler üzerinden yürüyen bir sistemin yanında iletişim ve katılım ile gerçekleştirilen bir sürecin gerçekleşmesi gerekliliği olmaktadır.

3.5.Habermas’ta Faydacılık Yaklaşımı

Habermas’ta faydacılığa yaklaşım insana özgü unsurların daha kolay karşılaştırmaya ya da öngörüye tabi edilmesi için hesaplanabilir olana indirgenmesinin eleştirisi ve kendilik algısının bencillik algısı arasındaki çizginin silinmesi noktasında oluşmaktadır. Bu noktada başarı odaklılık bir strateji götüğü için ayrıca eleştirilmektedir. Yine de bu durum Habermas’ın fayda kavramına olumsuz bir tavır takındığı anlamına gelmemektedir. Habermas’ta kamusal fayda, ortak fayda gibi kavramlar insanların eylem ve kararlarında göz önünde bulundurulması gereken unsurlar olarak ortaya çıkmaktadır.

Her şeyin ölçülebilir ve hesaplanabilir bir şekle getirilmesine yönelik eleştirisi Habermas’ın Frankfurt Okulu kökenli oluşunu da göstermekte, okulun diğer temsilcileri kadar sert olmasa da “matematiksel biçimcilik (mathematical formalism)” (Adorno ve Horkheimer, 1979: 27) eleştirileriyle birleşmektedir.

Kamu yararı ya da kamusal fayda üzerinde durması Habermas'ın faydacı anlayışa tamamen bir savaş açmasından çok onu yeniden yorumlaması anlamına gelmektedir çünkü Habermas'ın eleştirisi fayda kavramından çok “faydanın benmerkezci hesaplanışına” yönelik olmaktadır (Habermas: 1987: 196).

Habermas, kamusal alanda bir “siyasal işlevli kamu” yaratılması ve müzakere süreci sonunda oluşacak ‘konsensusu’ yeni bir “ratio” olarak ortaya koymaktadır. Yeni bir anlam kazanan akıl, kendine esas amaç olarak “kamu yararını” seçecektir (Habermas, 2005:171). Öyle ki bir uzlaşmaya varmak için girişilen bir müzakerede ortaya çıkan kararları oluşturan bir diğer önkoşul da katılımcıların varlığı, şartlar ve tahmin sonuçların değerlendirilmesi ile risklerin göz önünde bulundurulması yanında “ortak çıkar” kavramının gerekliliğidir. Ortak çıkar ve müzakere iletişimsel akıl ile elde edileceğinden stratejik aklın getireceği olası risklerin savuşturulması da aynı anda bir ortak çıkar olabilecektir (Habermas, 1974: 33).

Habermas'ın faydacılık konusu içinde ele alınışı ekonomi ve faydacılık arasındaki ilişkide de söz konusu olmaktadır. Ekonomi disiplininde faydacılık anlayışı yerine Haklar Etiği koyulmaktadır. Temel hak ve özgürlükleri ön plana alan bu yaklaşımda Nozick, Rawls ve Habermas'ın argümanları destekleyici unsurlar olarak kullanılmaktadır (Güvel, 1998: 229).

3.6.Karşıtlıklar İçinde Habermas

Bu kez ilk bölümde geçen karşıtlıklar içinde rasyonalizmin konumlanması konusunda Habermas'ın takındığı tutuma yer verilecektir. Bu nedenle ilk bölümde bu başlık altında yer alan alt başlıklar olarak akıl-duy(g)u karşıtlığı, bütün parça karşıtlığı ve modern postmodern karşıtlığında Habermas'ın rasyonalizm anlayışının durduğu yer anlaşılmalı çalışılacaktır.

3.6.1.Akıl Duy(g)u Karşıtlığında Habermas

Habermas'ın akla özellikle de iletişimsel akla atfettiği önemden, stratejik akli araçsal akıl olarak tanımlayarak araçsal akli eleştirirken stratejik akli, stratejik akli eleştirirken de araçsal akli eleştirerek Frankfurt Okulu geleneğine uygun düştüğü belirtilmişti. Habermas'ı farklı kılan unsur olarak ise aydınlanma dönemini eleştirirken ondan kopmayı, sorunlara çözüm olarak yine aklın, aydınlanmanın ve modernitenin

kavramlarının kullanılması gerektiğini savunduğu belirtilmişti. Habermas'ın duyguları ele alışına ise iletişimsel eylem esnasında ahlak anlayışları ve kendi yaşam dünyaları ile bir müzakereye girdiklerinden akıl kadar duyguları da göz önünde bulundurmaları noktasında yer verilmişti.

Duyularla algılanan dünyaya ve deneysel verilere yönelik bakışına gelindiğinde Habermas'ın siyaset bilimi başta olmak üzere birçok bilim dalını deneysel verilere ve gözleme fazla yer vermekle suçladığı görülmüştü. Özellikle matematiksel unsurların sosyal bilimlere girişi de bu çerçevede ele alındığı belirtilmişti.

Habermas (2004: 10) ampirik olan ve rasyonel olan arasındaki ilişkiyi Kant'a ve Hegel'e dek dayandırmaktadır. Bu ayırmada ise süreç içinde ampirik olan daha çok ön plana çıkmıştır ve özellikle Anglo-Sakson kültürde ve Almanya'dan birkaç örnekte kendini göstermiştir. Bu yaygınlık çoğu zaman daha soyut olayların bile ampirik yollarla açıklanmaya çalışılmasını gündeme getirmiştir.

Habermas'ta ampirik-rasyonel ve duyu-akıl karşıtlığı en iyi biçimde onun "rasyonel yeniden yapılandırma (rational reconstruction)" dediği kavrama yönelik tanımlamasıyla açıklanabilir. Habermas rasyonel yeniden yapılandırma sürecine "biçimsel analiz (formal analysis)" adını vermektedir. Bu analizin karşısına ise ampirik-analitik prosedürleri (empirical-analytic procedures) yerleştirmektedir. Yeniden yapılandırma ampirik alanda da görülmekle birlikte asıl işlevi bu alanı açıklamak olmamaktadır (Habermas, 1995: 8-9). Bu noktada biçimsel analiz teoriye, bir bilginin nasıl olduğunu bilmeye (know-how) ilişkin olmaktadır. Ampirik analitik prosedürler ise pratiğe ve bir bilginin ne olduğunu bilmeye (know-that) ilişkin olmaktadır (Habermas, 1995: 15).

3.6.2.Bütün Parça Karşıtlığında Habermas

Habermas'ta parça bütün ilişkisi üç şekilde ele alınabilir. Bunlardan ilki Habermas'ın dilbilimsel unsurlara genel ve özel anlamlarda yaklaşımıdır. İkincisi ise Habermas'ta birey-toplum ve yerel-ulusal-ulus üstü bağlamında ele alınacak parça-bütün ilişkisidir. Son olarak ele alınacak parça-bütün ilişkisi ise Habermas'ın teorisinin diğer teorileri de dikkate alarak yapılara ilişkin görüşlerinin makro ve mikro bağlamında ele alınmasıdır.

Dilbilimsel olarak ele alındığında Habermas bireysel diller (individual languages) ve genel anlamda diller (languages in general) ayırımından bahsetmektedir. Bunlardan

bireysel diller her dilin kendine özgü yapısıyla ilgili olmaktadır. Dillere genel olarak yaklaşım ise tek tek bu dillerde ortak olan ya da olabilecek iletişimsel kuralların ve yapıların araştırılmasına yönelik olmaktadır. Habermas, söz eylemlere de iki şekilde yaklaşmaktadır. Söz eylemlere özel yaklaşım bireyin aynı anda hem eylemini hem söylemini gerçekleştirdiği durumu anlatmaktadır. Evrensel yaklaşım ise iletişimin gerçekleşmesi noktasında koyulabilecek ya da zaten var olan kuralları araştırmaya yönelik olmaktadır (Habermas, 1995: 32).

Habermas, iletişimsel aklın pratik akıldan farkını açıklarken birey-toplum karşıtlığına bakışını da dile getirmektedir. Ona göre iletişimsel eylem bireysel olanla birden çok kişinin gerektiği bir yapı arasındaki karşıtlığı aşan ve onları dengeleyen bir kavramdır (Habermas, 2004: 3-4). Birey-toplum ayrımı noktasında ele alınabilecek bir konu da Habermas'ın monolog ve diyalog ayrımı olmaktadır. Monolog bireyin kendi içinde yaşadığı akıl yürütme süreci olurken diyalog kişinin başkalarıyla girdiği iletişim sonucu gerçekleştirdiği akıl yürütmedir. Monolog Kantçı anlamda bir akıl yürütmeyle eşleştirilirken diyalog Habermasçı anlamda bir akıl yürütmeyle eşleştirilmektedir (Finlayson, 2007: 132-3).

Habermas'ın ulus-devletlerin gerekliliğini açıkladıktan sonra bütünleşmiş bir piyasaya karşı bütünleşmiş bir siyasi yapı önerisi de bütün-parça ilişkisi içinde değerlendirilebilir. Ulus-devletlerin parça olarak bir bütünü yani ulusüstü kuruluşları oluşturmasını salık vermesi ve Avrupa birliğini desteklemesi buna örnek olarak verilebilir.

Habermas'ın teorisinin diğer teoriler içindeki konumuna gelindiğinde birey-toplum yaklaşımı aynı zamanda makro-mikro yaklaşımının da merkezinde olmaktadır. Makro-mikro, faillik-yapı ve birey-toplum olmak üzere üç temel karşıtlığın varlığından bahseden Derek Layer'a (2006) göre düşünürlerin bu karşıtlıklar arasında durdukları birtakım yerler bulunmaktadır. Talcott Parsons, Karl Marx gibi düşünürler makro olanla, yapılarla ve toplumla ilgilenirken örneğin G. H. Mead mikro olanla, eylemsel olanla ve bireysel alanla ilgilenmektedir. Bu iki karşıtlık arasındaki ilişkileri görmezden gelme yönündeki çalışmaları Layer "köprüleri yıkmak" olarak nitelendirmektedir. Köprüleri yıkmaya çalışan düşünürlere en belirgin örnek Foucault olmaktadır. Karşıtlıkları yıkmak yerine karşıtlıkları birlikte ele almak, karşıtlıklar arasında bağıntı ya da denge kurma çabasında olan düşünürler de bulunmaktadır. Bu çabanın ismi ise

Habermas olmaktadır. Habermas'la birlikte Bourdieu ve Dorothy Smith de aynı çaba içinde bulunmaktadır. Bu noktada Habermas, Talcott Parsons'un yapı incelmeye eylemi eklemekte, Marx'ı eleştirmekte ve Mead'in yüzyüze iletişim yaklaşımından yola çıkarak ve köprüleri yıkan Foucault'yu eleştirerek hem makro hem mikro alanla ilgilenmekte, bireyler arası olanı toplumsal olana bağlamaktadır.

3.6.3. Modernizm ve Postmodernizm Karşıtlığında Habermas

Habermas'a göre (1990a: 3-4) modern dönem Kant'ın ve onun akla yaptığı vurgunun bir sonucudur. Bu dönemde din ve metafiziğin rasyonel unsurları yerine modern dönemde nesnel bilgi, ahlaki içgörü ve estetik yargı ön plana çıkmıştır (Habermas, 1990a: 3-4). Habermas (1990a: 12-12) postyapısalcılar gibi son dönem akımlarının etkisindeki düşünürler ise bilginin nesnel boyutunu ihmal ederek uzlaşmayı, müzakereyi ve evrensele yönelik vurguları imkansızlaştırdıklarını belirtmektedir.

Habermas'ın modernite eleştirisi erken dönem değil son dönem modernite üzerinedir. Çünkü aydınlanmanın izlerini süren ve Habermas'ın eleştirdiği bu son dönemde rasyonalizm sadece araçsal ve teknolojik anlamda ele alınmıştır. Bu noktada akli yeniden iletişimsel eylem aracılığıyla gündeme getirmek gereklidir (Brey, 2003: 41-42). Bu nedenle Habermas Adorno ödülünü aldığı 1980 yılında yaptığı konuşmada modernliğin tamamlanmamış olduğunu belirtmesinin yanında Habermas'ın konuşmasındaki bir diğer modern nitelemesi ise "proje"dir. Modernite Habermas'ın da sorduğu ve birçok düşünürün sorduğu sorulara 'çözüm' aradığından bir projedir (Finlayson, 2007: 103).

Habermas (1990b) postmodernizme ilişkin görüşlerini modernitenin felsefik söylemi üzerine yazdığı on iki derste açıklamakta, postmodern döneme girişte Nietzsche'nin önemi üzerinde durmakta, batı rasyonalizminin eleştirisinin Heidegger'le başladığını belirtmekte, daha sonra postmodernizm tartışmalarını Foucault üzerinden yürütmekte, Foucault'un dahi rasyonel olmaktan kaçamadığına ve Kant'ı yanlış yorumladığına değinmektedir. Habermas (1990b: 239) Foucault'yu referans göstererek post-modern düşüncede akla yönelik eleştirilerin başını çeken "delilik" kavramı ve eserine dikkat çekmektedir. Ona göre bu yeni yaklaşımda delilik kavramı akli eleştirmek amacıyla özellikle kullanılmış bir kavram olmaktadır. Akla yönelik bu eleştirileri

Habermas(1990b: 301) Foucault'un izinde gidenlerle oluşturulmuş bir "moda" olarak tanımlamaktadır.

3.7.Bölüm Değerlendirmesi

Ekonomik birer model olan karar teorileri ve karar teorilerinin kapsadığı rasyonel tercih kuramı, sosyal tercih kuramı, oyun teorisi, risk, belirsizlik, denge gibi kavramlar Habermas'ın yazınında da bulunmakta ve bu modellerin siyasal alanda kullanımından farklı şekilde tanımlanmaktadır. Homo economicus ve homo politicus gibi nitelendirmeler dışlanmadan Habermas'ta homo communicans ön plana çıkmaktadır.

Tablo 4. Anahtar kavramların Habermas'ta konumlanması

Anahtar Kavramlar	Ekonomik Alan	Siyasi Alan	Habermas'ın Bakışı
Rasyonel Aktör	Homo economicus (Girişimciler, işletmeler, tüketiciler...)	Homo politicus-zoon politicoon (Seçmenler, siyasiler, bürokratlar, bürokrasi, devlet...)	Homo communicans (Özneler, kolektif ve küresel aktörler, vatandaşlar, ulus-devletler...)
Alan	Piyasa	Devlet/Yönetim	Kamusal Alan Yaşam Dünyası
Karar	Rasyonel Tercih	Sosyal Tercih Kamu Tercihi	Katılım Müzakere
Belirsizlik	Asimetrik Bilgi (Kar)	Asimetrik Bilgi (İktidar)	Kar ve İktidar Yasal Kesinlik eksikliği
Risk	Ekonomik Krizler	Siyasi Krizler	Uzlaşmamak Meşruiyet Krizi Sistem Krizi
Denge			Küresel Siyaset
Oyun	Firmalar arası anlaşmalar	Birey-yönetim arası ilişkiler, diplomasi, koalisyonlar Sıfır toplamı (çatışma) Sıfır toplamı olmayan (uzlaşma)	Sıfır toplamı olmayan Dayanışma
Fayda	Bireysel Fayda Toplumsal Fayda	Toplumsal Fayda Bireysel Fayda	Kamusal fayda Bireysel Fayda

Rasyonel tercih ve sosyal tercih gibi kavramlar katılıma, oyun kavramı stratejiden arınmış bir dayanışma modeline, risk uzlaşmamak ve yaşam dünyası ile sistem içinde

çıkabilecek krizlere, belirsizlik asimetrik bilgi benzeri bir sistemik dengesizliğe, fayda kavramı ise Habermas'ta kamusal faydayı takiben dolaylı yoldan bireysel faydaya dönüşmektedir.

SONUÇ

Düşünsel bir faaliyetin kaynağı olarak görülen akıl, deney karşıtı bir tutumdan yana olan bir öğreti haline gelerek *rasyonalizm* adını almıştır. Evrensellik, aşkınlık, idealar dünyası, teleoloji gibi birçok kavramla açıklanabilen ya da onları açıklayabilen rasyonalizm ve akıl kavramı birçok eleştiri de almıştır. Özellikle post modern düşüncede iktidarla ilişkilendirilerek eleştirilere tutulan akıl kavramı, yine post modern düşünürlerin yaşadığı bir dönemde yaşamış olan Habermas tarafından farklı bir şekilde yorumlanmış ve sahip çıkmıştır.

Tezin kurgusu rasyonalizmin önce teorik kökenlerini incelemek, daha sonra rasyonalizm ve rasyonellikle anılan bir yönteme işaret eden ekonomik modellerin siyasal süreçlerin açıklanmasında nasıl kullanıldığını anlamak yönünde olmuştur. Son olarak ise hem birinci bölüme atıfla hem ikinci bölüme atıfla Habermas'ta akıl kavramının nasıl ele alındığı görülmeye çalışılmıştır.

Rasyonalizmin bir akım olarak deneye, sayılarla ifadeye ve pozitivistliğe karşı oluşu ekonomik modellerin siyaseti anlamada kullanılmasında da kendini göstermiştir. Ama bu kez rasyonel aktör ya da rasyonel tercih kuramı gibi içinde *rasyonel* sözcüğünü barındıran nitelemeler *ampirik* yaklaşımlar olarak eleştirilmiştir. Yine de Habermas'ın bir konuyu ampirik olmakla eleştirmesi onun ampirizme tamamen mesafeli durduğu anlamına gelmemektedir. Giddens'a (2001: 259) göre durumu şu şekilde özetlemek mümkündür: "Soyut eylem kategorilerinden toplumsal gelişme süreçlerine yönelik daha ampirik bir ilgiye geçiş Habermas'ın akıl yürütme tarzının temel özelliklerinden biridir."

Habermas, karar teorileri, rasyonel tercih kuramları, oyun teorileri ya da risk ve belirsizlik gibi kavramlar üzerinde geniş çaplı çalışmalar yapmadığı halde bu kuramlarda geçen anahtar kelimelerin Habermas tarafından da kullanıldığından kalan boşlukları doldurmaya yönelik bir çabaya katkı sağlayabileceği düşünülmüştür. Çünkü Habermas, eleştirdiği kavramların ortadan kaldırılmasından çok onları dönüştürmek ya da çatışma içinde olduğu diğer kavramlarla denge sağlayacak bir düzeye getirmek yönünde çaba sergilemektedir. Rasyonel Tercih Kuramı'nı yeterince ampirik bulmamak

gibi bir düşünceden yana olmadığı halde Habermas'ın çabasını Green ve Shapiro'nun (1994) tercih kuramlarını silmeye değil iyileştirmeye yönelik çabasına benzer görmek mümkündür.

Yukarıda bahsedilen teorilerde geçen anahtar kavramlara bakıldığında (Tablo 4) Habermas tarafından nitel bir şekilde hepsini tanımlamaya yönelik yaklaşımlar olduğu görülmektedir. Örneğin karar kavramı Habermas'ta katılım ve müzakere gibi kavramlarla ilişkilendirilmektedir. Oyun kavramı ise iletişime ve dayanışmacı oyun teorisine benzemekle birlikte hem karar hem oyun kavramlarında *strateji* ve sonuçları baştan belirleyip onlara göre hareket etme sakıncalı görünmektedir. Risk ve belirsizlik ise ekonomik ve siyasi bir risk ve belirsizlik olmayıp kişilerin iletişim kuramaması üzerinden şekillenen bir risk olmaktadır. Bu risk daha sonra krizleri de beraberinde getirebilmektedir. Fayda ise Habermas'ta kötülenmek yerine toplumsal fayda olarak algılandığında olumlanmaktadır. Kişinin iletişime girerek kendi akıl yürütme sürecini başkalarıyla paylaşarak hataları ve ön yargılarını fark edebilmesi ise aynı zamanda kişinin faydasına da olmaktadır.

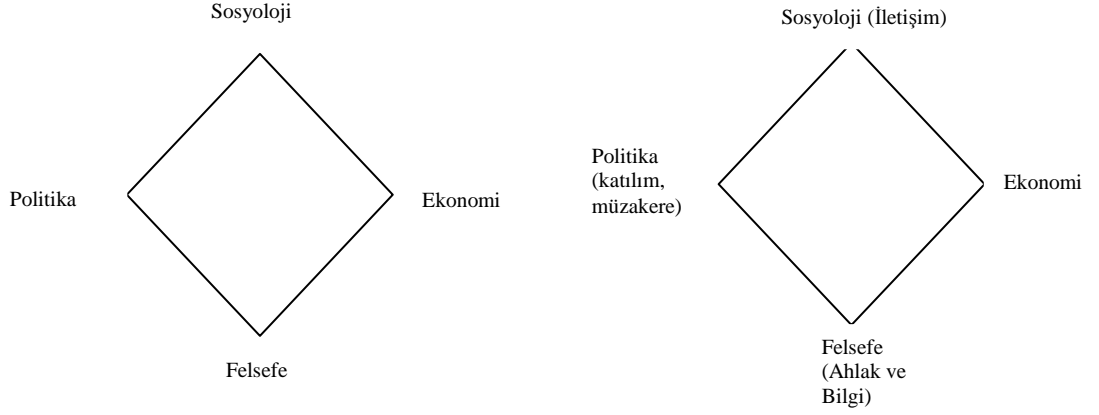
Böylece Habermas'ta akılcılığın felsefi bir çaba olarak ele alınışından ekonomik ve siyasal alanlardaki yansımalarından kendi iletişim temelli ve sosyolojiyi ön plana çıkaran yaklaşımına sırasıyla bakıldığında Habermas'ta toplumsal yapının ve siyaset, ekonomi, sosyoloji ve felsefe gibi disiplinlerin nasıl inşa edildiği de anlaşılmaktadır.

Öncelikle Habermas'ın Weber'i ve Kant'ı özümlediği görülmektedir. Habermas, teknik aklın eleştirilmesinde Weber'den yola çıkmaktadır. Uluslararası bir sistem inşasında ise Kant'tan beslenmektedir. Kendi iletişim teorisini ise Platon'un diyaloglarını referans almaktadır. Daha sonra Habermas, Marx'ı eleştirerek ekonomik unsurların ortadan kaldırılmasına karşı çıkmakta, sistem teorisini için ekonomiyi de siyaseti de gerekli iki koşul olarak görmektedir. Yaşamdünyası ise daha çok sosyolojik bir unsur olarak kalmaktadır. Ahlak olmazsa olmaz bir unsur olmakta ama yeterli olmamaktadır. Ahlak hukuk ile çerçevelenmelidir.

Böylece baklava dilimi benzeri bir yapı ortaya çıkmaktadır. Bu aynı zamanda Habermas'ın disiplinler ve disiplinleri birleştirici bir unsur olarak görülmekte olan rasyonalizm algısının şekillenmesini de ortaya koymaktadır. Yapının kaynağı felsefe ve

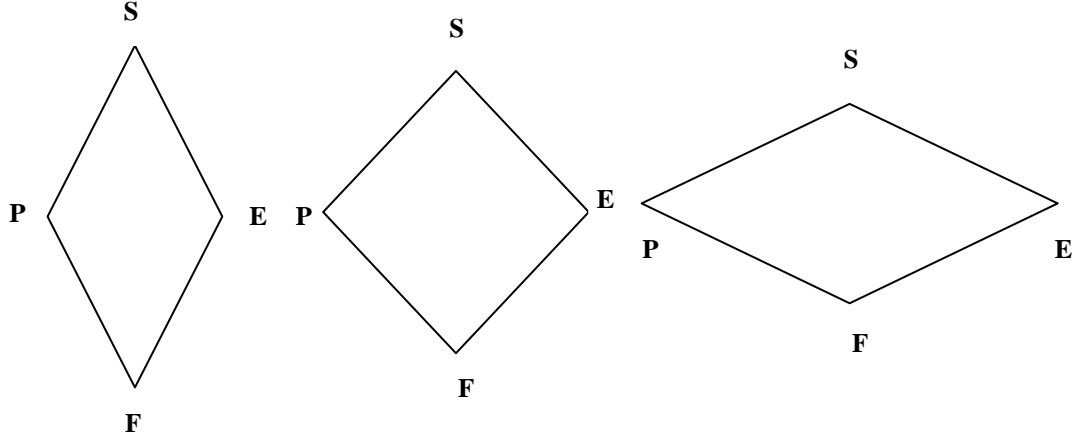
felsefenin temel uğraşlarından biri olan ahlak olmaktadır. Ahlak, birçok kavramın nesneleşmekten kurtulması için yeniden gündeme gelmesi gereken bir konudur.

Şekil 1.Habermas'ta Politika-Ekonomi-Sosyoloji-Felsefe İlişkileri

Şekil 1'e bakıldığında ilk dilim tezin örgüsünü göstermektedir. Rasyonalizmin önce felsefi arka planı ele alınmış, ardından ekonomideki rasyonalizm anlayışının siyasal süreçleri açıklamaya çabası ele alınmıştır. Son bölümde ise bu üç kavramla ilintili olarak (felsefe, politika, ekonomi) Habermas'ın sosyolog yönüne vurgu yapılmıştır. Benzer örgüye aynı zamanda Habermas'ta da rastlanmıştır. Böylece ikinci dilimde görüldüğü üzere Habermas'ın rasyonalizm bağlamında felsefik temelini söylem etiğinde kullandığı ahlak ile iletişim sürecinde kullandığı doğru bilgi oluşturmaktadır. Ekonomi-siyaset ilişkilerini sistem anlayışı içinde ele alan Habermas'ta politikada katılım ve müzakere ön plana çıkmaktadır. Toplum ise böylece iletişim üzerine kurulmuş olmaktadır. İletişim hem ekonomik alanı rahatlatan hem de siyasal alanda müzakere ile demokrasinin yollarını açan bir unsur olmaktadır. Ekonomi ve siyaset tarafından şekillenmekle birlikte onları şekillendirerek yeni bir ahlak anlayışını da işaret etmektedir. Bu nedenle baklava diliminde felsefe ile yer değiştirebilmektedir. Ama Habermas'ın modeli hiçbir zaman ekonomiyi çıkış noktası yapan Marx'a benzer bir model olmamaktadır.

Şekil 2. Habermas'ın Denge Yaklaşımı

Şekil 2'ye bakıldığında Habermasın ortadaki dilime benzer bir denge aradığı göze çarpmaktadır. Bu durumda günümüzdeki koşullar ilk dilimi yansıtmaktadır. Ekonomik (E) mantık ile politik (P) mantık birbirlerine çok yaklaştıkları için sosyoloji (S) ile felsefe (F) arasındaki mesafenin açıldığını söylemek mümkün görünmektedir. Yani iletişim ahlak ve doğru bilgi temellerinden uzaklaşmıştır. Habermas ortadaki dilime benzer bir denge ararken son dilimin de onun için sorunlu olabileceğini söylemek mümkündür. Son durumda politik (P) mantık ile ekonomik (E) mantık birbirlerinden çok uzaklaşmış ve sosyoloji (S) ile felsefe (F) arasındaki mesafe daralmıştır. Sürecin böyle devam etmesi hukuk ve kurumsallaşma açısından sorunlu olabilmektedir.

Habermas'ta bu dört alan (ekonomi, siyaset, felsefe, sosyoloji ya da ekonomik alan, siyasal (kamusal) alan, iletişim, ahlak) arasındaki dengeyi kuran unsur ise normatif bir unsur olan akıl olmaktadır. Hukukun olmadığı yerde bu kavramlar arasındaki denge bozulabilmekte ya da kavramlar üst üste binebilmektedir.

Habermas'ta bu denge arayışı onun ilk bölümde bahsi geçen ve Batı düşüncesine hakim olan karşıtlıkları birleştirme ya da onları aşma çabasında da görülmektedir. Habermas iletişimde akla önem verdiği gibi samimiyeti ön plana çıkararak aslında duyguları da işin içine katmaktadır. Benzer çabalar kendi dil teorisinde geçen kavramlarda da görülmektedir. Evrensel olanla pragmatik olanı (evrensel pragmatik), söylemsel olanla

edimsel olanı (söylem edimi-speech act) birleştirmektedir. Katılım gibi post modern kavramları salık verirken katılımı akıl üzerine inşa ederek modern olana dönmektedir.

Habermas sadece belli dönemlerde tercihleri sayılan vatandaşların aynı zamanda konuşan, bir kamuoyu yaratan vatandaşlar da olması gerektiğini belirtmektedir. Böylece karar, sadece sayılan değil, birçok kişiyle birlikte akıl yürütme ile şekillenen daha nitel bir sonuç olmaktadır.

Böylece Habermas'ın karşıtlıkları birleştirme çabasında Layer'ın köprü kurma kavramı ele alınabilir. Köprü kurmak iki yaka arasındaki ayrılığı kabul etmek anlamına gelmektedir bir noktada. İki yakayı birbirine yapıştırmayı değil aradaki geliş geçişleri sağlamak konusunda önemli olmaktadır. Habermas'ta karşıtlık denilen kavramların iç içe geçtiği durumlar da söz konusu olabilmektedir. Daha önce de bahsedildiği üzere Habermas pragmatik olanla evrensel olanı, eylemsel olanla sözselsel olanı, modern olanla postmodern olanı birleştirme çabası içinde olmaktadır.

Bu durumun karar teorilerinin siyasal alanda kullanılmasından çıkarılacak sonuç ne olmaktadır? Bu tezin temel sorusu bu soru olmaktadır. Bu durumdan çıkarılacak ilk sonuç yönetime ilişkin bir tutum olmaktadır. Demokrasi, meşruiyet, iktidar gibi konulara girmeden ekonomi disiplininde görülen yaklaşımların ya da teorilerin siyaset alanında kullanılması Habermas tarafından nasıl karşılanmaktadır? Habermas'ın karşıtlıklardan birini diğerini üstün tutmaktan çok alanı tamamen birine bırakmama ya da arada denge sağlama noktasında önem kazandığından ekonomik modellerin siyaseti anlama noktasında kullanılması Habermas tarafından bir anlamda stratejik aklın kullanımı olarak eleştirilse de Frankfurt Okulu'nda olduğu kadar sert bir eleştiri olmamaktadır. Ekonomik modeller birer teori olarak geçseler de matematiksel öğeleri içinde barındırmakta, siyasal olanı açıklamak için kullanıldıklarında siyasete analitik yaklaşım ya da ampirik yaklaşım olarak tanımlanmaktadırlar. Karar teorileri üzerinden siyaset bilimi içinde ampirik verilerin kullanılmasına Habermas'ın bakışı siyasetin ampirik olandan arındırılmasından çok dengenin yeniden kurulması ve kopan bağların yeniden kurulmasını içermektedir. Çünkü Habermas ortaya attığı kavramların yarayacakları iş noktasında boşluk doldurmak, yük almak gibi nitelendirmelere gitmektedir. Böylece iletişimsel olanın inşasıyla ampirik olanın açıklayamadığı alanlar da açıklanacaktır. Bu da siyasetin en temel konusu olan meşruiyet konusundaki görüşlerinde de kendini

göstermektedir. Kriz kavramını anlamak istiyorsak sadece ekonomik olana bakmak yeterli olamamaktadır. Sosyal unsurlar çok daha önemli olmakta, meşruiyet kavramı sosyal olandan hareketle şekillenmektedir.

Dayanışma, oyun, karar, rasyonel, aktör, denge, paradoks gibi kavramların yer aldığı bir metnin Habermasçı anlamda yorumlanması mümkün olmaktadır. Çünkü bütün bu kavramlar Habermas'ın iletişimsel eyleminde, farklı disiplinleri birleştirerek konulara açıklık getirişinde anahtar kavramlar olmaktadır. Ama bu kelimelerin anlamları ekonomik modellerde olduğundan farklı şekillerde ele alınmaktadır. Habermas bu kelimelere daha nitel anlamlar yüklemektedir. Dolayısıyla bu kelimeleri dışlamamakta ama onları yeniden tanımlamaktadır. Böylece ampirik olanın ön plana çıktığı yerde boşlukları doldurma yönünde bir çaba harcamış olmaktadır. Ampirik olarak niteleneni ortadan kaldırmadan bozulduğunu düşündüğü dengeyi yeniden kurmaya çalışmaktadır.

KAYNAKÇA

- ABERCROMBIE, Nicholas, Steven HILL ve Bryan Turner (1988), **Dictionary of Sociology**, 2. Baskı, Penguin Books, London.
- ADORNO, Theodor ve Max Horkheimer (1979), **Dialectic Of Enlightenment**, Çev., John Cumming, Verso Editions, London.
- AKARSU, Bedia (1987), **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, Altıncı Baskı, İnkilap Yayınevi, İstanbul.
- ALMOND, Gabriel A. (1991), “Rational Choice Theory and Social Sciences”, **The Economic Approach to Politics: A Critical Reassessment of The Theory of Rational Action**, Editör: Kristen Renwick Monroe, Harper Collins Publishers, New York, ss. 32-52.
- ARDA, Erhan (2003), **Sosyal Bilimler El Sözlüğü**, Alfa Kitabevi, İstanbul.
- ARISTOTELES (2004), **Politika**, Remzi Kitabevi, 7. Basım, Çev., Mete Tunçay, İstanbul.
- ARNHART, Larry (2008), **Siyasi Düşünce Tarihi: Plato’dan Rawls’a**, Çev., Ahmet Kemal Bayram, Adres Yayınları, 3. Baskı, Ankara.
- AUDİ, Robert (2004), “Theoretical Rationality: Its Structure, Sources, Scope”, **The Oxford Handbook of Rationality**, Editörler: Alfred R. Mele ve Piers Rawling, Oxford University Press, Oxford, ss. 17-44.
- BACK, Les (1998), “Local/Global”, **Core Sociological Dichotomies**, Editör: Chris Jenks, Sage Publications, London, ss. 63-77.
- BAGGINI, Julian ve Peter S. Fosl (2007), **The Ethics Toolkit: A Compendium of Ethical Concepts and Methods**, Blackwell Publishing, Oxford.
- BAKIRTAŞ, İbrahim (2005), **Ekonomi Perspektifinden Politik Aktörler**, Ekin Yayınevi, Bursa.

- BANNOCK, Graham, R. E. Baxter ve Evan Davis (1987), **Dictionary of Economics**, 4. Baskı, Penguin Books, London.
- BARRY, Norman P. (2003), **Modern Siyaset Teorisi**, Çev., Mustafa Erdoğan ve Yusuf Şahin, 1. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara.
- BECK, Ulrich (2000), **World Risk Society**, Polity Press, Cambridge.
- BERMUDEZ, Jose Luis (2009), **Decision Theory and Rationality**, Oxford University Press, Oxford.
- BINMORE, Ken (2007), **Game Theory: A Very Short Introduction**, Oxford University Press, Oxford.
- BOUDAN, Raymond (1996), "Touraine's Subject versus Rawls's Homo Politicus and Habermas's Homo Communicans", **Alaine Touraine**, Editörler: Jon Clark ve Marco Diani, Falmer Press, London, ss. 263-274.
- BREY, Philip (2003), "Theorizing Modernity and Technology", **Modernity and Technology**, Editörler: Thomas J. Misa, Philip Brey, Andrew Feenberg, MIT Press, 2003, ss.33-72.
- BROWN, Richard Harvey ve Douglas Goodman (2001), "Jürgen Habermas' Theory of Communicative Action: An Incomplete Project", **Handbook of Social Theory**, Editörler: George Ritzer ve Barry Smart, Sage Publications, London, ss. 201-216.
- BRUBAKER, William Rogers (1998), "Rationalization", **The Blackwell Dictionary of Twentieth Century Social Thought**, Editörler: William Outhwaite ve Tom Bottomore, Blackwell Publishing, Oxford, ss. 546-547.
- BUNNIN, Nicholas ve Jiyuan Yu (2004), **The Blackwell Dictionary of Western Philosophy**, Blackwell Publishing, Oxford.
- BUROKER, Jill Vance (2006), **Kant's Critique of Pure Reason: An Introduction**, Cambridge University Press, New York.
- CALDWELL, Bruce J. (1993), "Economic Methodology: Rationale, Foundations, Prospects" **Rationality, Institutions & Economic Methodology**, Editörler:

- Uskali Maki, Bo Gustafsson ve Christian Knudsen, Routledge, London, ss. 45-60.
- CALHOUN, Craig ve Joseph Karaganis (2001), "Critical Theory", **Handbook of Social Theory**, Editörler: George Ritzer ve Barry Smart, Sage Publications, London, ss. 179-200.
- CEVİZCİ, Ahmet (2000), **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, Paradigma Yayınları, İstanbul.
- CEVİZCİ, Ahmet (2001), **İlkçağ Felsefesi Tarihi**, Asa Kitabevi, Bursa.
- CLARKE, Simon, Paul Hoggett, Simon Thompson (2006), **Emotion, Politics and Society**, Palgrave Macmillan, Bristol.
- COLLINS, Randall (1986), **Weber: A Skeleton Key**, Sage Publications, New Delhi.
- COTTINGHAM, John (2003). **Akılcılık**, Çev., Bülent Gözkan, Doruk Yayımcılık, İstanbul.
- CROUCH, Colin (2001), "Markets and States", **The Blackwell Companion to Political Sociology**, Editörler: Kate Nash ve Alan Scott, Blackwell Publishing, Massachusetts, ss. 240-249.
- CROZIER, Michel (1991), "The Relational Boundaries of Rationality, **The Economic Approach to Politics: A Critical Reassessment of The Theory of Rational Action**, Editör: Kristen Renwick Monroe, Harper Collins Publishers, New York, ss. 306-316.
- CUFF, E. C, W.W. Sharrock ve D. W. Francis (1998), **Perspectives in Sociology**, Routledge, London.
- DEAN, Mitchell (2004), **Governmentality: Power and Rule in Modern Society**, Sage Publications, London.
- DEMİR, Ömer ve Mustafa Acar (2002), **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, 3. Baskı, Vadi Yayınları, Ankara.
- DENHAM, Kristin ve Anne Lobeck (2010), **Linguistics for Everyone: An Introduction**, Wadsworth Cengage Learning, Boston.

- DOWDING, Keith (2001), (Neumann ve Morgenstern'den aktaran) "Rational Choice Approaches to Analyzing Power", **The Blackwell Companion to Political Sociology**, Editörler: Kate Nash ve Alan Scott, Blackwell Publishing, Massachusetts, ss. 29-39.
- DOWNS, Anthony (1957), **An Economic Theory of Democracy**, Harper&Row Publishers, New York.
- DUNLEAVY, Patrick (1991), **Democracy, Bureaucracy & Public Choice: Economic Explanations in Political Science**, Harvester Wheatsheaf, London.
- DURSUN, Davut (2008), **Siyaset Bilimi**, 1. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.
- ECKERT, Penelope, Sally McConnel-Ginnet (2003), (J. L. Austin'den aktaran), **Language and Gender**, Cambridge University Press.
- EINSTEIN, Albert (2007), **The World as I See It**, The Book Tree, San Diego.
- ELSTER, Jon (2009), **Reason and Rationality**, Çev., Steven Rendall, Princeton University Press, Princeton.
- ERCAN, Arda (2009), "Uluslar arası İlişkilerde Analitik Bir Yaklaşım: Oyun Teorisi", **Uluslar arası İlişkilere Giriş: Teorik Bakış**, Umuttepe Yayınları, Kocaeli, ss.109-122.
- ERCAN, Bilge (2009), Liberalizm ve Neo-Liberalizme Bakış, **Uluslar arası İlişkilere Giriş: Teorik Bakış**, Umuttepe Yayınları, Kocaeli, ss.79-108.
- ERDOĞAN, Seyfettin (2004), **Politik Konjunktür Hareketleri Teorisi Perspektifi ile Siyaset-Ekonomi İlişkileri**, Değişim Yayınları, İstanbul.
- ERİŞİRGİL, Mehmet Emin (1997), **Kant ve Felsefesi**, İnsan Yayınları, İstanbul
- ERYILMAZ, Bilal (2002), **Bürokrasi ve Siyaset: Bürokratik Devletten Etkin Yönetime**, Alfa Yayınları, İstanbul.
- FINLAYSON, James G. (2007), **Habermas**, Dost Kitabevi, Ankara.
- FLEW, Anthony (1979) **A Dictionary of Philosophy**, Pan Books, London.

- FREUND, Julien (1972), **The Sociology of Max Weber**, Çev., Mary Ilford, Penguin Books, Victoria.
- GELLNER, Ernest (1992) **Reason and Culture**, Blackwell Publishing, Oxford.
- GIDDENS, Anthony (2001), **Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori**, Çev: Tuncay Birken, Metis Yayınları, İstanbul.
- GIDDENS, Anthony (2002), **Sosyoloji**, Yayına Hazırlayanlar: Hüseyin Özel ve Cemal Güzel, Ayraç Yayınları, Ankara.
- GIGERENZER, Gerd (2000) **Adaptive Thinking: Rationality in the Real World**, Oxford University Press, New York.
- GIGERENZER, Gerd, Reinhard Selten (2002), “Rethinking Rationality”, **Bounded Rationality: The Adaptive Toolkit**, Editörler: Gerd Gigerenzer ve Reinhard Selten, MIT Press, Massachusetts, ss. 1-12.
- GILBOA, Itzhak (2010), **Rational Choice**, MIT Press.
- GODELIER, Maurice (1973), **Rationality and Irrationality in Economics**, Çev., Brian Pearce, Montly Review Press.
- GORDON, C. (1991), **Governmental Rationality: An Introduction**, The University of Chicago Press, Chicago.
- GORDON, David (2004). **İktisadi Mantığa Giriş**, Çev., Bahadır Akın, Liberte Yayınları, Ankara.
- GÖRENTAŞ, İtir Aladağ (2009), “İdealizm Üzerine Bir Deneme: Kavramlar ve Eksikler”, **Uluslar arası İlişkilere Giriş: Teorik Bakış**, Editör: Hasret Çomak, Umuttepe Yayınları, Kocaeli.
- GÖZE, Ayferi (1995), **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Genişletilmiş 7. Bası, Beta Yayınları, İstanbul.
- GREEN, Donald P., Ian Shapiro (1994), **Pathologies of Rational Choice Theory: A Critique of Applications in Political Science**, Yale University Press, London.
- GÜVEL, E. Alper (1998), **Politik İktisat ve Akıl**, Alfa Yayınları, İstanbul.

- HABERMAN, David. L. ve Leslie Stevenson (1998), **Ten Theories of Human Nature**, 3. Baskı, Oxford University Press, Oxford.
- HABERMAS, Jürgen (2010), **“Öteki” Olmak “Öteki”yle Yaşamak**, 5. Baskı, Yapı Kredi Kültür Yayınları, İstanbul.
- HABERMAS, Jürgen (2007), **İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim**, Çev., Mustafa Tüzel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- HABERMAS, Jürgen (2005), **Kamusallığın Yapısal Dönüşümü**, Çev., Tanıl Bora ve Mithat Sancar, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- HABERMAS, Jürgen (2004), **Between Facts and Norms**, Çev., William Regh, Polity Press, Cambridge.
- HABERMAS, Jürgen (2003), **Truth and Justification**, Çev., Barbara Fultner, MIT Press, Cambridge.
- HABERMAS, Jürgen (2002), **Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti**, Çev., Medeni Beyaztaş, Bakış Yayınları, İstanbul.
- HABERMAS, Jürgen (1998), **On The Pragmatics of Communication**, Editörler: Maeve Cooke, Polity Press, Cambridge.
- HABERMAS, Jürgen (1995), **Communication and Evolution of Society**, Çev., Thomas McCarthy, Polity Press.
- HABERMAS, Jürgen (1992), **Post Metaphysical Thinking: Philosophical Essays**, Çev., William Mark Hohengarten, MIT Press.
- HABERMAS, Jürgen (1990a), **Moral Consciousness and Communicative Action**, Çev., Christian Lenhardt ve Shierry Weber Nicholzen, Polity Press, Oxford.
- HABERMAS, Jürgen (1990b), **The Philosophical Discourse of Modernity, Twelve Lectures**, Çev., Frederick G. Lawrence, MIT Press, Cambridge.
- HABERMAS, Jürgen (1990c), **On The Logic of The Social Sciences**, Çev., Shierry Weber Nicholzen ve Jerry A. Stark, MIT Press, Massachusetts.

- HABERMAS, Jürgen (1987), **The Theory of Communicative Action: The Critique of Functionalist Reason**, Vol. II, Çev., Thomas McCarthy, Polity Press.
- HABERMAS, Jürgen (1984), **The Theory of Communicative Action: Reason and Rationalization of Society**, Vol. I, Çev., Thomas McCarthy, Beacon Press, Boston.
- HABERMAS, Jürgen (1975), **Legitimation Crisis**, Çev., Thomas McCharty, Beacon Press, Boston.
- HABERMAS, Jürgen (1974), **Theory and Practice**, Çev., John Viertel, Heinemann Books, London.
- HATFIELD, Gary (2005), "Rationalist Theories of Sence Perception and Mind-Body Relation", **A Companion to Rationalism**, Blackwell Publishing, Oxford, ss. 31-60.
- HEATH, Joseph (2003), **Communicative Action and Rational Choice**, MIT Press, London.
- HODGKINSIN, Christopher (2008), **Yönetim Felsefesi**, Editörler: İbrahim Anıl ve Binali Doğan, Beta Yayınları, İstanbul.
- HOLLINGER, Robert (1994), **Postmodernism and The Social Sciences: A Thematic Approach**, Sage Publications, Thousand Oaks, London ve New Delhi.
- HOLLIS, Martin (1998), "Rationality and Reason", **The Blackwell Dictionary of Twentieth Century Social Thought**, Editörler: William Outhwaite ve Tom Bottomore, Blackwell Publishing, Oxford,ss. 544-546.
- HOLLIS, Martin and Steven Lukes (1990), "Introduction", **Rationality and Relativism**, Editörler: Martin Hollis ve Steven Lukes, MIT Press, Oxford.
- HOOYKAAS, R. (2002), **Religion and The Rise of Modern Science**, Regent College Publishing.
- HORKHEIMER, Max (2005), **Akıl Tutulması**, Çev: Orhan Koçak, Metis Yayınları, İstanbul.

HOY, David Couzens ve Thomas McCarthy (1995), **Critical Theory**, Blackwell Publishing.

<http://plato.stanford.edu/entries/game-theory/> (26.03.2011)

<http://plato.stanford.edu/entries/prisoner-dilemma/> (26.03.2011)

<http://tdkterim.gov.tr/bts/> (04.02.2011).

<http://www.merriam-webster.com/dictionary/reason>(05.02.2011)

<http://www.merriam-webster.com/dictionary/reasonable>(05.02.2011)

<http://www.merriam-webster.com/dictionary/reasoning> (05.02.2011)

HUGHES, William and Jonathan Lavery (2004), **Critical Thinking: An Introduction to Basic Skills**, 4. Baskı, Broadview Press, New York.

JAEGGER, Carlo C. Ortwin Renn, Eugene A. Rosa, and Thomas Webler (2001), **Risk, Uncertainty and Rational Action**, Earthscan Publications, London.

JOHNSON, James (1993), "Is Talk Really Cheap? Prompting Conversation Between Critical Theory and Rational Choice", **American Political Science Review**, Vol. 87, No:1, ss. 74-86.

JOWETT, Garth S. ve Victoria O'Donnell (2006), **Propaganda and Persuasion**, 4. Baskı, Sage Publications, California.

KANT, Immanuel (1988), **Critique of Pure Reason**, Çev., J. M. D. Meiklejohn ve A. D. Lindsay, Everyman Classics, London.

KARA, Ahmet (2001), **İktisat Kuramı'nda Pozitivizm ve Postmodernizm**, Vadi Yayınları, Ankara.

KATO, Junko (1994), **The Problem of Bureaucratic Rationality: Tax Politics in Japan**, Princeton University Press, New Jersey.

KAVKA, Gregory S. (1991), "Rational Maximizing in Economic Theories of Politics", **The Economic Approach to Politics: A Critical Reassessment of The Theory**

of Rational Action, Editör: Kristen Renwick Monroe, Harper Collins Publishers, New York, ss. 371-385.

LACEY, A. R. (1986), **A Dictionary of Philosophy**, 2. Baskı, Routledge, London.

LAYDER, Derek (2006), **Sosyal Teoriye Giriş**, Çev: Ümit Tatlıcan, Küre Yayınları, İstanbul.

LENNON, Thomas M. (2005), “The Rationalist Conception of Substance”, **A Companion to Rationalism**, Blackwell Publishing, Oxford, ss. 12-30.

LEVINE, David P. (1998), **Subjectivity in Political Economy: Essays on Wanting and Choosing**, Routledge, London.

LINDA, Dimitri ve Adam Meirowitz (2009), “Game Theory, Information and Deliberative Democracy”, **American Journal of Political Science**, Vol. 53, No. 2, ss. 427-444.

LUNTLEY, Michael (1995), **Reason, Truth and The Self: The Postmodern Reconditioned**, Routledge, London.

MANKIW, Gregory N. (2009), **Principles of Microeconomics**, Cengage Learning, 5. Baskı.

MARRIS, Peter (1996), **The Politics of Uncertainty: Attachment in Private and Public Life**, Routledge, London.

MCCLENNEN, Edward F. (2004), “The Rationality of Being Guided by Rules”, **The Oxford Handbook of Rationality**, Editörler: Alfred R. Mele ve Piers Rawling, Oxford University Press, Oxford, ss. 222-239.

MCLEAN, Iain (1991), “Economics and Politics”, **Companion to Contemporary Economic Thought**, Editörler: David Greenaway, Michael Bleaney, Ian M. T. Steward, Routledge, London, ss. 759-780.

MCMOHAN, Christopher (2001), **Collective Rationality and Collective Reasoning**, Cambridge University Press, Cambridge.

- MCNUTT, Patrick A. (2002), **The Economics of Public Choice**, 2. Baskı, Edward Elgar Publishing, Massachusetts.
- MILLER, David, Jonet Coleman, William Connolly, Alan Ryan (1995), **Blackwell'in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi II (K-Z)**, Çev., Bülent Peker ve Nevzat Kıracı, Ümit Yayıncılık, Ankara.
- MONTET, Cristian (1991), "Game Theory and Strategic Behaviour", **Companion to Contemporary Economic Thought**, Editörler: David Greenaway, Michael Bleaney, Ian M. T. Stewart, Routledge, London, ss.343-365.
- MYERSON, Roger B. (1997), **Game Theory: An Analysis of Conflict**, Harvard University Press.
- NELSON, Alan (2005), "Introduction", **A Companion to Rationalism**, Blackwell Publishing, Oxford,ss. 3-11.
- OLLMAN, Bertell (1993), **Dialectical Investigations**, Routledge, New York and London.
- OLSON, Mancur (1971), **The Logic of Collective Action: Public Goods and Theory of Groups**, Harvard University Press, London.
- ORDESHOOK, Peter C. (1995), **Game Theory and Political Theory: An Introduction**, Cambridge University Press, New York.
- OWEN, David (2001), "Postmodern Political Sociology", **The Blackwell Companion to Political Sociology**, Editörler: Kate Nash ve Alan Scott, Blackwell Publishing, Massachusetts, ss. 71-81.
- PAKULSKİ, Jan (2000), "Globalization", **The Blackwell Companion to Political Sociology**, Editörler: Kate Nash and Alan Scott, Blackwell Publishing, Massachusetts,ss. 375-385.
- PARSONS, Stephen D. (2005), **Rational Choice and Critics: A Critical Introduction**, Continuum International Publishing Group.
- PEACOCKE, Christopher (2004), **The Realm of Reason**, Oxford University Press, Oxford.

- PENSKY, Max (2001), "Society, Morality, and Law: Jürgen Habermas", **The Blackwell Companion to Political Sociology**, Editörler: Kate Nash ve Alan Scott, Blackwell Publishing, ss.49-59.
- PLATO (1987), **The Republic**, Çev., Desmond Lee, 2. Baskı, Penguin Classics, New York.
- POPKIN, Richard H, Avrum Stroll, Advisory Editor: A. V. Kelly (1982), **Philosophy**, Heinemann Books, London.
- PRESSMAN, Steven (2006), **Fifty Major Economists**, 2. Baskı, Routledge, London.
- REEVES, Andrew, Alan Ware, (1992), **Electoral Systems: A Comparative and Theoretical Introduction**, Routledge, London.
- REIHELDT, Helmut (2000), Jürgen Habermas' Reconstruction of Historical Materialism, **The Politics of Change: Globalization, İdeology and Critique**, Editörler: Werner Bonefeld ve Kosmos Psychopedis, Palgrave Publishers, New York, ss.105-146.
- ROSENBERG, Shawn (1991), "Rationality, Markets and Political Analysis", **The Economic Approach to Politics: A Critical Reassessment of The Theory of Rational Action**, Editörler: Kristen Renwick Monroe, Harper Collins Publishers, New York, ss. 386-404.
- ROSKIN, Michael G., Robert L. Cord, James A. Menderros, Walter S. Jones (2003), **Political Science: An Introduction**, Prentice Hall, New Jersey.
- SANKEY, Howard (2008), **Scientific Realism and Rationality of Science**, Ashgate.
- SAYERS, Sean (1985), **Reality and Reason: Dialectic and Theory of Knowledge**, Basil Blackwell, Oxford.
- SCHECTER, Darrow (2010), **The Critique of Instrumental Reason from Weber to Habermas**, Continuum International Publishing, New York.
- SCRUTON, Roger (2007), **The Palgrave MacMillan Dictionary of Political Thought**, 3. Baskı, Palgrave MacMillan, New York.

- SEARLE, John, R. (2001), **Rationality in Action**, MIT Press.
- SLOMAN, John (1991), **Economics**, Harvester Wheatsheaf, Cambridge.
- SOCCIO, Douglas J. (2010), **Archetypes of Wisdom: An Introduction to Philosophy**, 7. Baskı, Wadsworth Cengage Learning, Belmont.
- SPANGEBURG, Ray ve Diane Kit Moser (2004), **The Rise of Reason: 1700-1799**, Facts on File, New York.
- STEDMAN-JONES, Sue (1998), "Relativism/Absolutism", **Core Sociological Dichotomies**, Editör: Chris Jenks, Sage Publications, London, ss. 123-137.
- ŞENEL, Alaeddin (2004), **Siyasal Düşünceler Tarihi: Tarihöncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş**, 11. Kısaltılmış Basım, Bilim Sanat Yayınları, Ankara.
- TAYLOR, Charles (1990), "Rationality", **Rationality and Relativism**, Editörler: Martin Hollis ve Steven Lukes, Basil Blackwell, Oxford, ss. 87-105.
- TAYLOR, John B. (2009), **Economics**, 6. Baskı, Cengage Learning, New York.
- THOMAS, Helen ve David F. Walsh (1998), "Modernity/Postmodernity", **Core Sociological Dichotomies**, Editörler: Chris Jenks, 1998, Sage Publications, London, ss. 363-390.
- THUROW, Lester C. (2001), **The Zero Sum Society: Distributions and the Possibilities for Economic Change**, Basic Books, New York.
- TIMMONS, Mark (2002), **Moral Theory: An Introduction**, Rawman&Littlefield Publishing, New York.
- TİMUÇİN, Afşar (1999), **Descartes Felsefesine Giriş**, Bulut Yayınları, İstanbul.
- TOULMIN, Stephen (2003), **Return to Reason**, Harvard University Press, London.
- USHER, Dan (2003), **Political Economy**, Blackwell Publishing, Oxford.
- VANBERG, Viktor (1993), "Rational Choice, Rule-Following and Institutions: An Evolutionary Perspective", **Rationality, Institutions & Economic**

Methodology, Editörler: Uskali Maki, Bo Gustafsson ve Christian Knudsen, Routledge, London, ss. 171-200.

WARBURTON, Nigel (2000), **Felsefeye Giriş**, Çev: Ahmet Cevizci, Paradigma Yayınları, İstanbul.

WEBER, Max (2011), **Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı**, Çev: Özer Ozankaya, Cem Yayınevi, İstanbul.

WINCH, Peter (2007), **Sosyal Bilim Düşüncesi ve Felsefesi**, Çev: Ömer Demir, 2. Baskı, Vadi Yayınları, Ankara.

WOODS, Tim (1999), **Beginning Postmodernism**, Manchester University Press, Manchester.

WOOLDRIDGE, Michael (2000), **Reasoning About Rational Agents**, MIT Press.

YILMAZ, Feridun (2009), **Rasyonalite: İktisat Özelinde Bir Tartışma**, Paradigma Yayıncılık, İstanbul.

ÖZGEÇMİŞ

Elif MADAKBAŞ, 05.02.1986'da Kocaeli'de doğdu. İlkokulu Mehmetçik İlkokulu'nda, ortaokul ve liseyi ise Kocaeli Anadolu Lisesi'nde okudu. 2004 yılında Kocaeli Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünde başladığı lisans eğitimini 2008 yılındabitirdi. Aynı yıl İstanbul Teknik Üniversitesi, Siyaset Çalışmaları yüksek lisans programında başladığı lisansüstü eğitimine Sakarya Üniversitesi, Kamu Yönetimi bölümü Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı'nda devam etti. 2009 yılından itibaren aynı anabilim dalında araştırma görevlisi olarak çalışmakta ve yüksek lisans öğrencisi olarak bulunmaktadır.